

Vesnice raného a vrcholného středověku českých zemí

P. Kováčik

ZS 2025

Vesnice raného středověku

- **klimatický rámeček:**
 - 6.-7. stol. – nepříznivé chladné klima
 - 8.-10. stol. – postupně teplejší a sušší klima
 - 2. pol. 12. stol. – 13. stol. – klimatické optimum
 - 14./15. stol. – „malá doba ledová“ + negativní vliv člověka, kolonizace
- **historický rámeček:**
 - příchod Slovanů – 1. vlna (1. pol. 6. stol.), 2. vlna (6./7. stol.)
 - od pol. 6. stol. – Avari
 - cca 624/626 – 659/661 – Sámův kmenový svaz
 - 2. pol. 7. stol. – 2. vrchol Avarské moci
 - 788-796 rozvrácení Avarského kaganátu Karlem Velikým
 - 827/830 – vysvěcení Pribinova kostela v Nitře ... 833 Mojmir ovládl Nitransko
 - 863 – příchod Cyrila a Metoděje
 - 870/871 zásah Franků ... povstání ... nástup Svatopluka (+894)
 - 906/907 – uvažovaný konec Velké Moravy, nájezdy Maďarů
 - 10. -12. stol. - konstituování raně středověkých států ve střední Evropě
 - 13. stol. – zásadní společensko-ekonomické změny

Vesnice raného středověku

- vesnice – převažující sídelní forma – zemědělci nejpočetnější složka společnosti
- zemědělci – pův. svobodní odvádějící dávky zeměpánu („poddaní“) + nevolníci, otroci
- **sídliště na terasách nad inundacemi velkých řek, ale v blízkosti menších toků**
- nejúrodnější půdy (často černozemě na spraších) – „stará sídelní oblast“
- zpravidla malá sídliště – cca 10 usedlostí, uspořádaných do kruhu kolem návsi
- **polozemnice** - zahloubená obydlí kvadratického půdorysu
 - cca 20m² (cca 3-4 x 4-5 m)
- dřevohliněná sloupová / kůlová konstrukce
- otopné zařízení v S rohu (ohniště, pec)
- ... srubová obydlí ?
- **další nadzemní (hospodářské ?) stavby a různé zásobní a sídlištní jámy**
- již v 8. stol. – postup do vyšších poloh (např. údolí Harasky na Břeclavsku) – „druhá kolonizace“
- 9./10. stol. regrese ... 11. stol. počátek „třetí kolonizace“

Snímek 3

k1

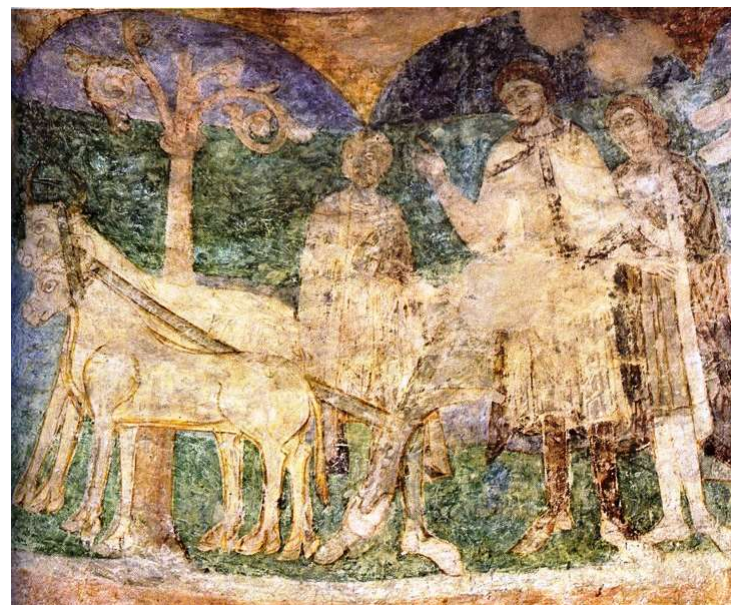
kov0005; 27.11.2023

Zemědělská báze raného středověku

- rádla dřevěná nebo se symetrickou radlicí – pouze kypří půdu
- rýče, srpy, motyky,
- **2 polní systém** – střídání obdělávané půdy a úhoru
- doloženy: pšenice, ječmen, žito, oves, proso, vikev
- hrách, čočka,
- Bláha (2000):
 - výnos 10 q z 1 ha ... spotřeba 2 q na 1 osobu
 - polnost – 1 ha a 5 ha příloh
 - chov – 1 kráva, 1-2 prasata, 2-3 ovce/kozy
 - ale dobytek 1 rodiny mohl poničit 112 ha lesa

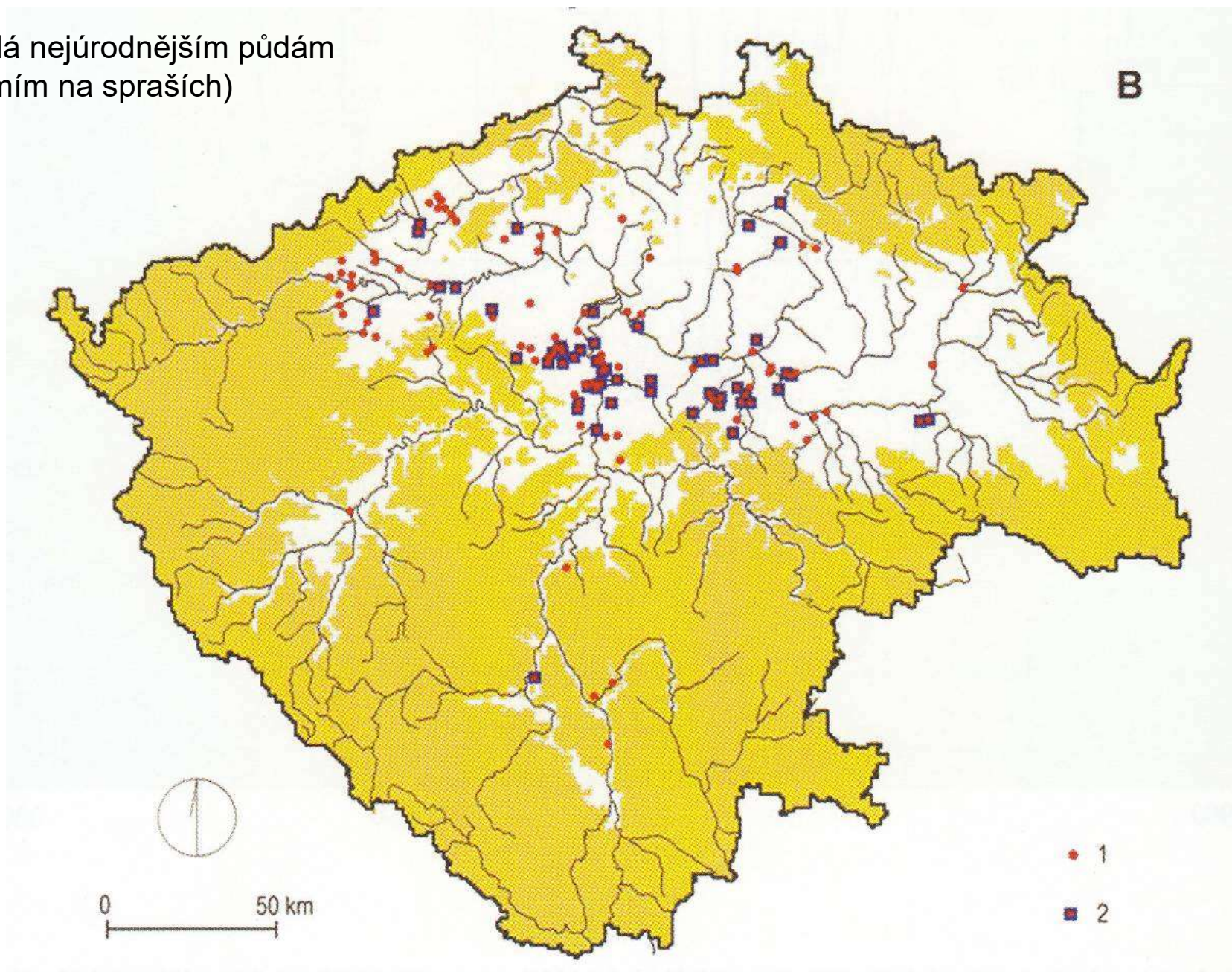
Přemysl Oráč s okovaným rýčovým rádlem na fresce
v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě

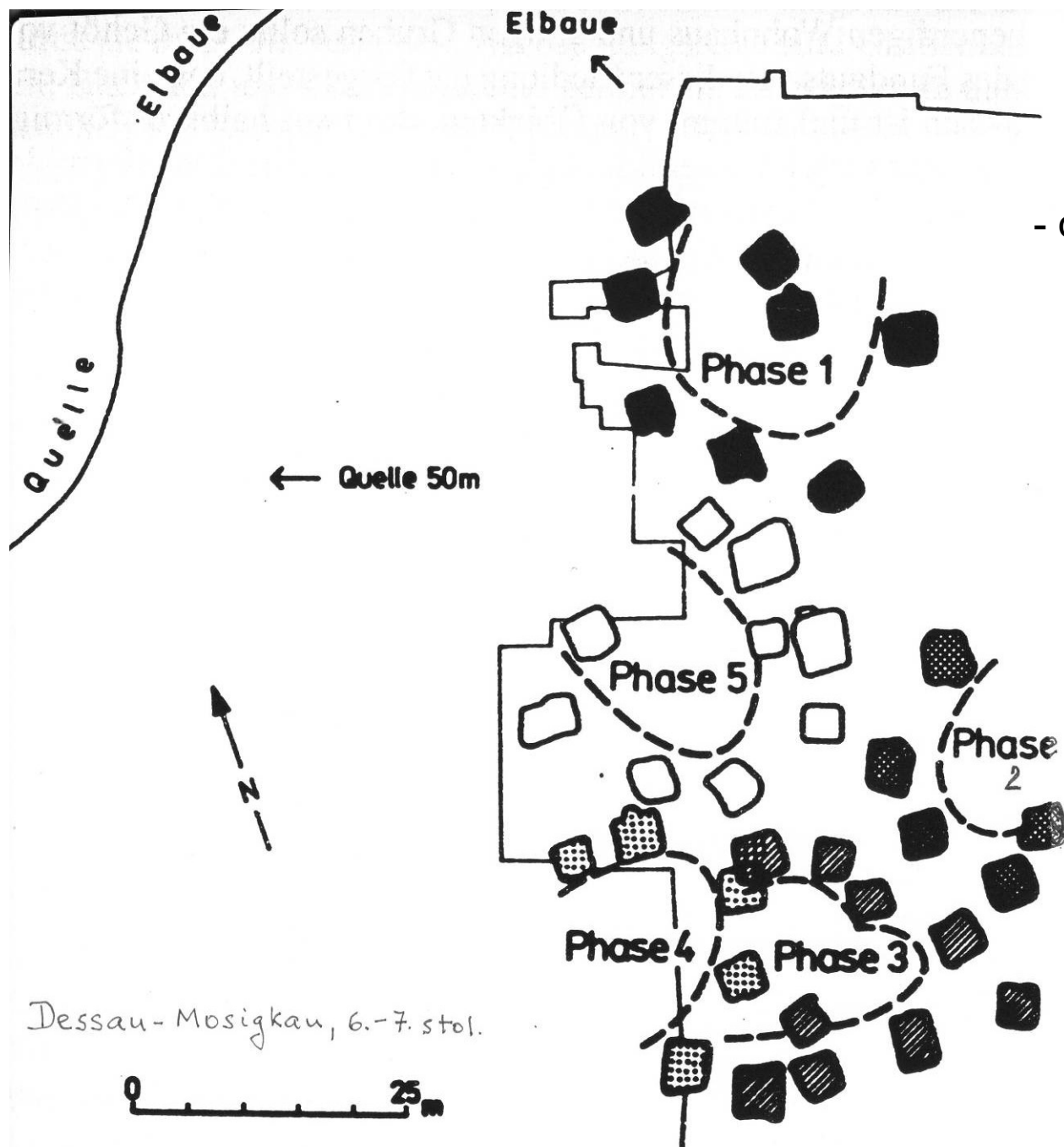
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/34/Premysl_Orac.jpg

Sídelní oblast pražského typu – Čechy

– odpovídá nejúrodnějším půdám
(černozemím na spraších)

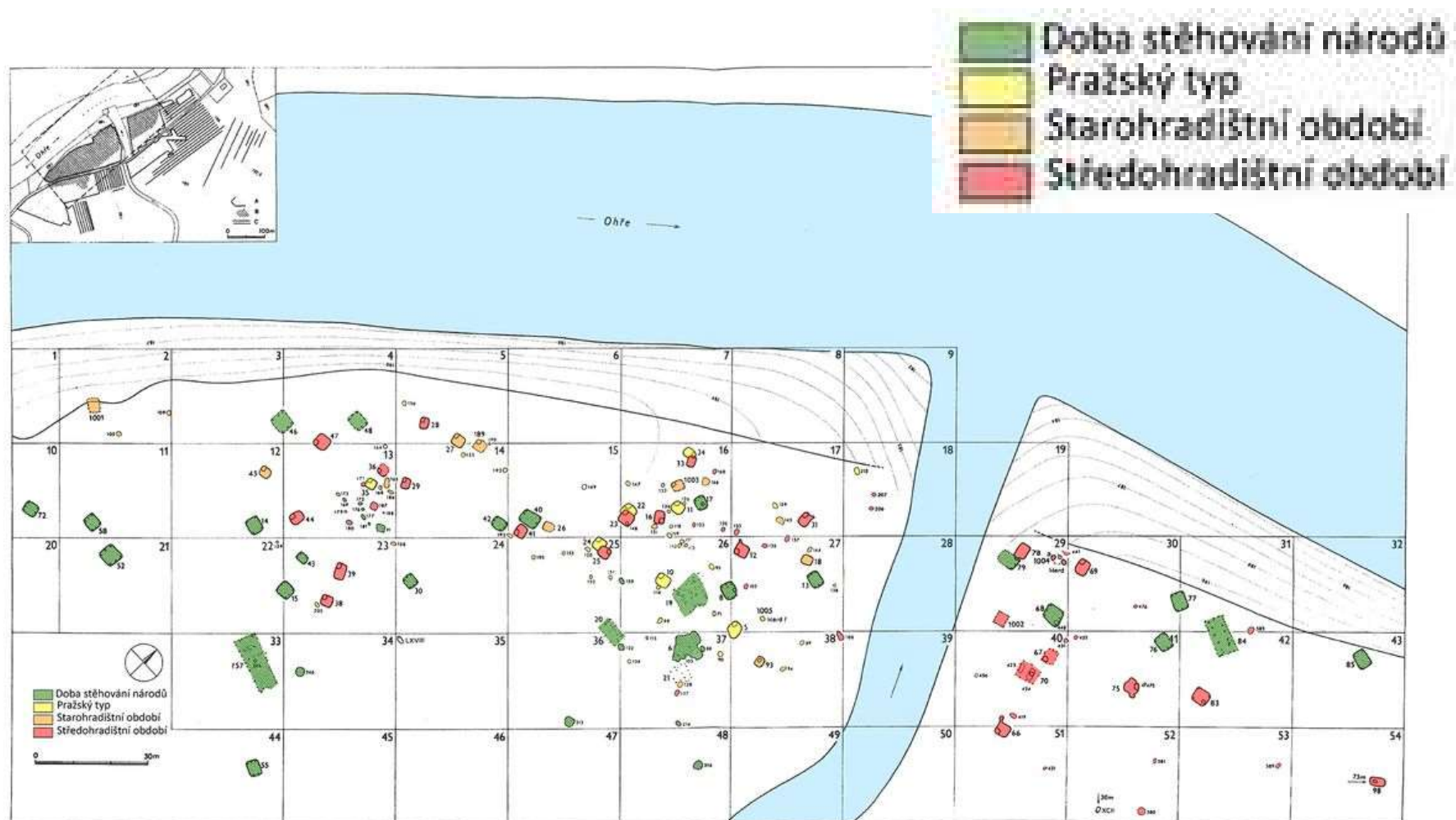
Dessau – Mosigkau

(Sasko Anhaltsko)

- 6.-7. stol. - 5 fází časně slovanského sídliště
- obydlí v půlkruhu kolem návsi

Březno u Loun (SZ Čechy, u Ohře)

- již germánské osídlení ze SN (Langobardi ?) – 5.-6. stol.
- Slované - **konec 6. – 1. pol. 7. stol.**....konec 7. až pol. 8. stol....**9. stol.**
- polozemnice (4x4 m²), kamenné pece v rohu, zásobní jámy, ...
- **fáze konec 6. – 1. pol. 7 stol., půlkruhovitý půdorys – 8 domů**
- **fáze konec 7. – 1. pol. 8 stol., domy v rozptýlené řadě**

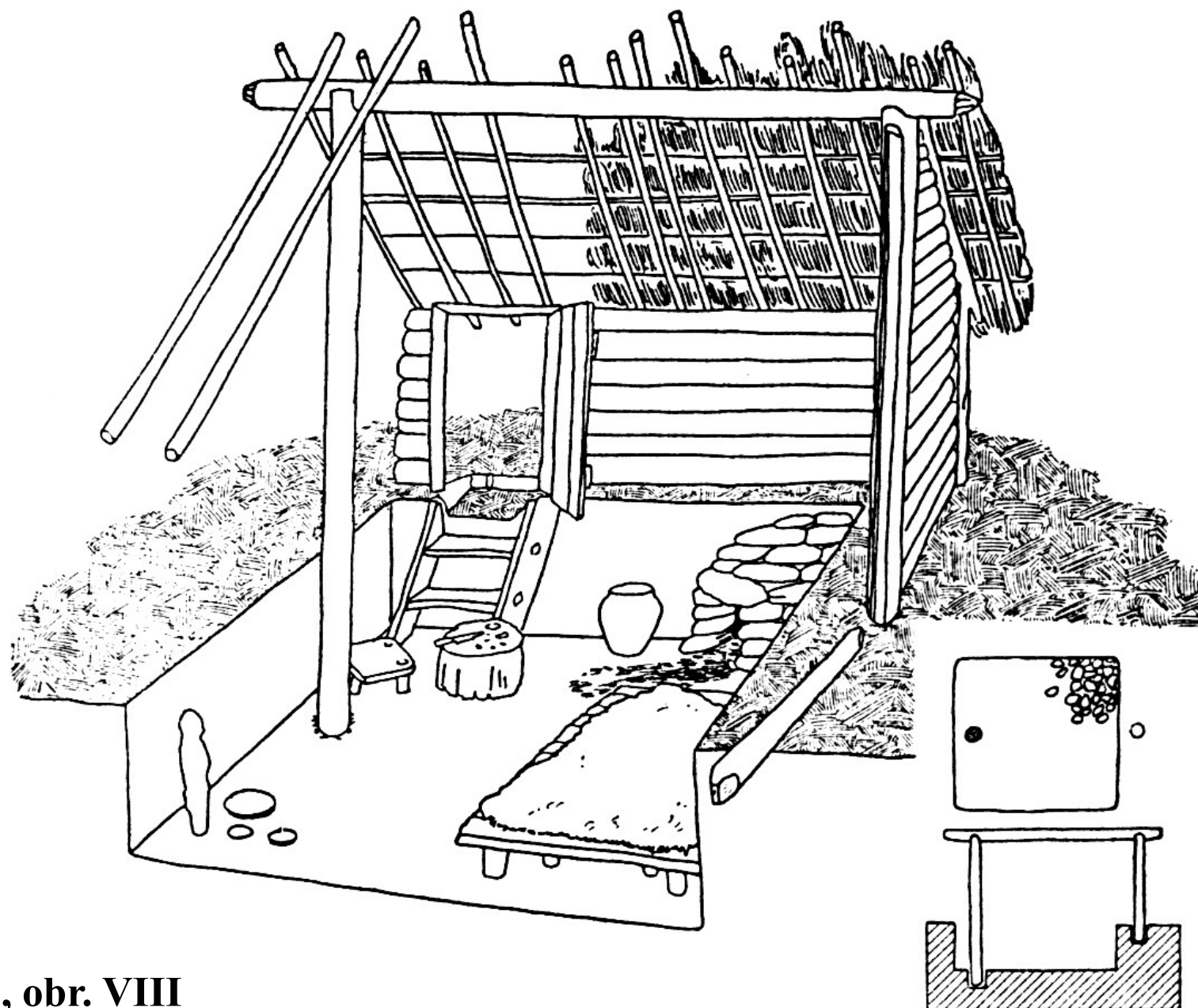
Březno u Loun (skanzen)

- rekonstrukce polozemnice ze 6. stol.
- rekonstrukce slovanské hrnčířské pece
- rekonstrukce roubeného domu z 10. stol.

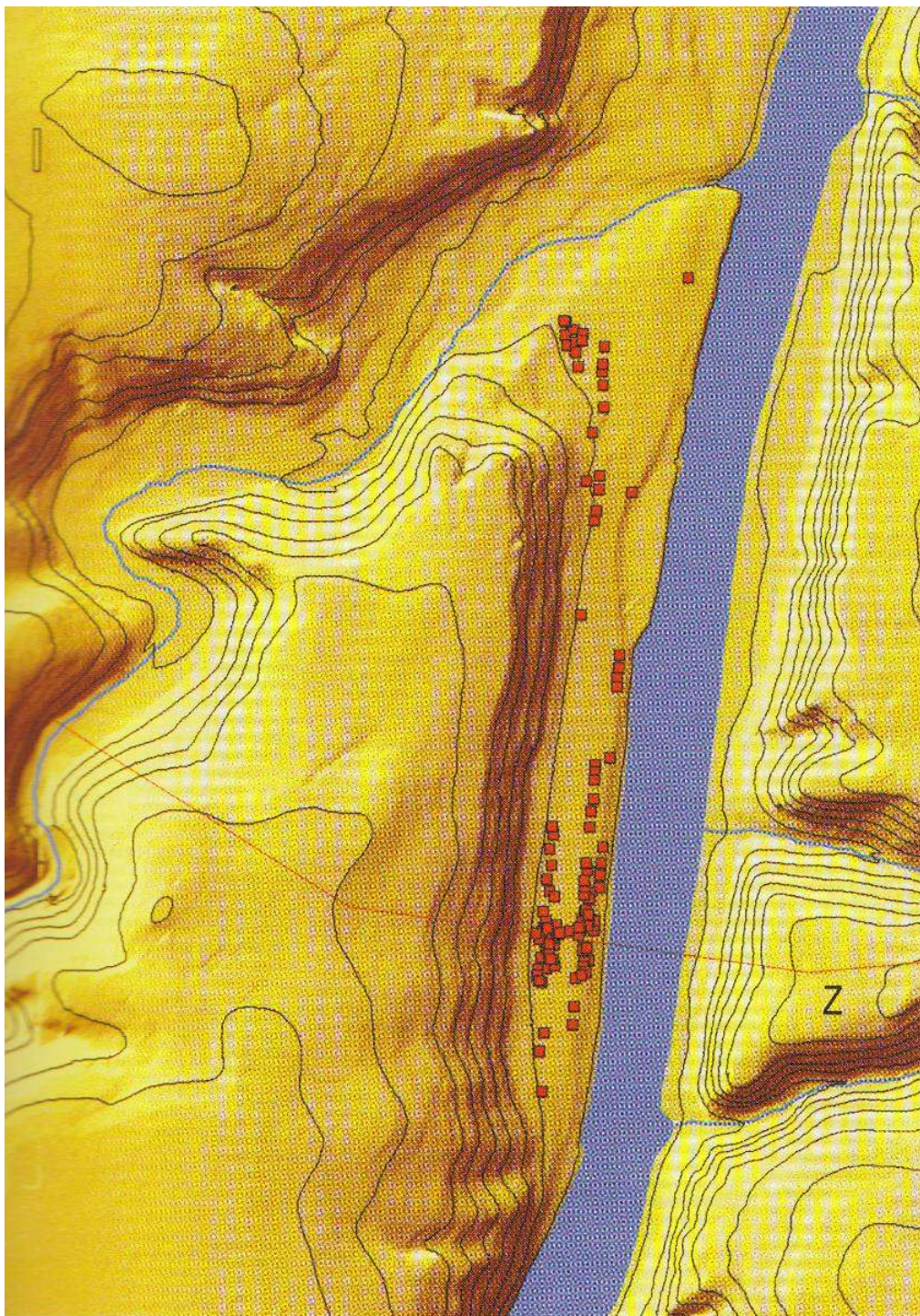
https://cs.wikipedia.org/wiki/Archeoskanzen_B%C5%99ezno

Březno u Loun, rekonstrukce interiéru domu

Pleinerová 1975, obr. VIII

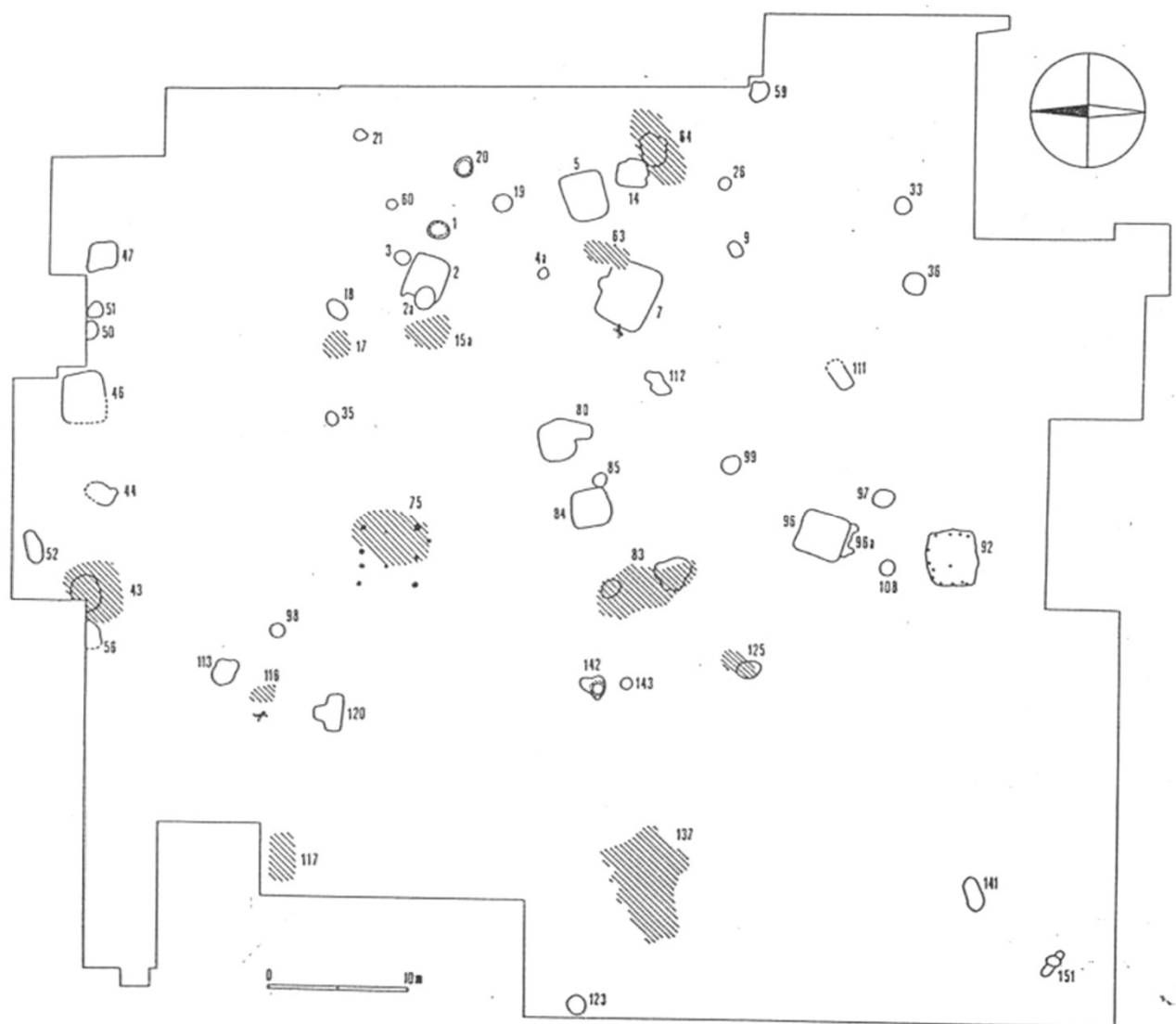

Roztoky u Prahy, pol. 6.-7. stol.

- 2. pol. 6. a 7. stol.
- výjimečná lokalita
- **odkryto cca 122 polozemnic na 20 ha**
- odhad cca 500-600 !!!
- některé spíš výr. objekty ...?
- zemědělské zázemí – max. 100 ha? ...
- ...význam asi rybolov, řemeslo, obchod ?

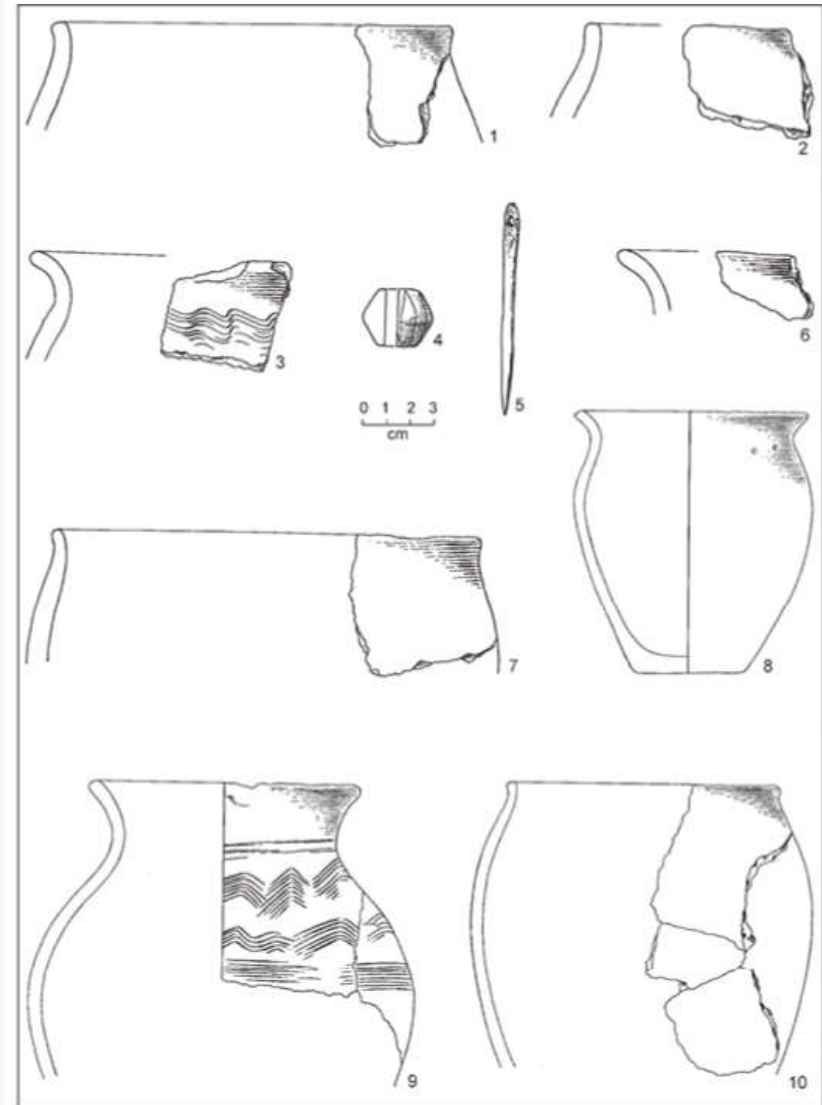
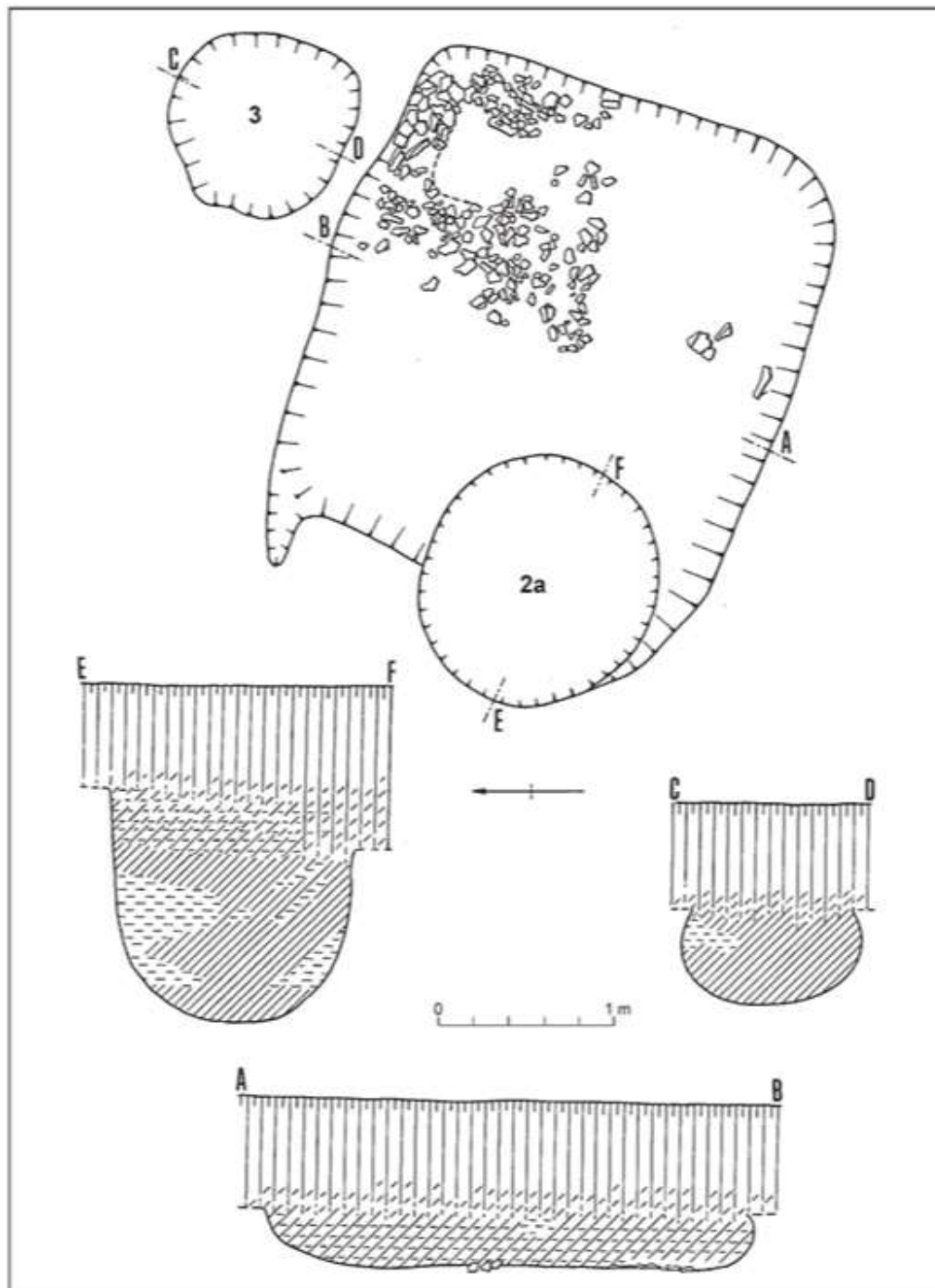
Mutěnice (Hodonínsko)

- sběr, sondáže...AV 1975-77
- 7. až 10. stol.
- 16 polozemnic (10 x P. typ)
- rozměry 3-3,5 x 4-4,5 m

Mutěnice

- polozemnice (obj. 2) a dvě zásobní jámy
- keramika z obj. 2

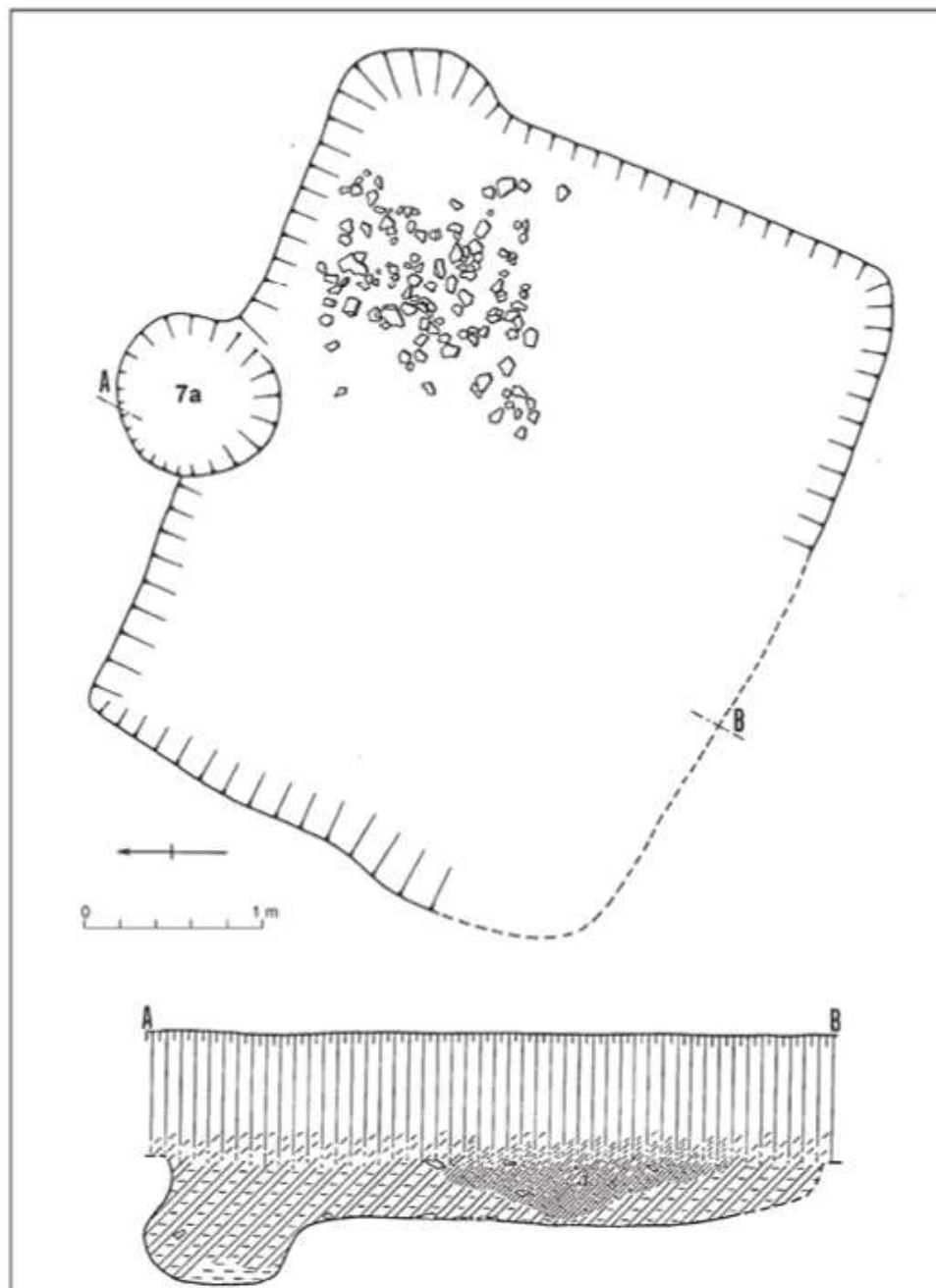

Obr. 8. Mutěnice-Zbrod, obj. 2 – 1: 660-396/75, 2: 660-373/75, 3: 660-371/75, 4: 660-11/75, 5: 660-75/75, 6: 660-367/75, 7: 660-368/75, 8: 660-2200/75, 1/4 skut. velikosti 9: 660-391/75, 10: 660-392/75, 1/4 skut. velikosti.

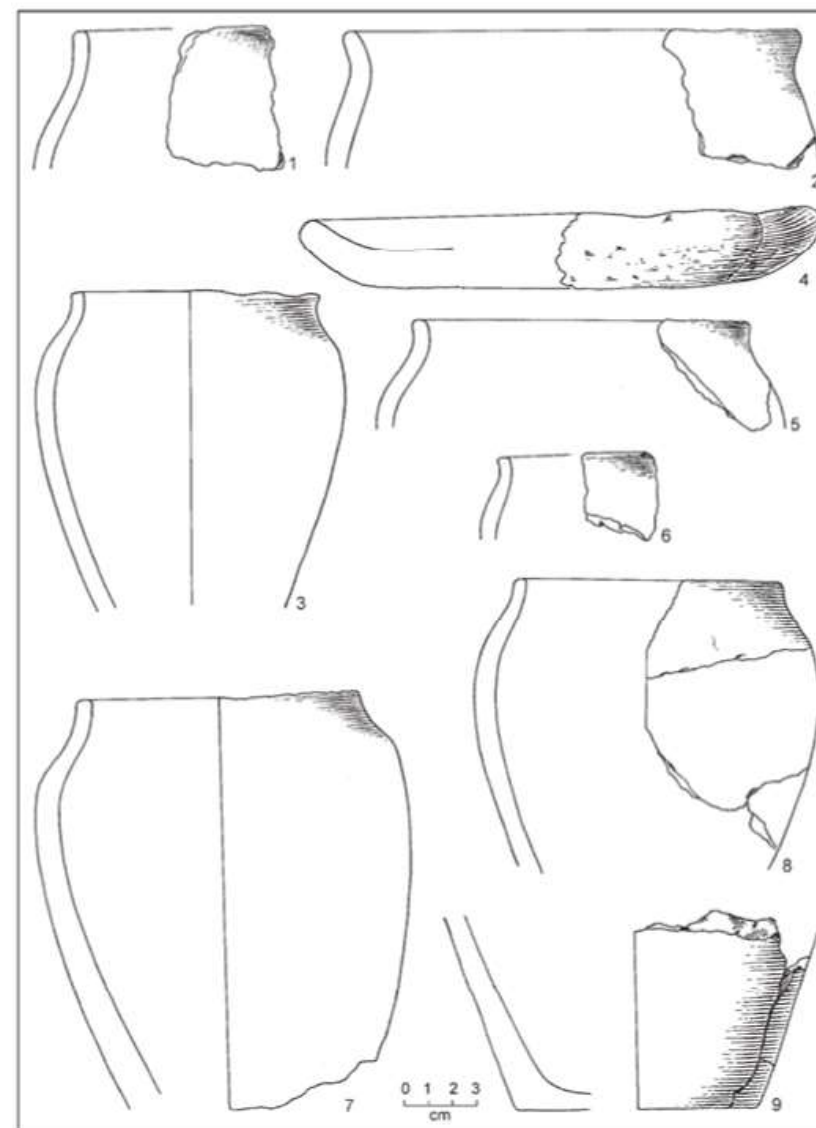
Obr. 7. Mutěnice-Zbrod, obj. 2.

Mutěnice

- polozemnice (obj. 7) a keramika z ní

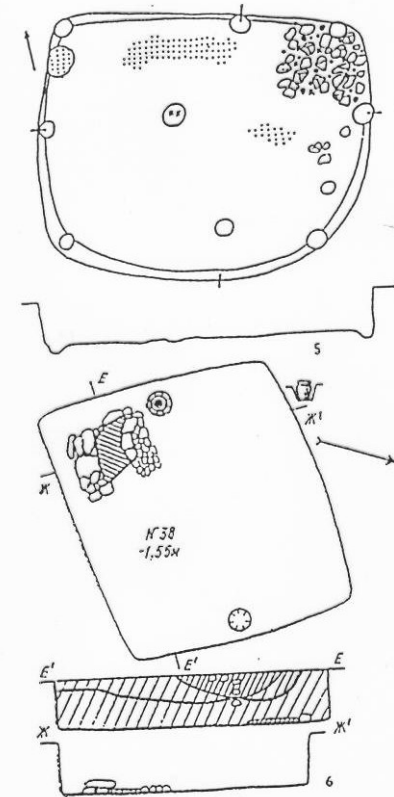
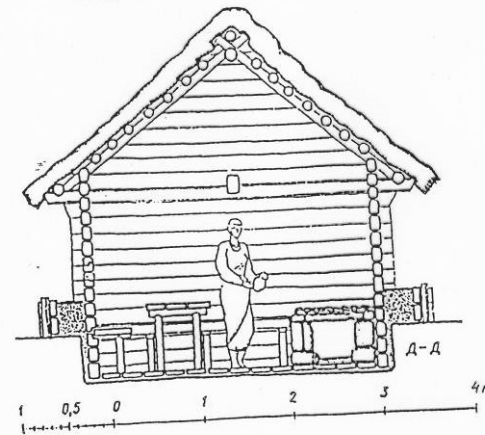
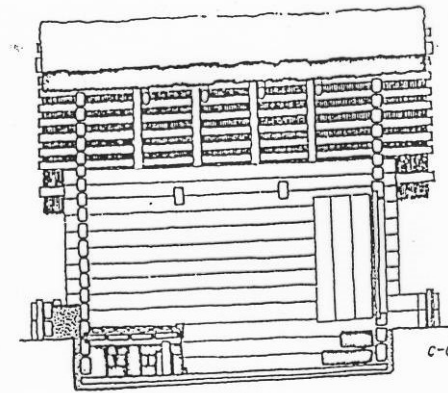
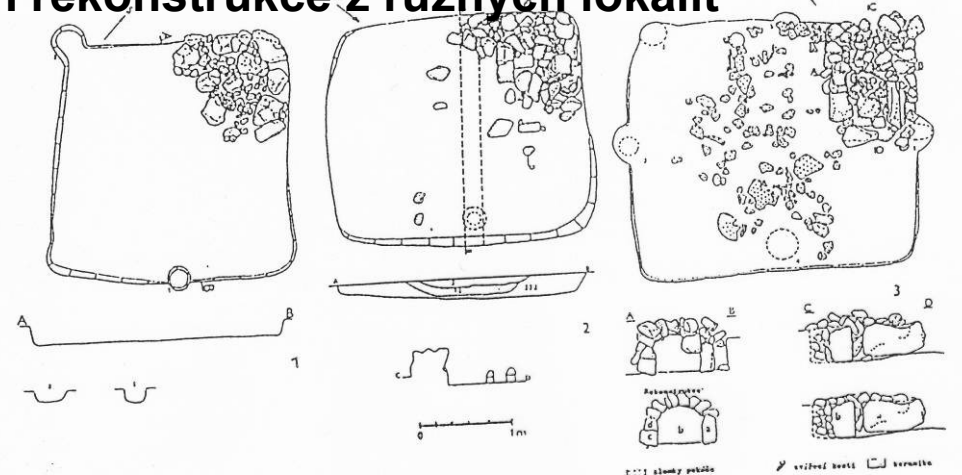
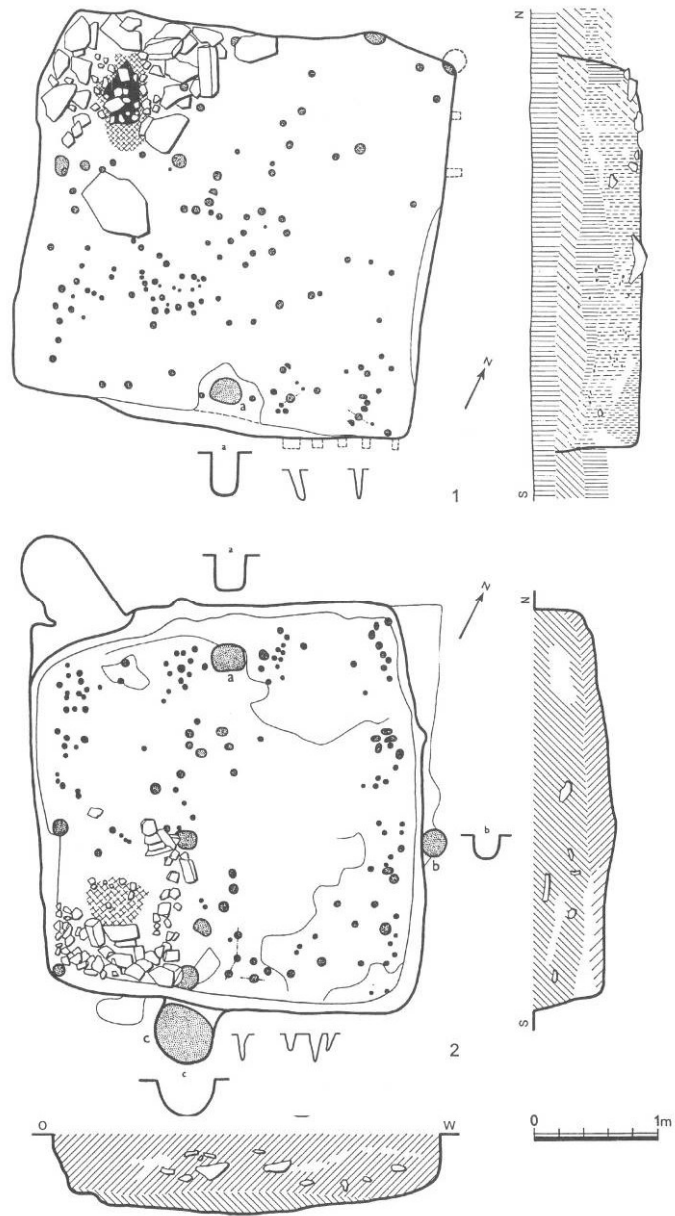

Obr. 11. Mutěnice-Zbrod, obj. 7.

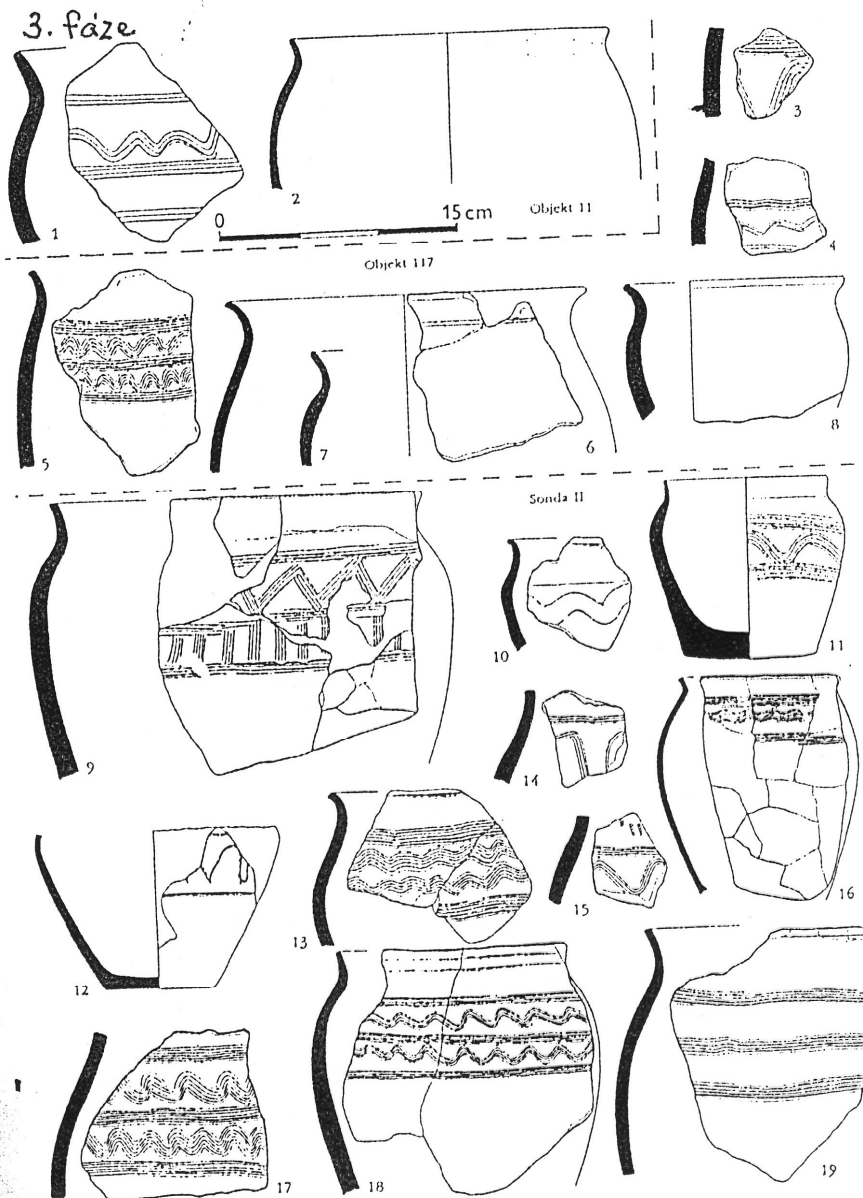
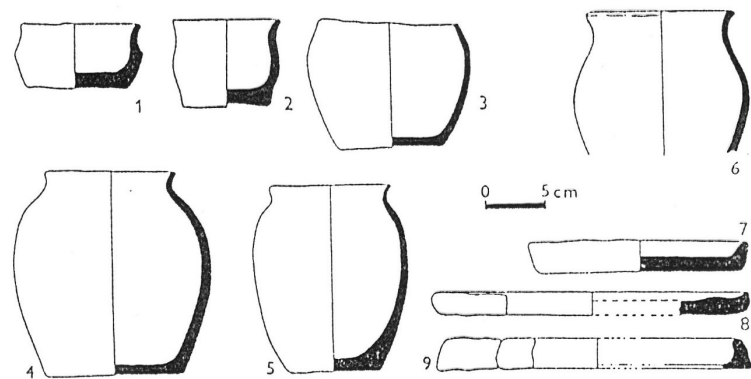
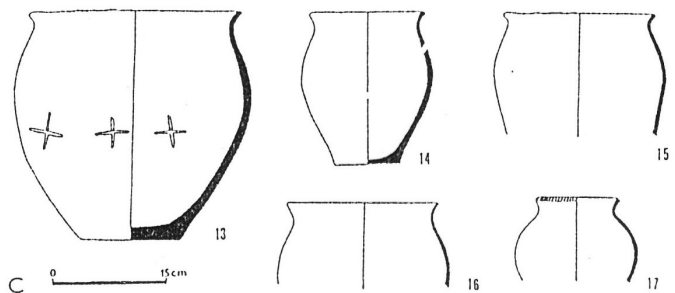
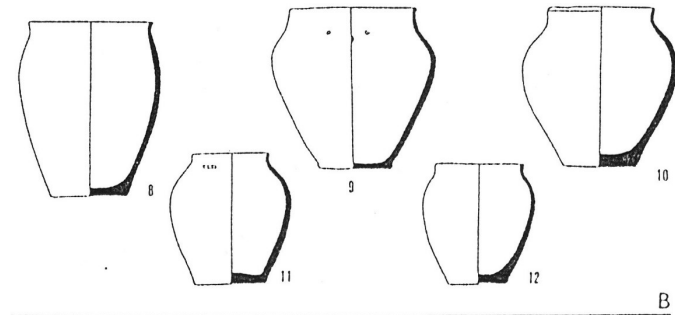
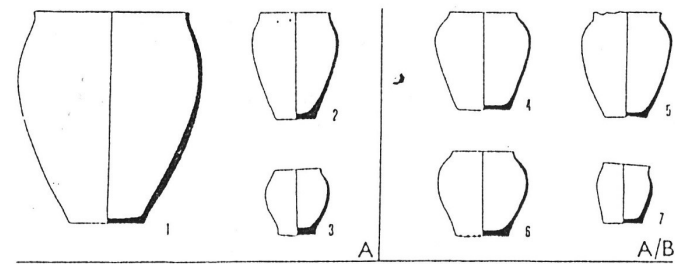

Obr. 12. Mutěnice-Zbrod, obj. 7 – 1: 660-675/75, 2: 660-653/75, 3: 660-2203/75, 4: 660-619/75, 5: 660-622/75, 6: 660-625/75, 7: 660-2214/75, 8: 660-610/75, 9: 660-655/75

Slovanská obydlí a jejich rekonstrukce z různých lokalit

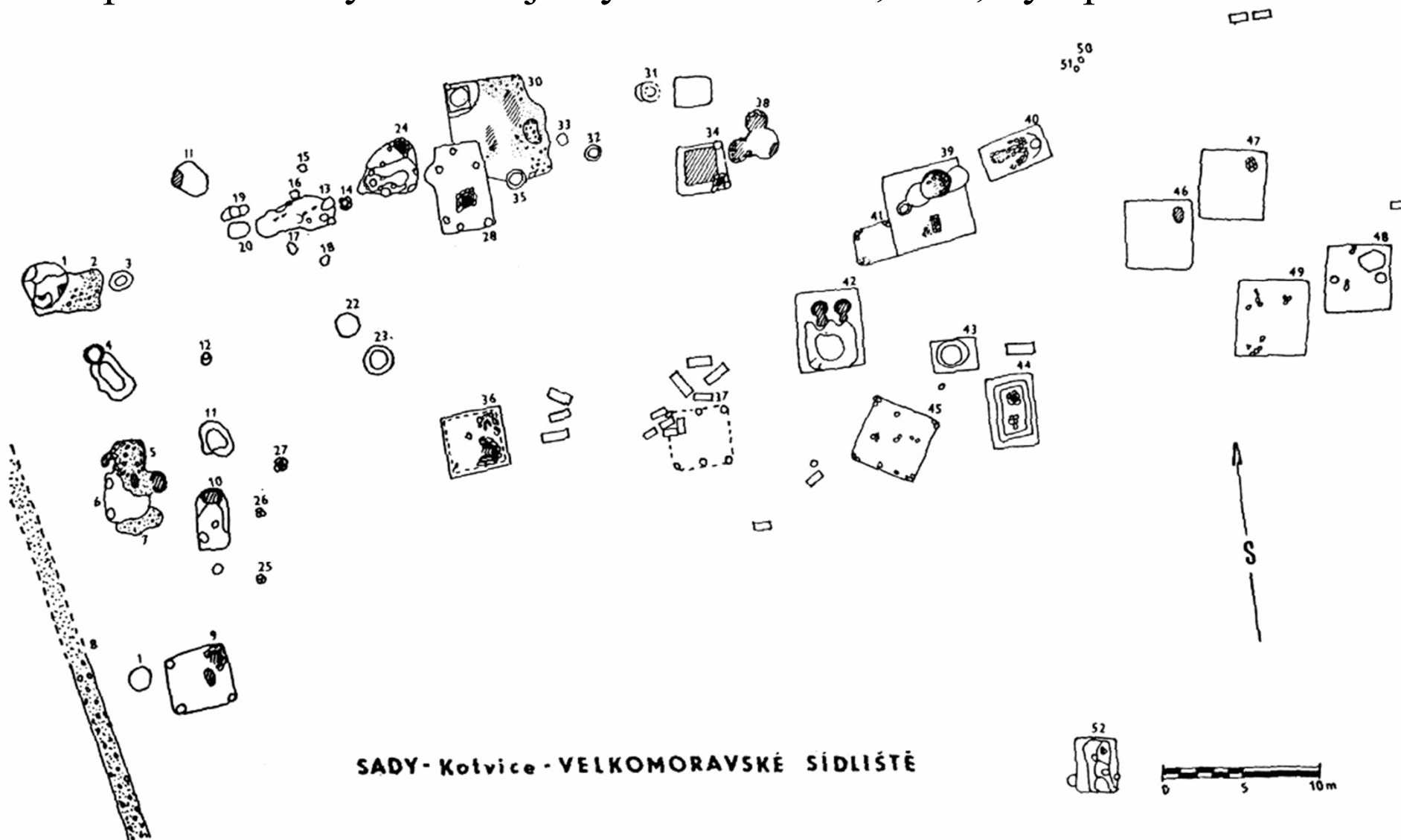

Časňeslovanská a starohradištní keramika

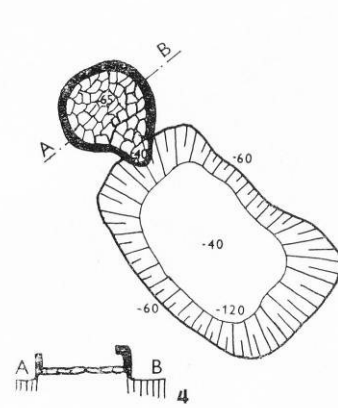
Sady u Uherského Hradiště – Dolní Kotvice

- především středohradištní /velkomoravské (8.-9. stol.), vč. pohřebiště
- 7 usedlostí, obydlí – nadzemní (NZ) i zahloubené (PZ)
- hospodářské a výrobní objekty – železářství, KPI, výr. přeslenů

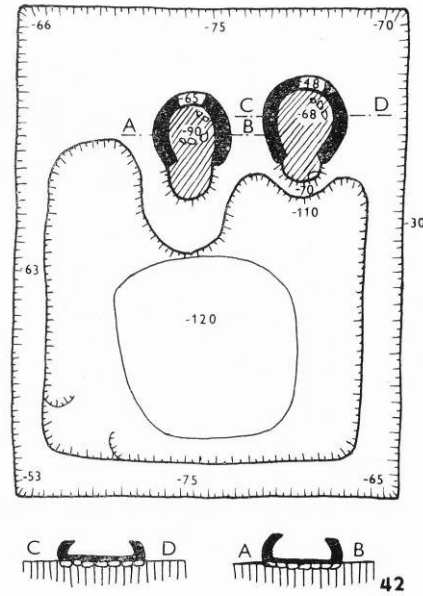
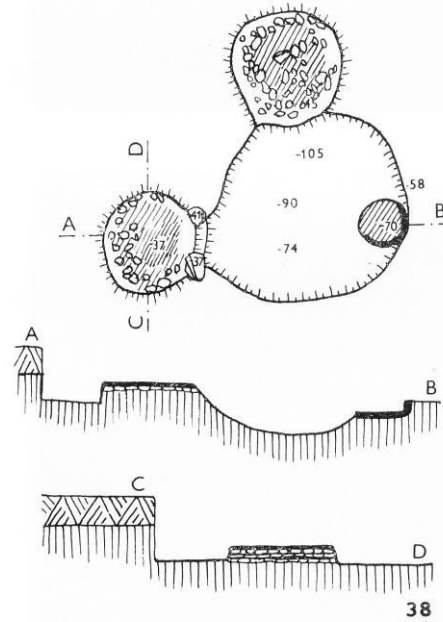
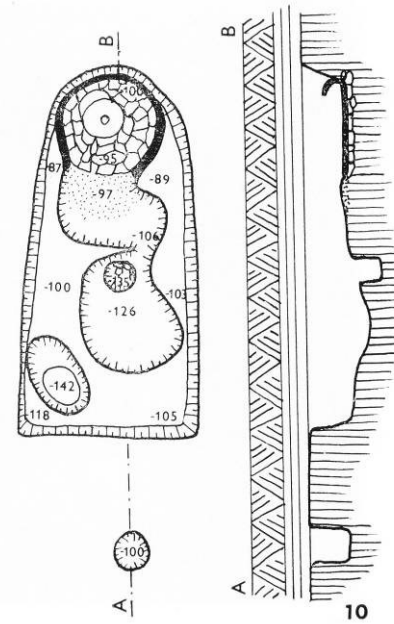

Sady u Uherského Hradiště – Dolní Kotvice

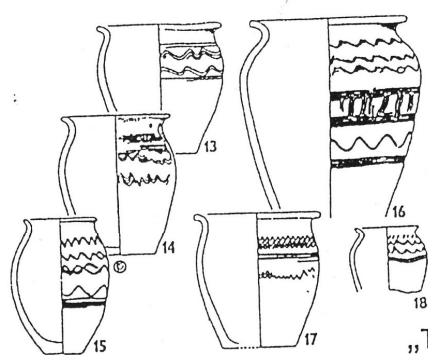

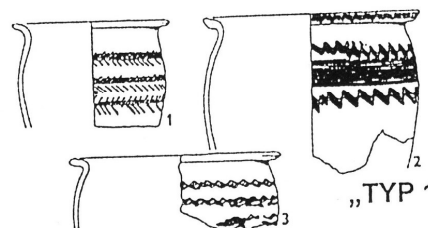
A
S

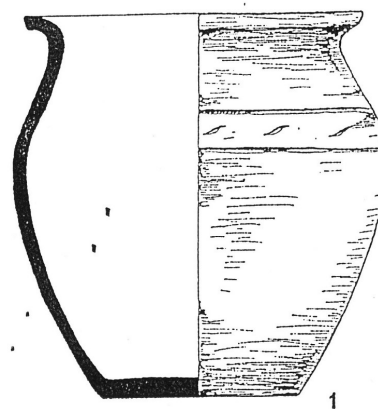
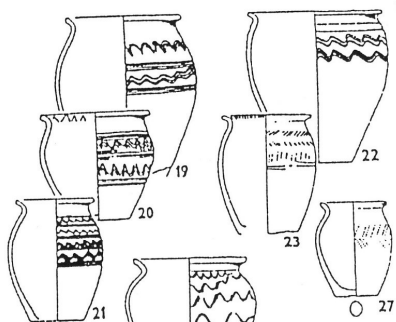
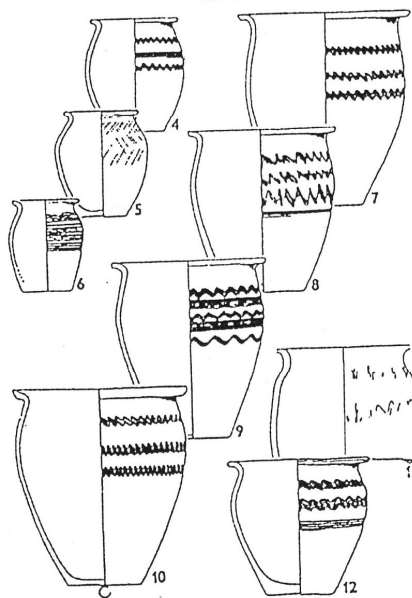
0 100 200 cm

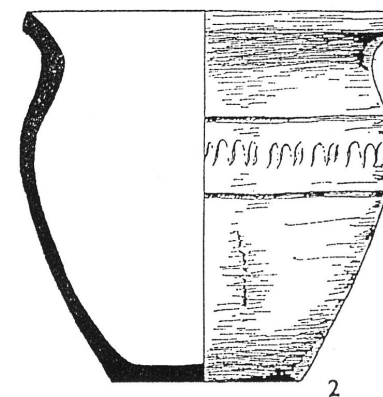
„TYP 2“

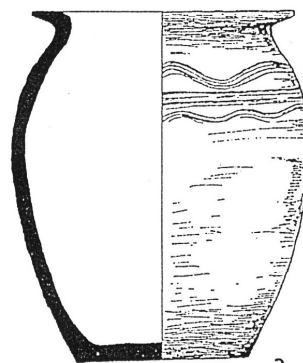
„TYP 1“

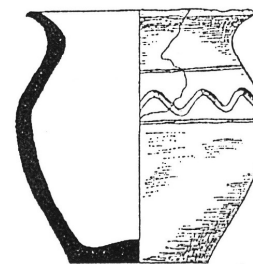
1

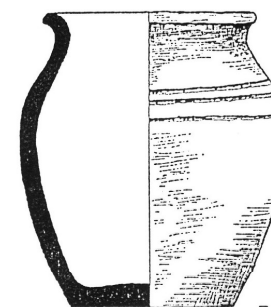
2

3

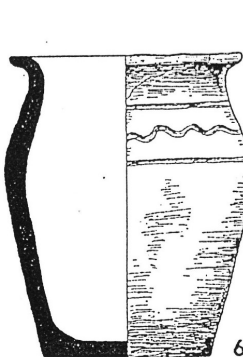

4

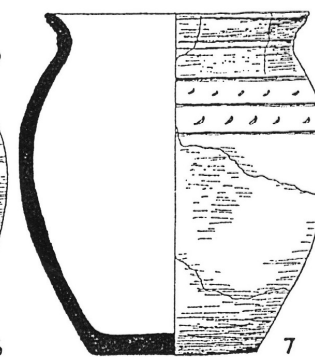

5

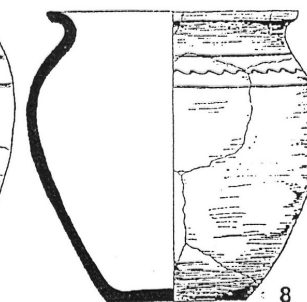
0 5CM

6

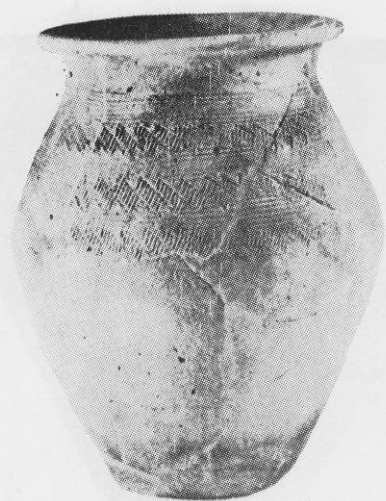

7

8

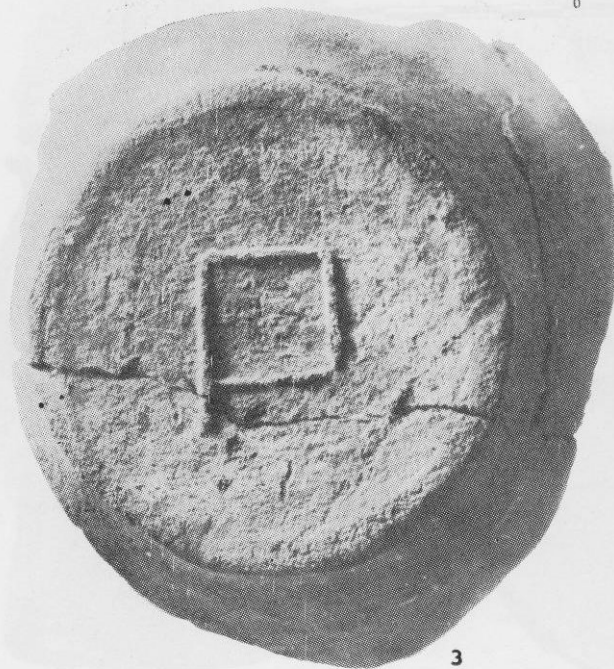
0 5CM

1

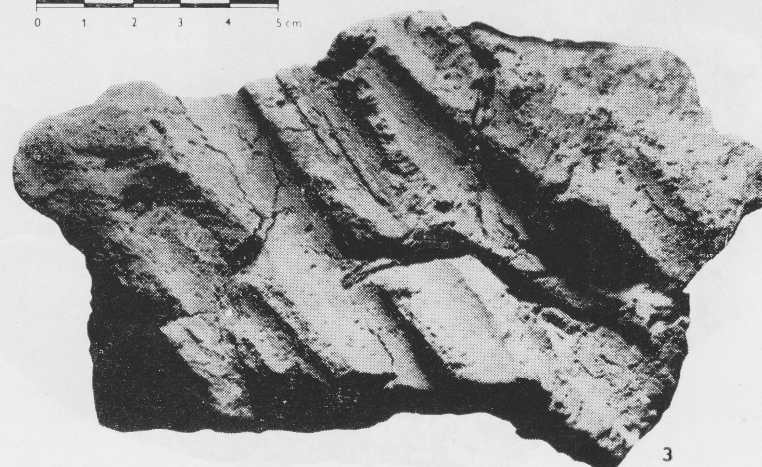
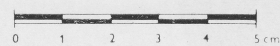
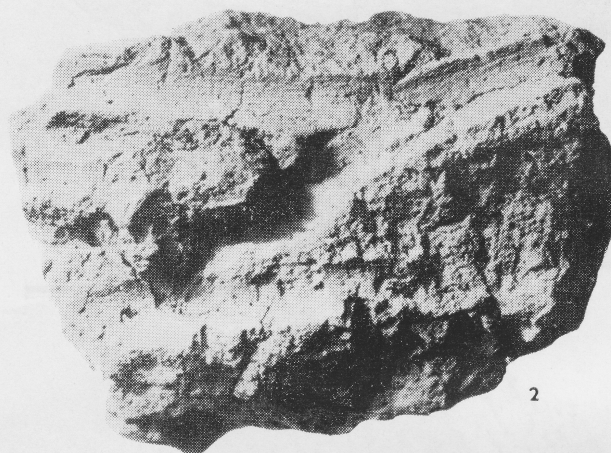
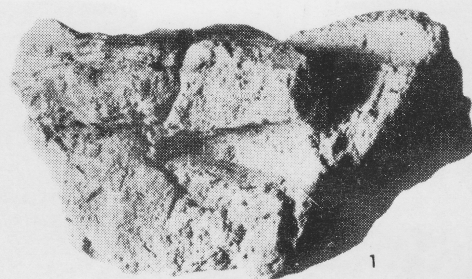
2

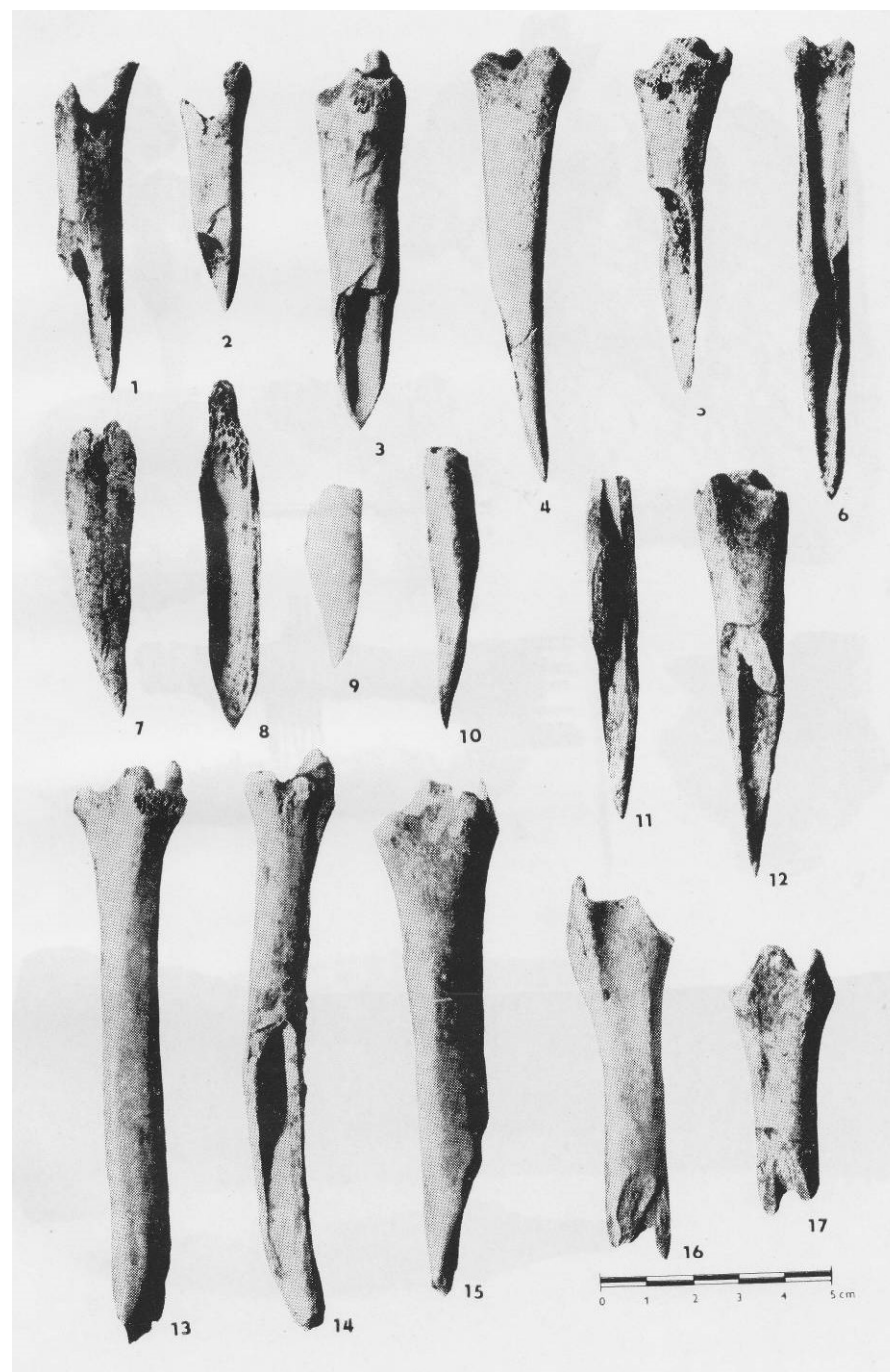

3

4

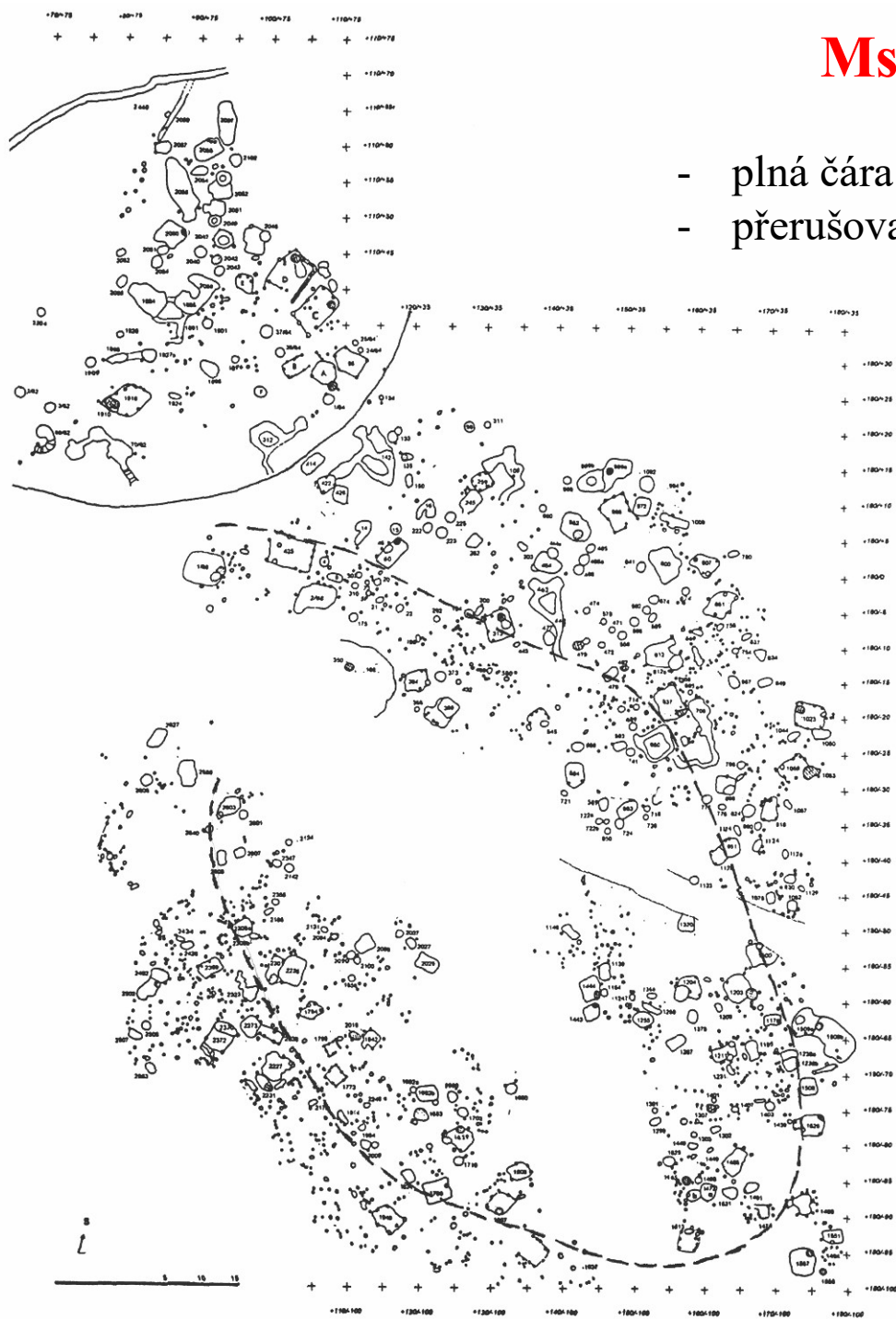

Mstěnice u Hrotovic (okr. Třebíč)

raně středověké (RS) osídlení

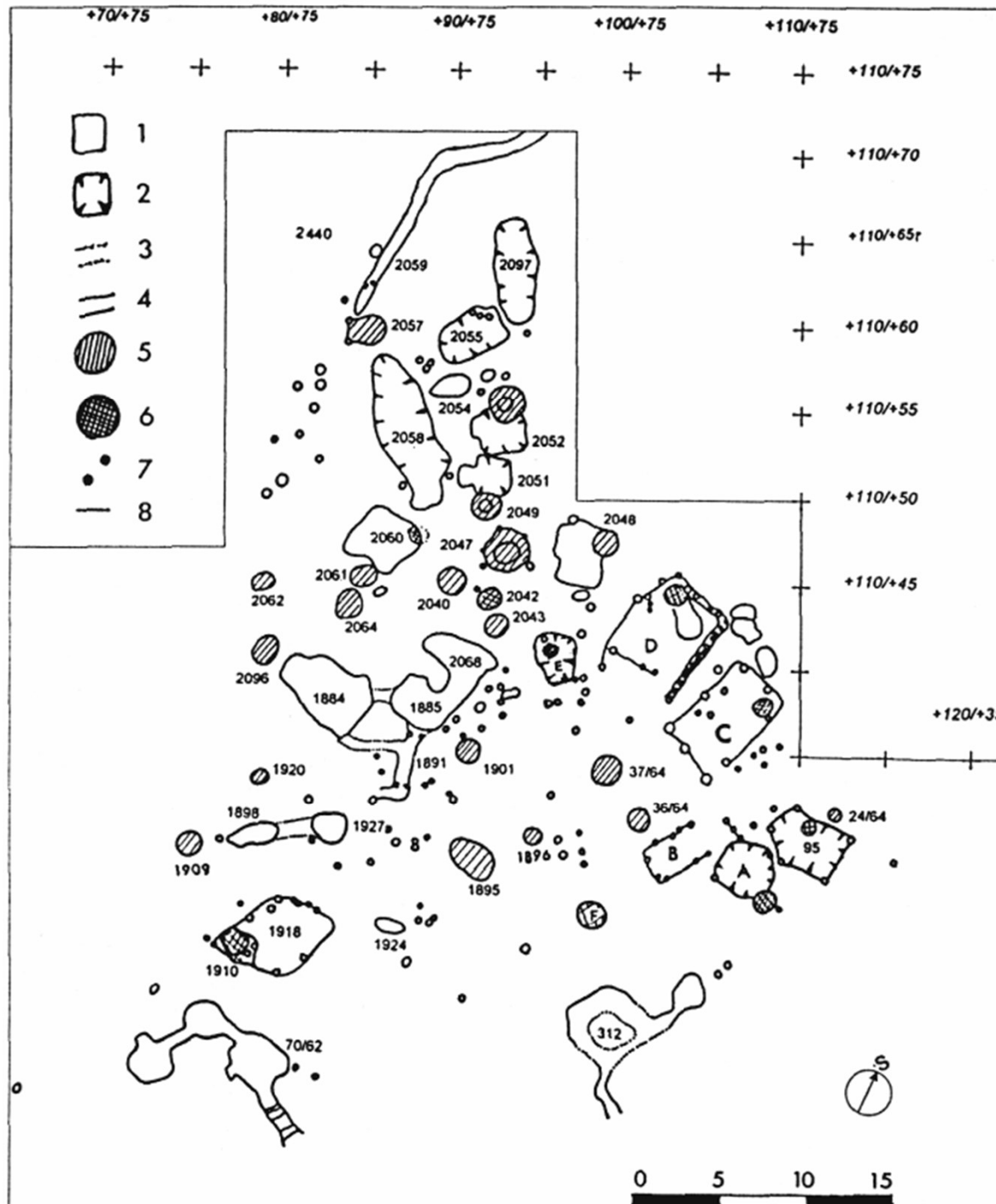
- plná čára – 2. fáze (10. - 1. pol. 11. stol.)
- přerušovaná čára – 5. fáze (2. pol. 11. stol. – 12. stol.)

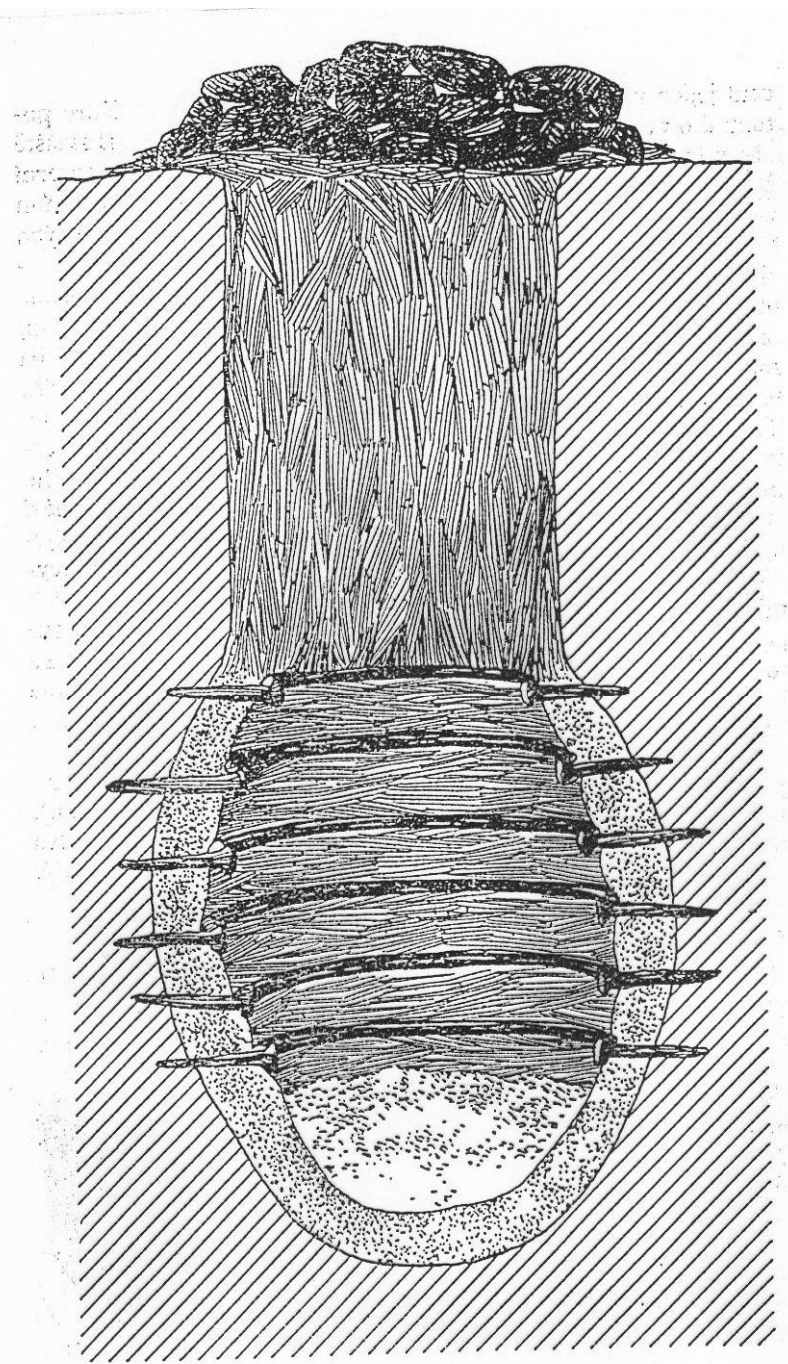

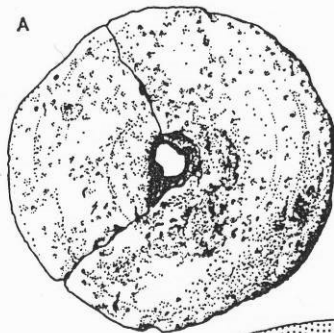
Mstěnice u Hrotovic

2. fáze: 10.-pol. 11. stol.

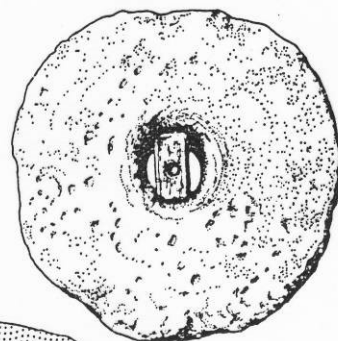
- 1 – NZ stavby
- 2 – zemnice
- 3 – podzemní chodby
- 4 – palisádový žlab
- 5 – obilní jámy
- 6 – otopná zařízení
- 7 – kúlové jamky
- 8 – výkopová hrana

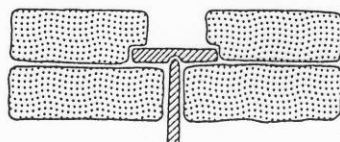
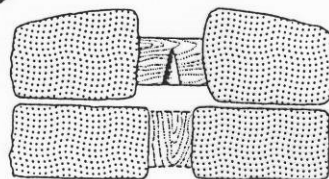

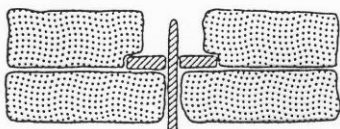
1

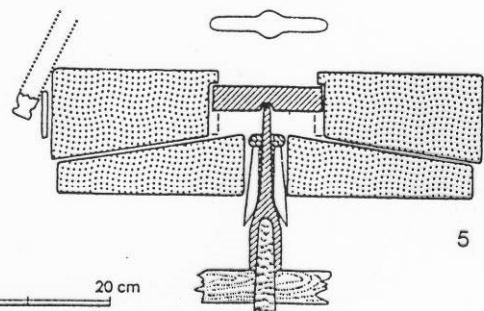
2

3

4

5

0 20 cm

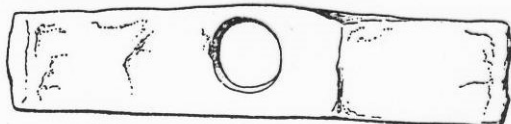
B

1

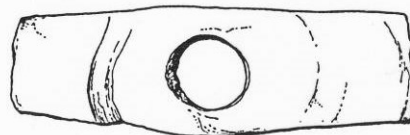
4

2

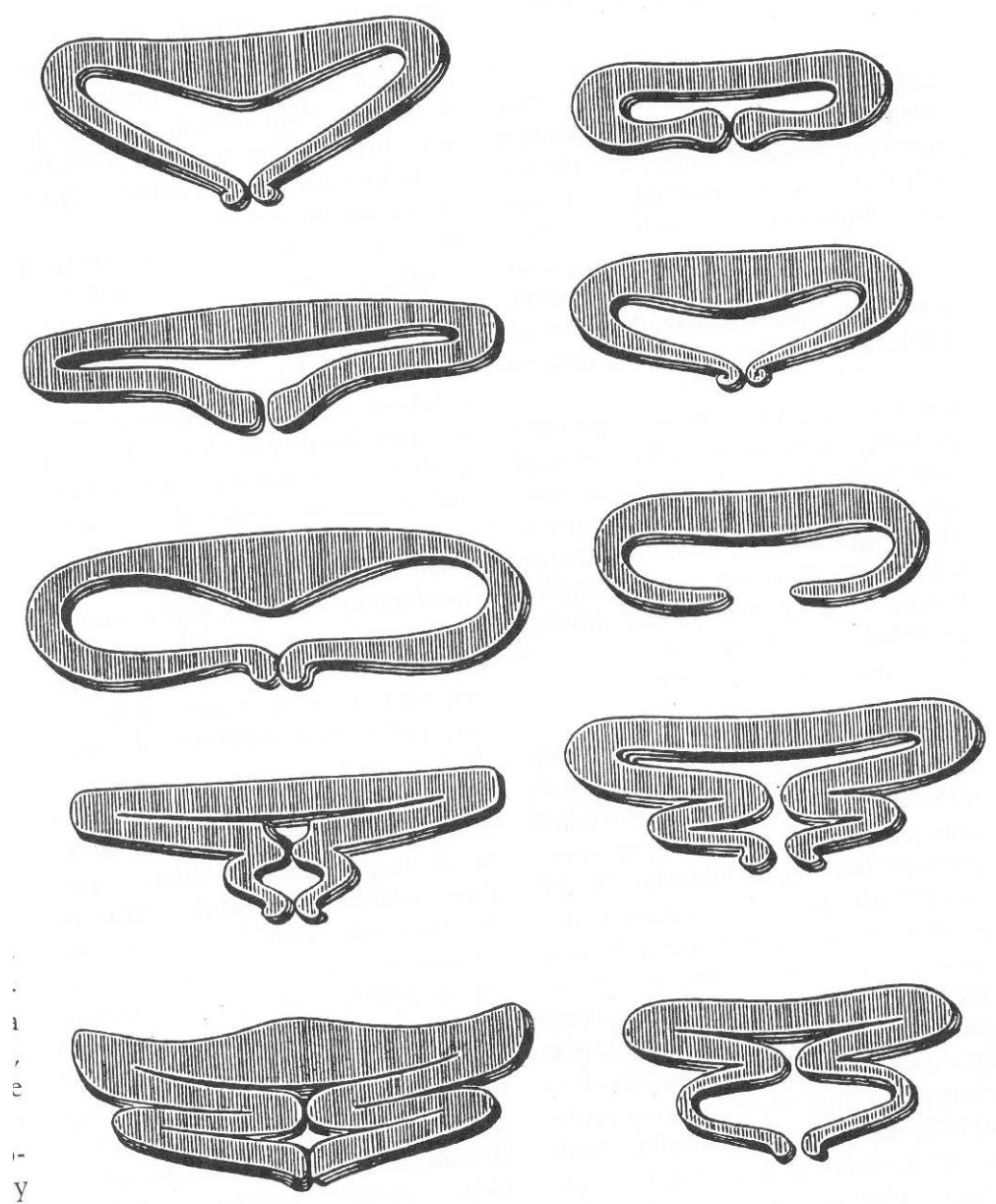
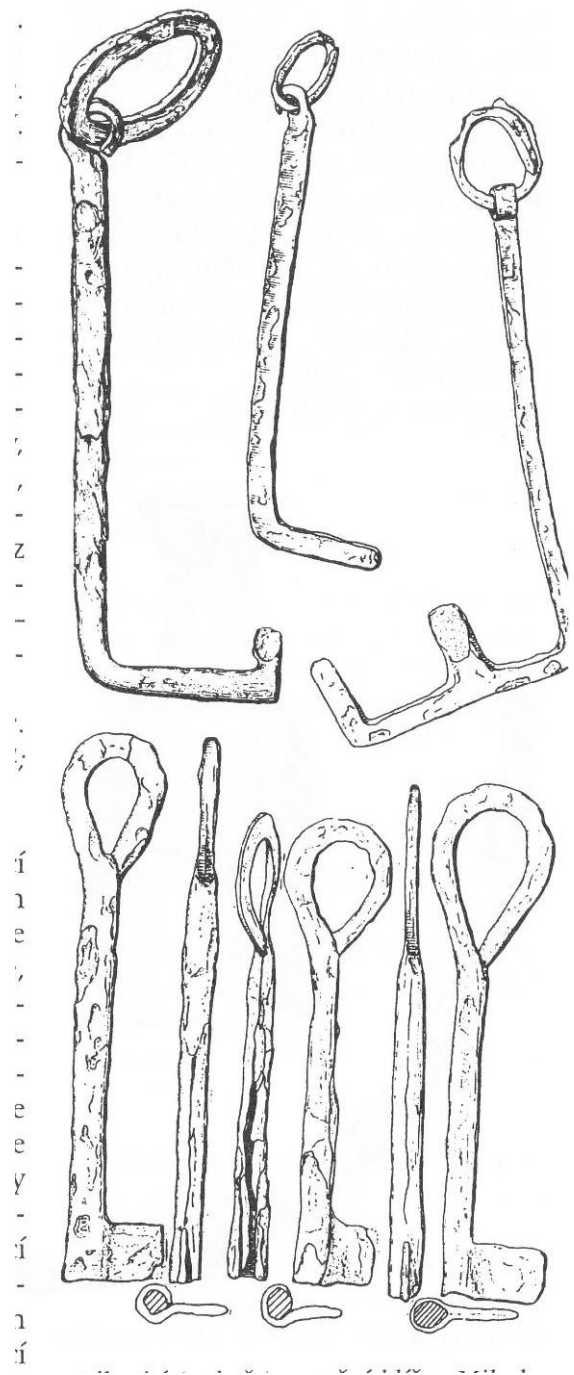
5

3

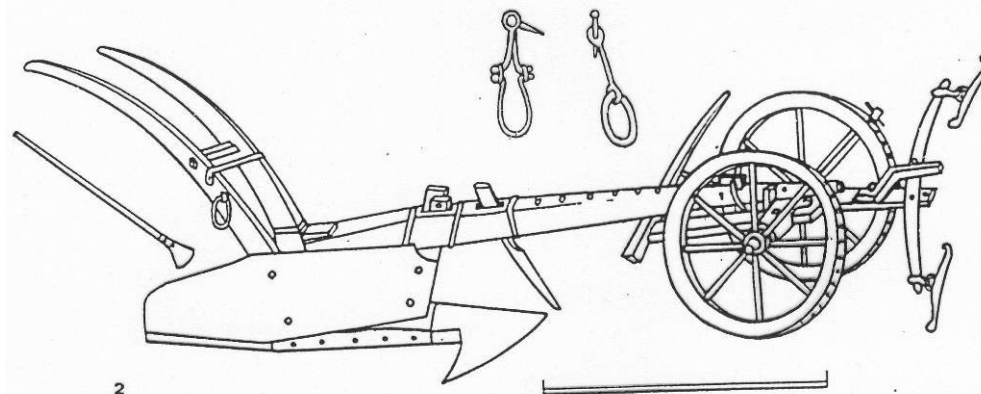
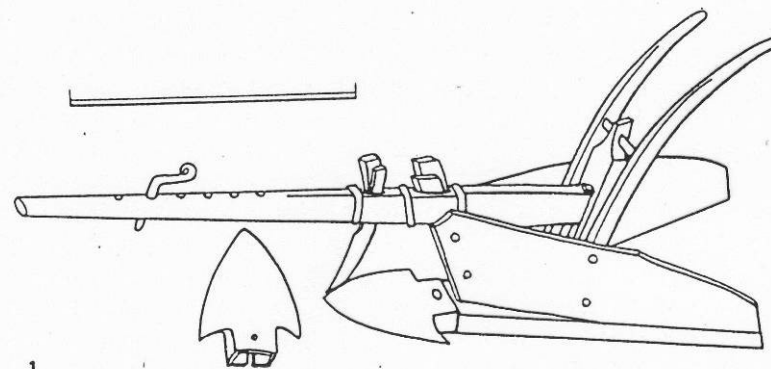
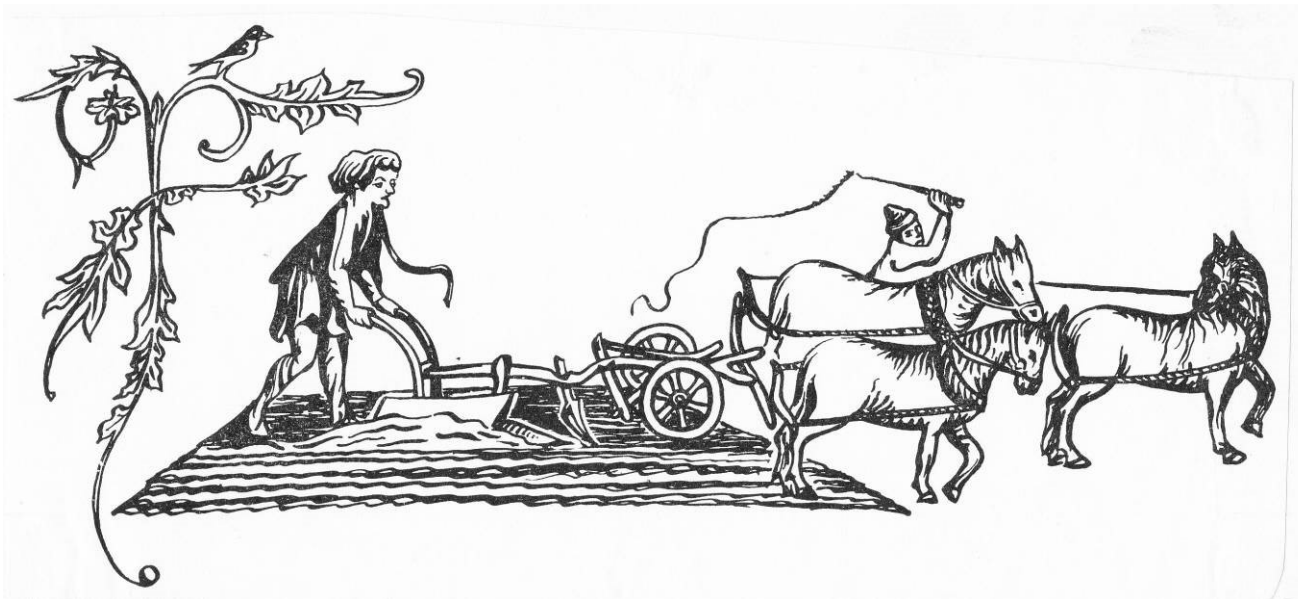

6

Vrcholný stredovek

- 13. stol. – ekonomicko-spoločenské zmeny
- demografické zmeny – **kolonizace**
 - dosídlení a restrukturalizace sídelní sítě
 - osídlení nových oblastí
- nový právní rámec:
 - **emfyteuze** – zákupné právo (dedičná držba pôdy roľníky)
- **proměna a stabilizace půdorysů vesnic, usedlostí, plužin, domů**
- hospodářské zmeny:
 - **3 polní hospodárství, těžký pluh, dlouhé plužiny, ...**
- Toponomastika: Lhoty ...

Sachsenspiegel - „Saské zrcadlo“

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/2e/Sachsenspiegel-Ostsiedlung.jpg/737px-Sachsenspiegel-Ostsiedlung.jpg>

- středověká právní kniha (vznik mezi 1220 - 1233)
- **soubor saského zemského a lenního práva**
- (tj. zemské, městské a vesnické právo)
- Zdroj:
 - saské právní zvyklosti
 - některé říšské zákony
 - rozsudky císařského soudu
- autor: **Eike von Repgow** (1180/90 - po r. 1233)
- z rodiny vasalů magdeburského arcibiskupa
- lenník hraběte Hoyer z Falkensteina (napsal na jeho popud)
- pův. asi v latině, pak v „dolnoněmčině“
- dochovaná v několika iluminovaných rukopisech

Sachsenspiegel-Handschrift von 1385 der Stadtbibliothek Duisburg

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/2f/Sachsenspiegel.jpg/800px-Sachsenspiegel.jpg>

Sachsenspiegel

Nahoře:

Lokátor (v klobouku) dostává instrukce od pána - majitele půdy, zatímco ostatní již začínají budovat vesnici

Dole:

Lokátor již jako „rychtář“ spravuje postavenou vesnici.

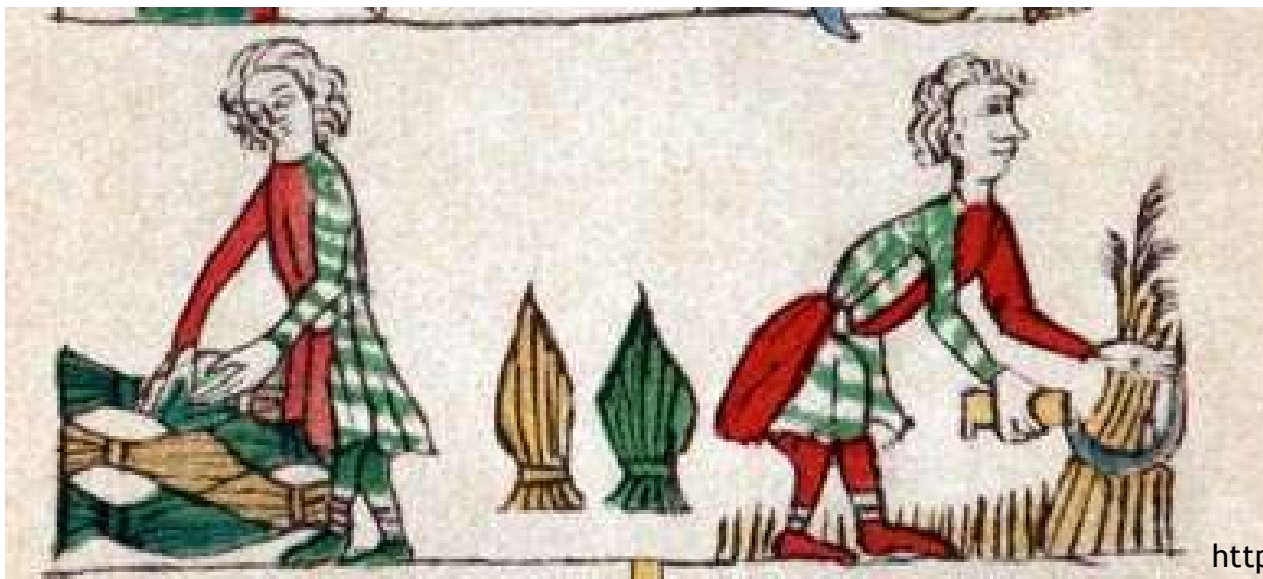

Bauern mit Hakenpflug, Pferde in Brustanspannung

<http://www.brandenburg1260.de/ssp-16.jpg>

Getreideernte mit der Handsichel (Handmahd).

<http://www.brandenburg1260.de/ssp-15.jpg>

Pferdefuhrwerk zum Holztransport

<http://www.brandenburg1260.de/ssp-17.jpg>

Der Hirte - kenntlich an Hirtenstab und Gugel - übernimmt Ziegen und Schafe, um sie auf die Weide zu führen.

<http://www.brandenburg1260.de/ssp-18.jpg>

Abb. 14. Illustration zur Fälligkeit von Abgaben:

am Walburgistag (1. Mai) der Lämmerzehnt,

an St. Urban (25. Mai) der Obst- und
Weinzehnt,

an St. Johannis (24. Juni) der Fleischzehnt,

zu St. Margareten (13. Juli) der Kornzehnt,

zu Mariae Himmelfahrt (15. August) der
Gänsezehnt

sowie

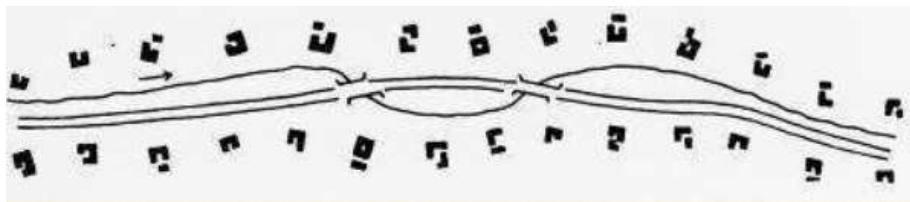
zu St. Barthomoläus allerlei Zins und Pflege
(Geldzins, Naturalabgaben wie Eier und
Getreide).

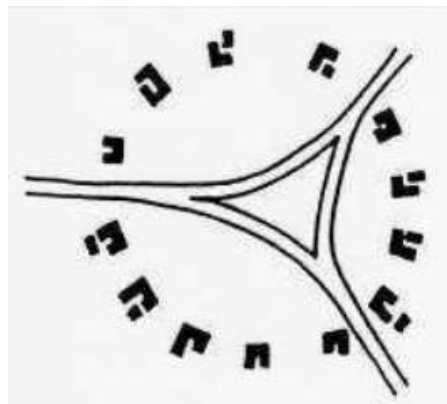
Vrcholný středověk – odevzdávání dávek.

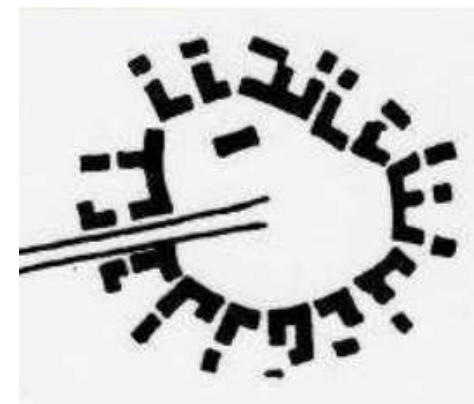
Normativní půdorysy vesnic

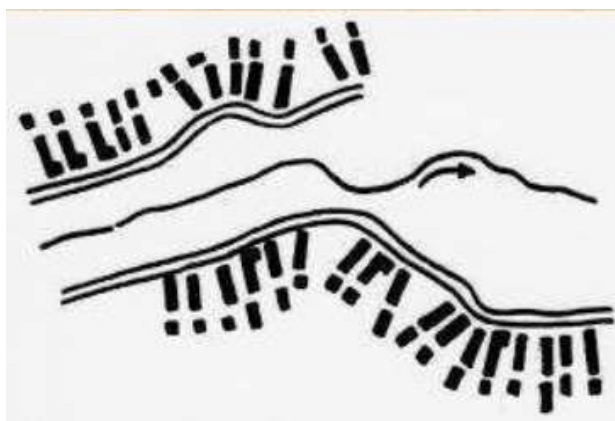
lesní lánová ves

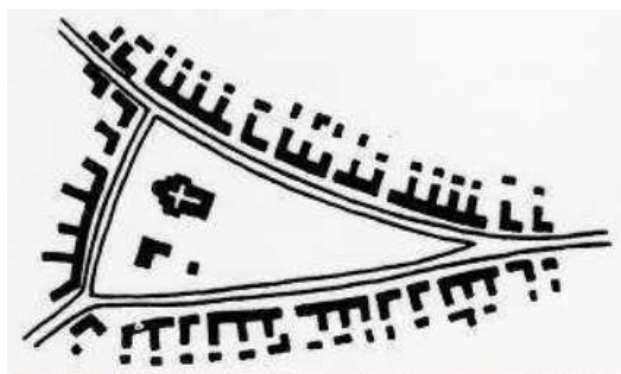
lesní lánová návesní ves

okrouhlice

ves s řadovým půdorysem

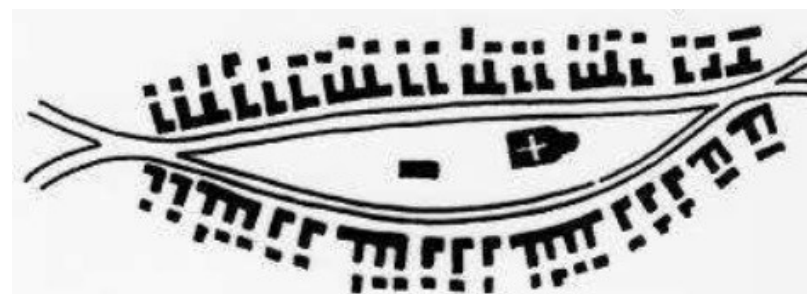
návesní ves (návesovka)

ulicová ves (ulicovka)

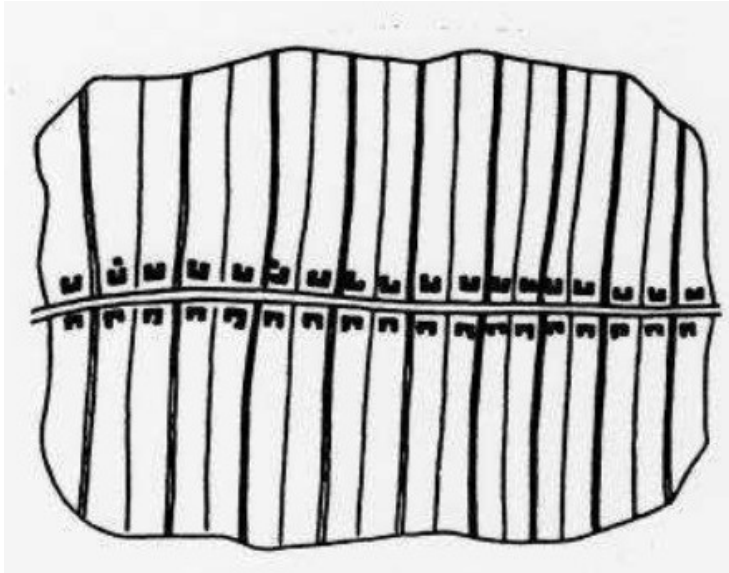

silniční ves (silnicovka)

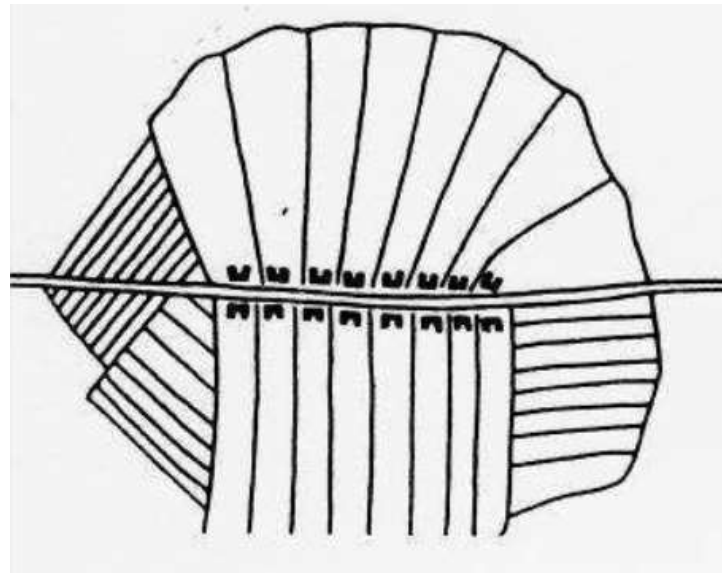

silniční návesovka

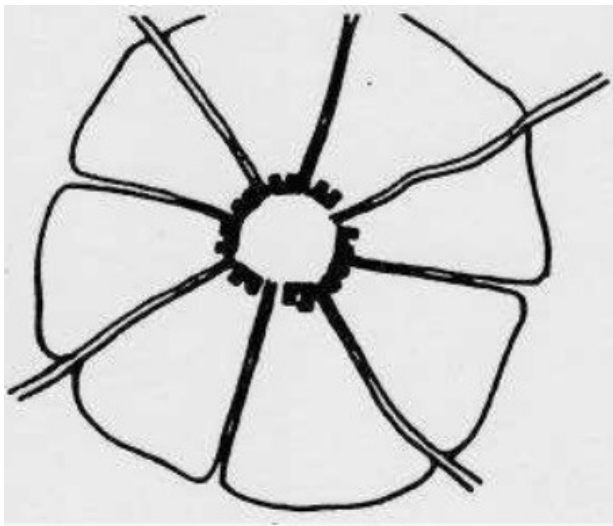
Typy plužin

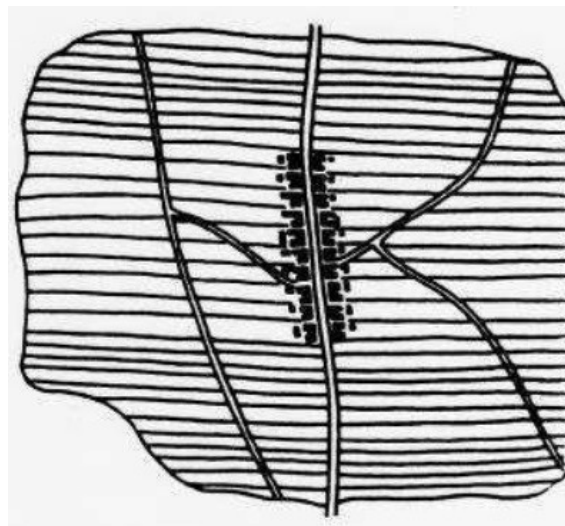
záhumenicová plužina

záhumenicová plužina klínová (severně) a pásavá (jižně) s třemi přídatnými tratěmi

paprscitá záhumenicová plužina

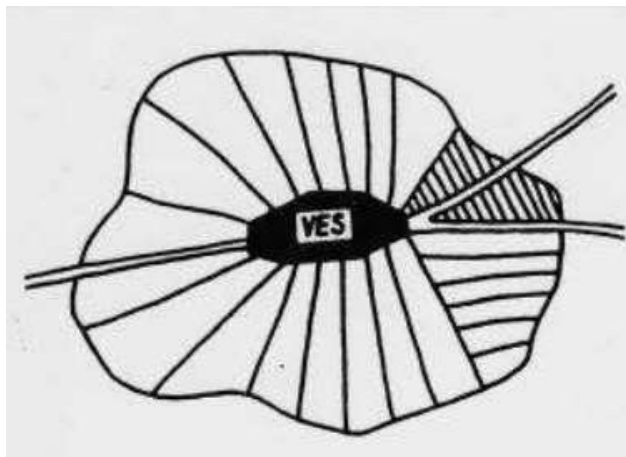

délková plužina

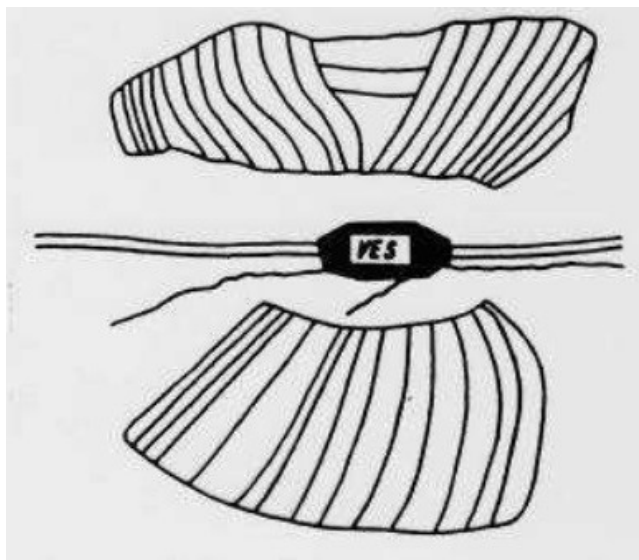

traťová plužina

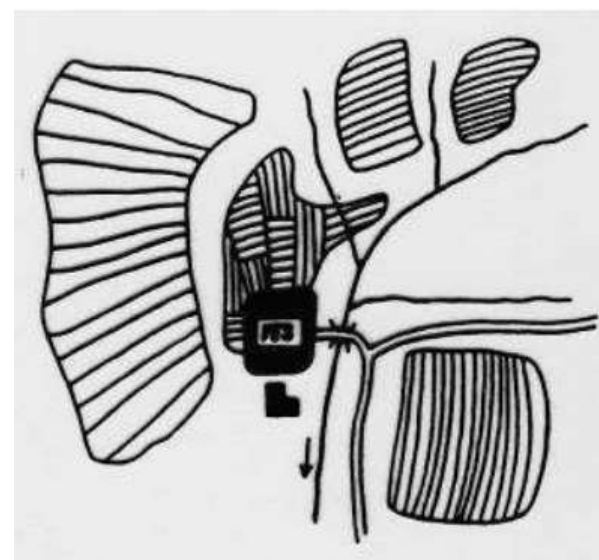
Typy plužin

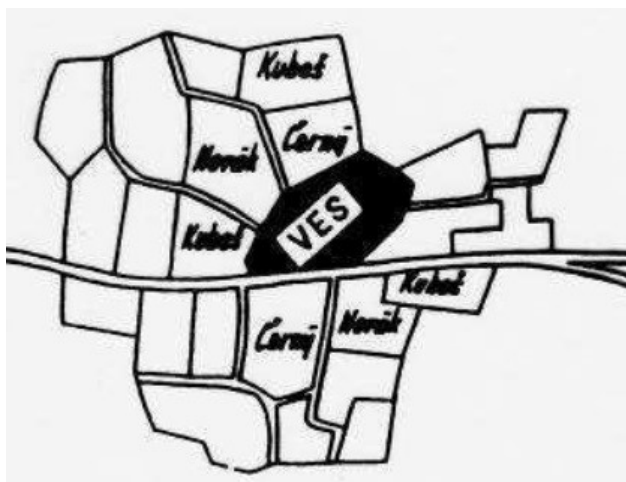
kompaktní plužina

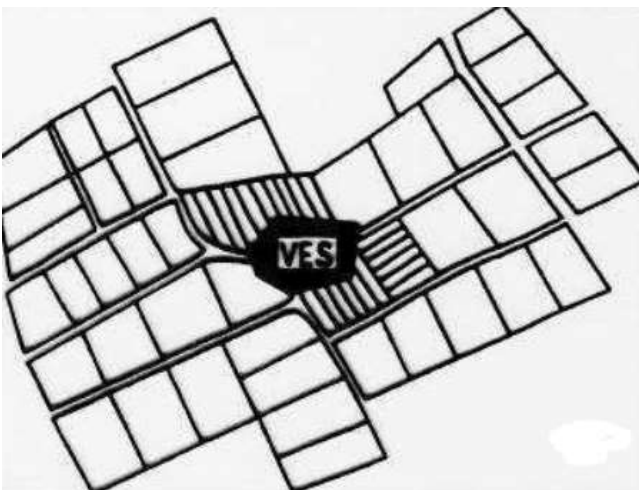
rozštěpená plužina

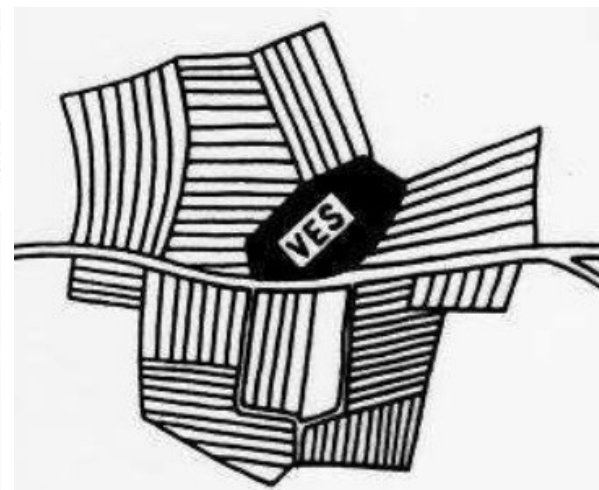
rozptýlená plužina

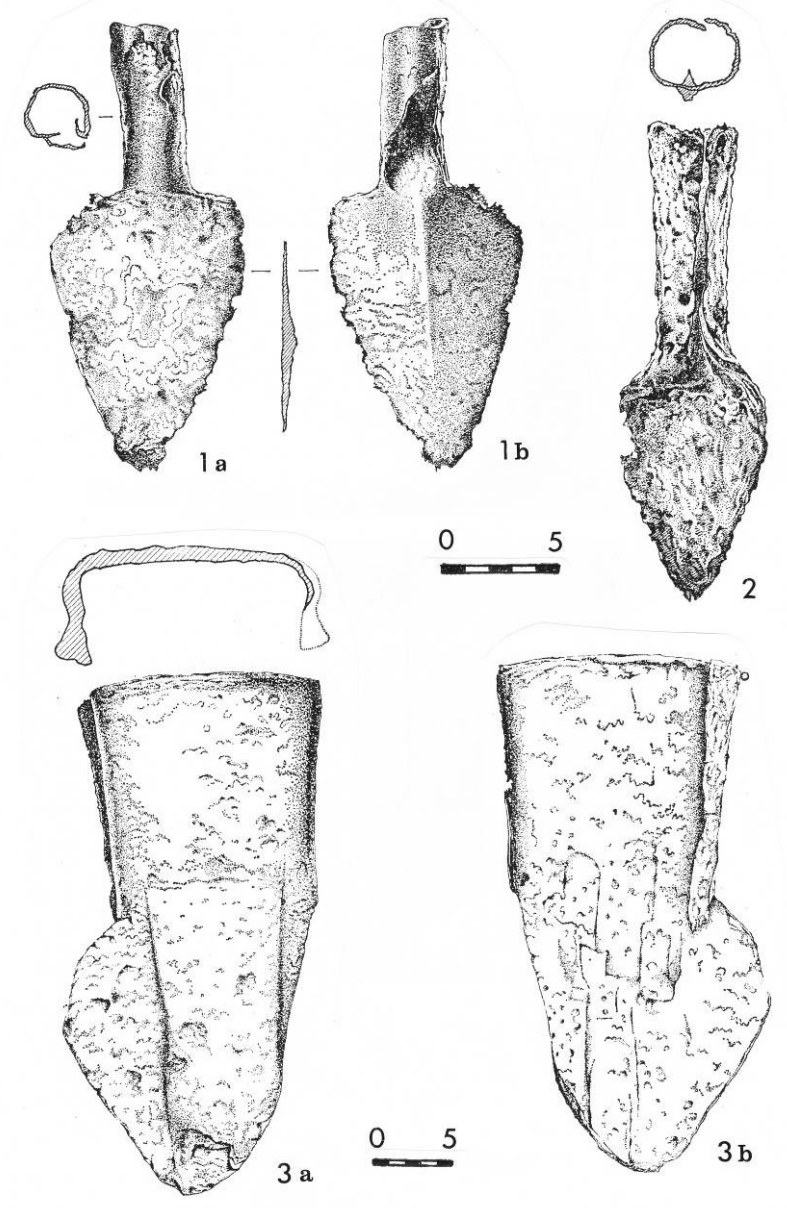
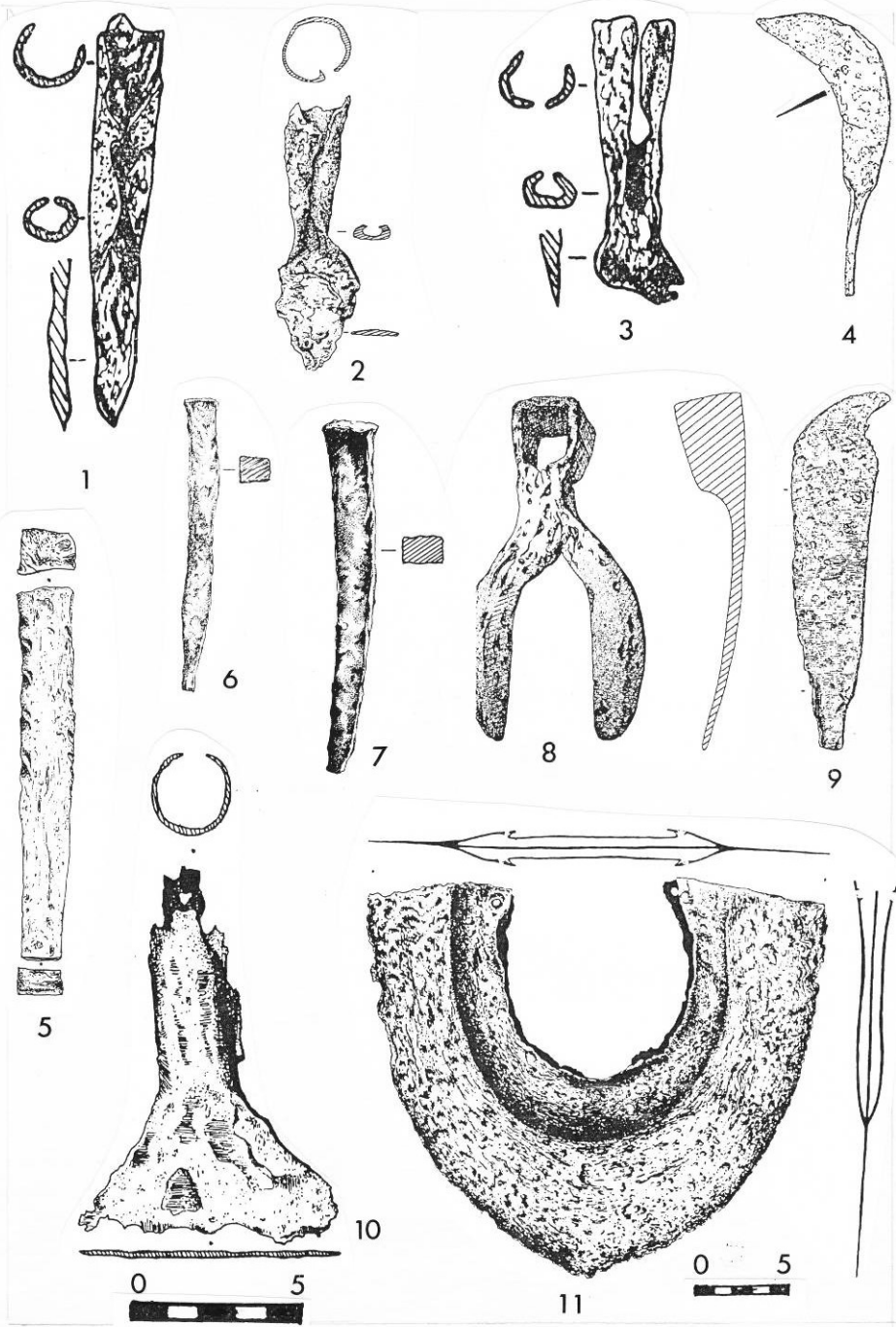
úseková plužina

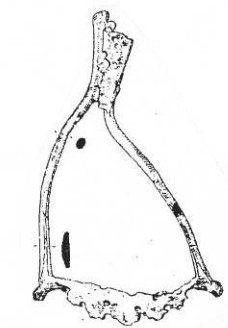

plužina zcelených úseků

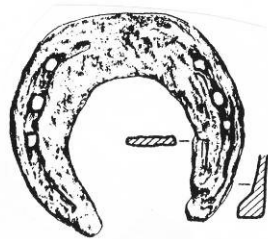

plužina dělených úseků

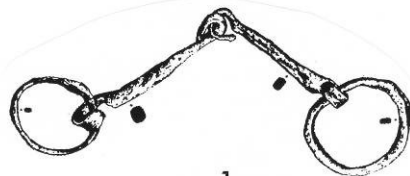
1

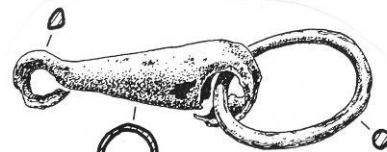
2

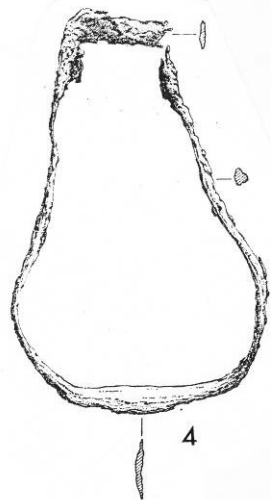
3

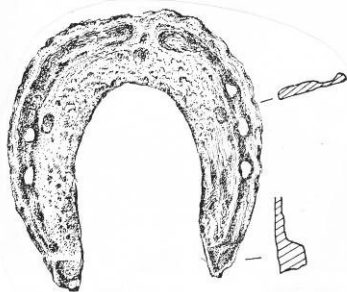
1

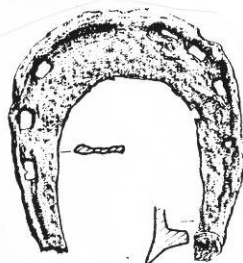
2

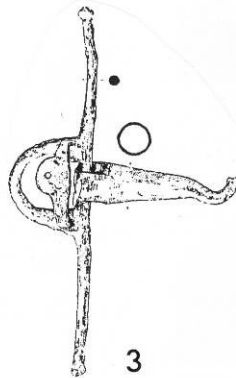
4

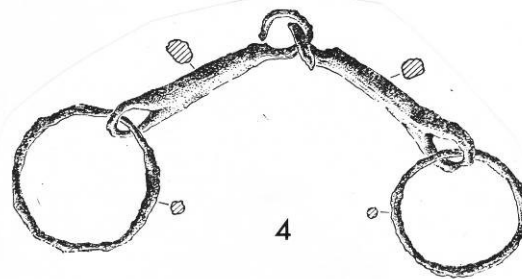
5

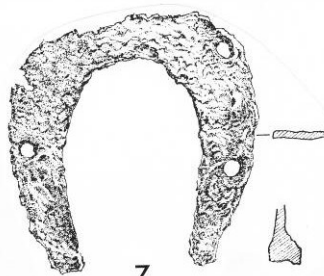
6

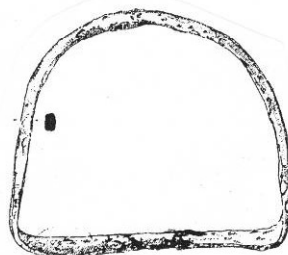
3

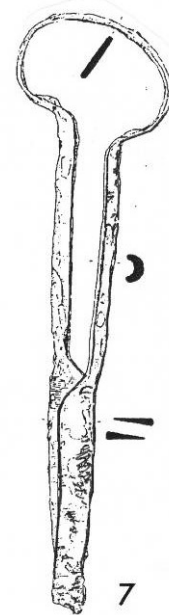
4

7

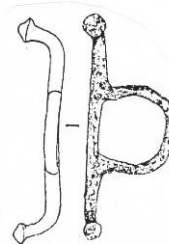
8

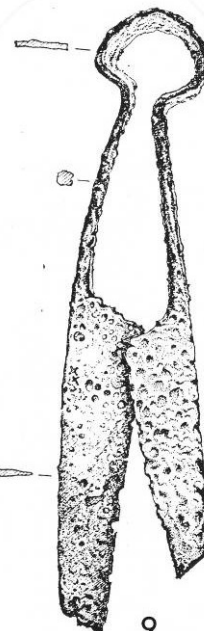
7

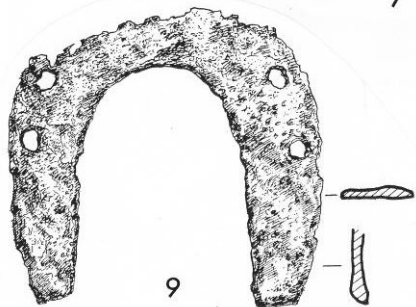
5

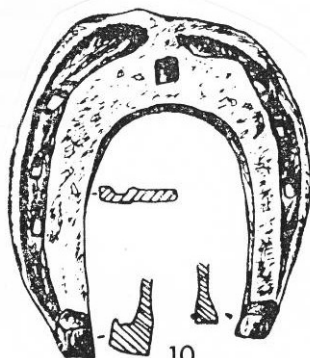
6

9

9

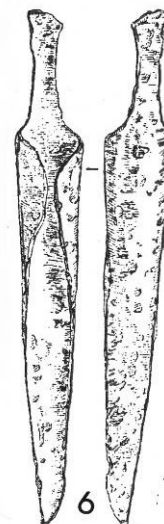
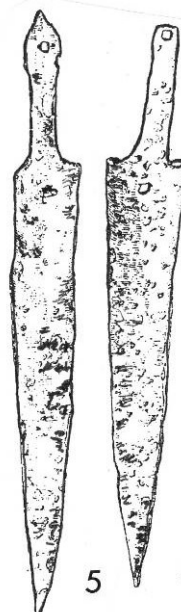
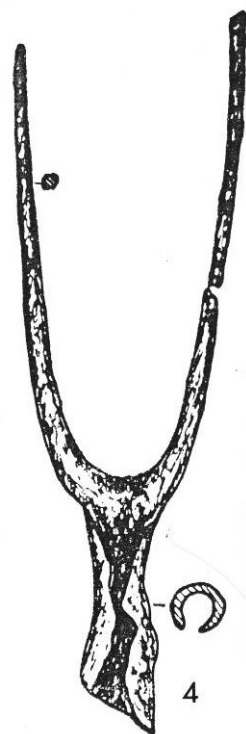
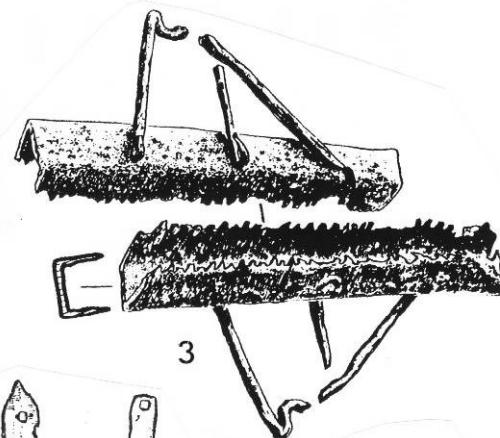
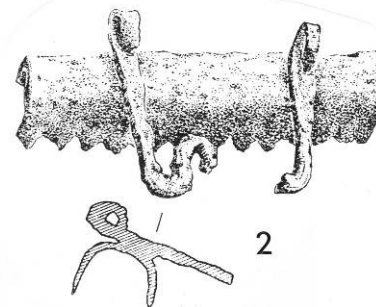
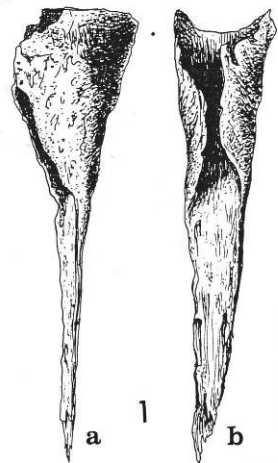

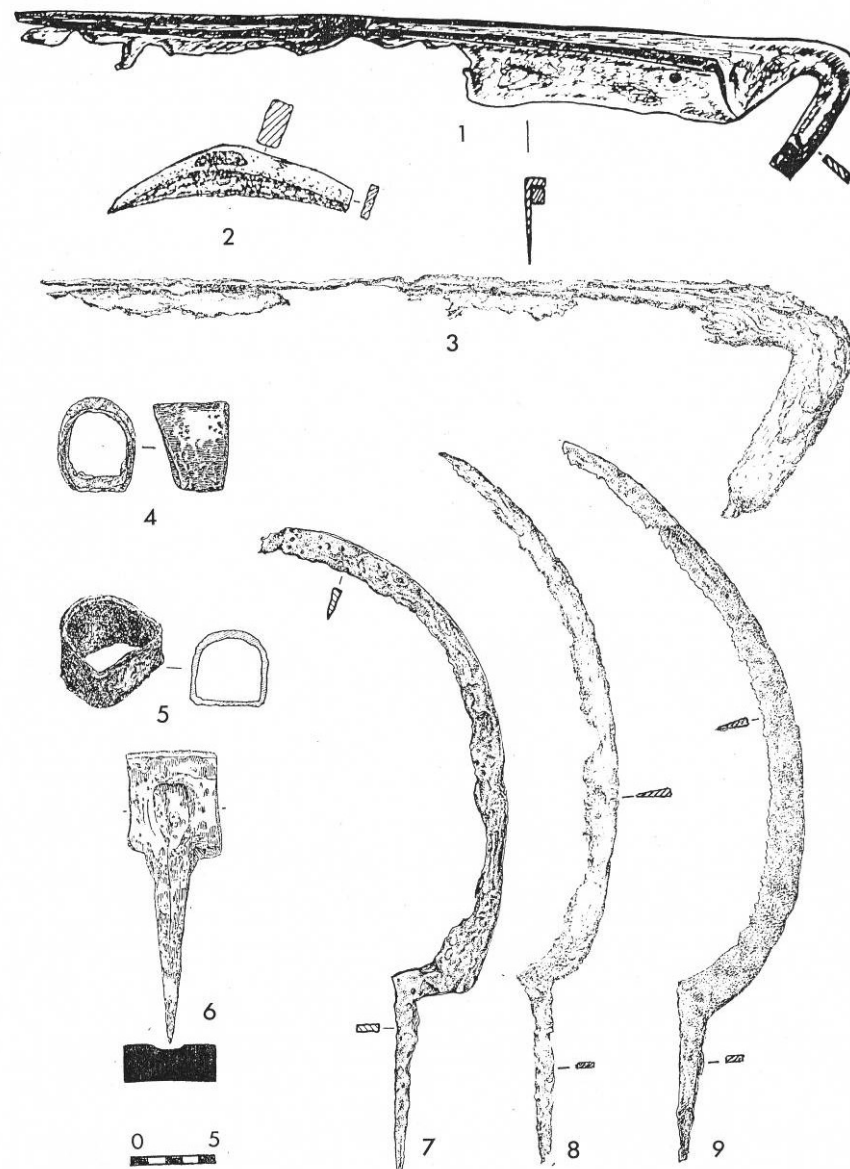
10

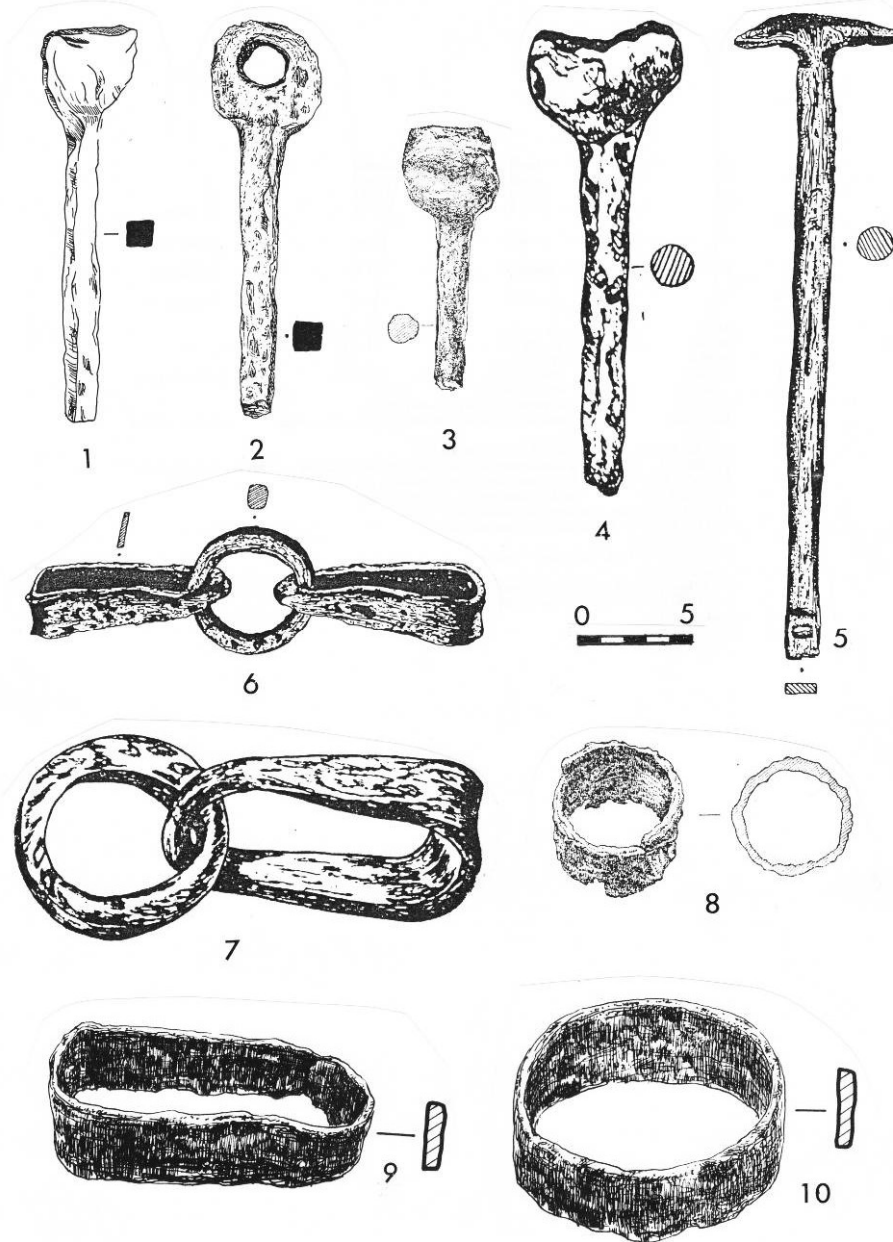
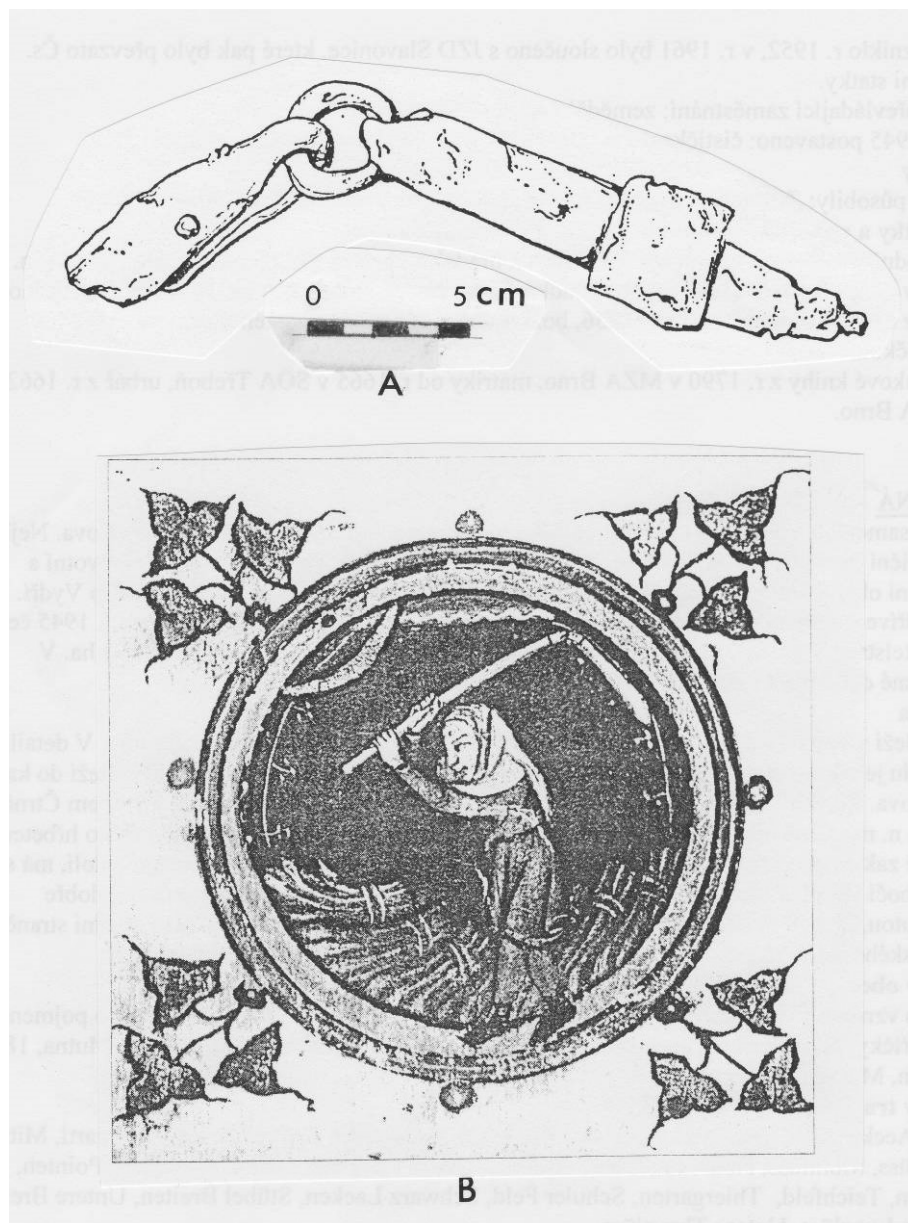

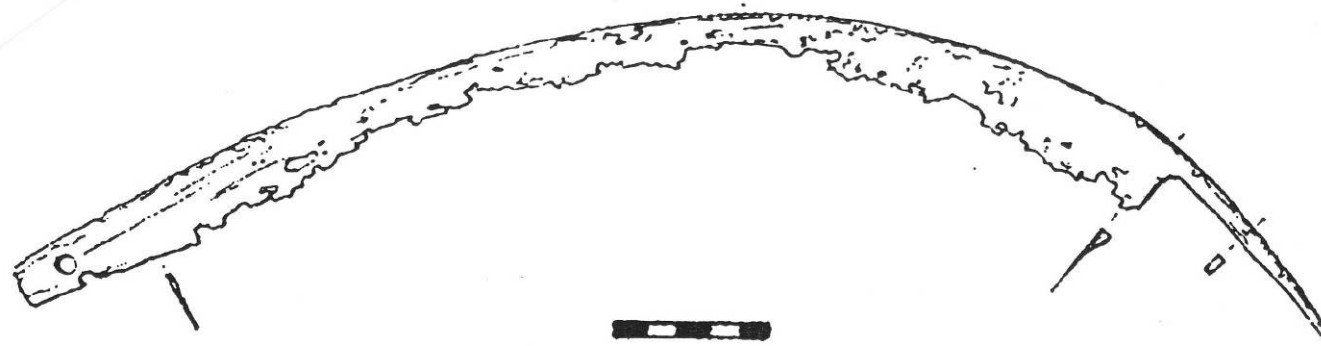
8

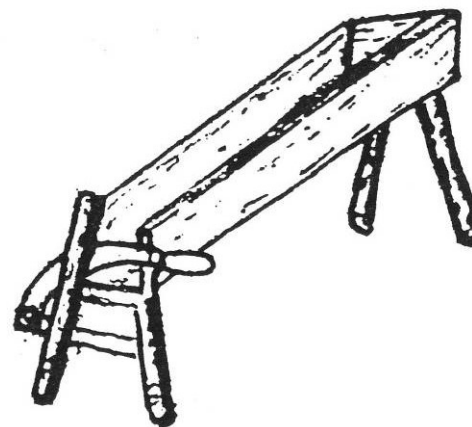

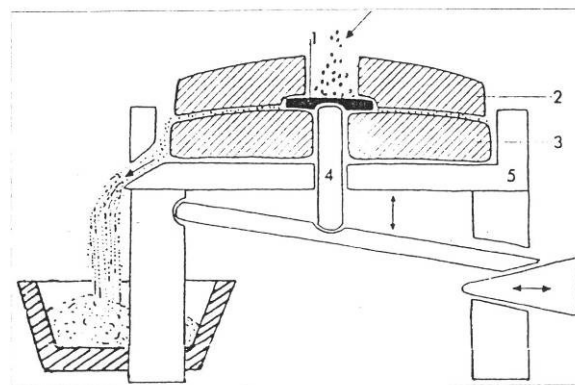

0 10 cm

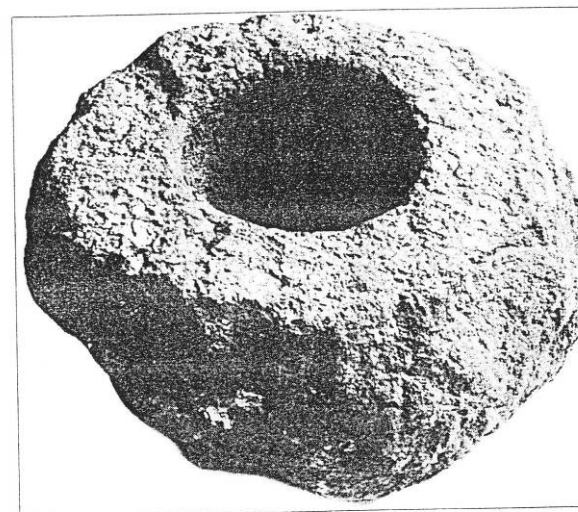
A

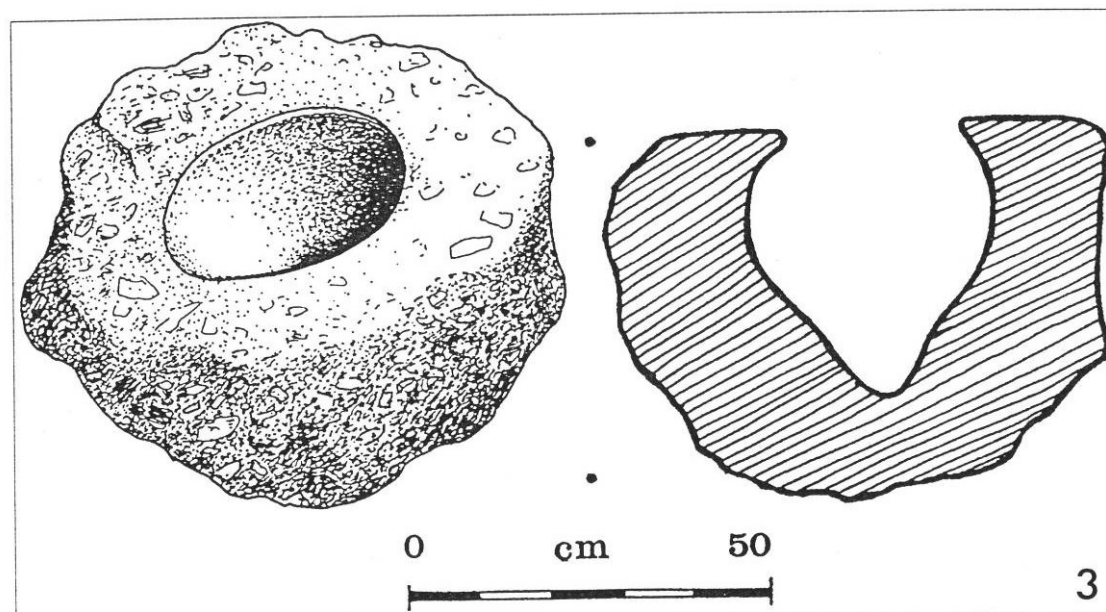
B

1

2

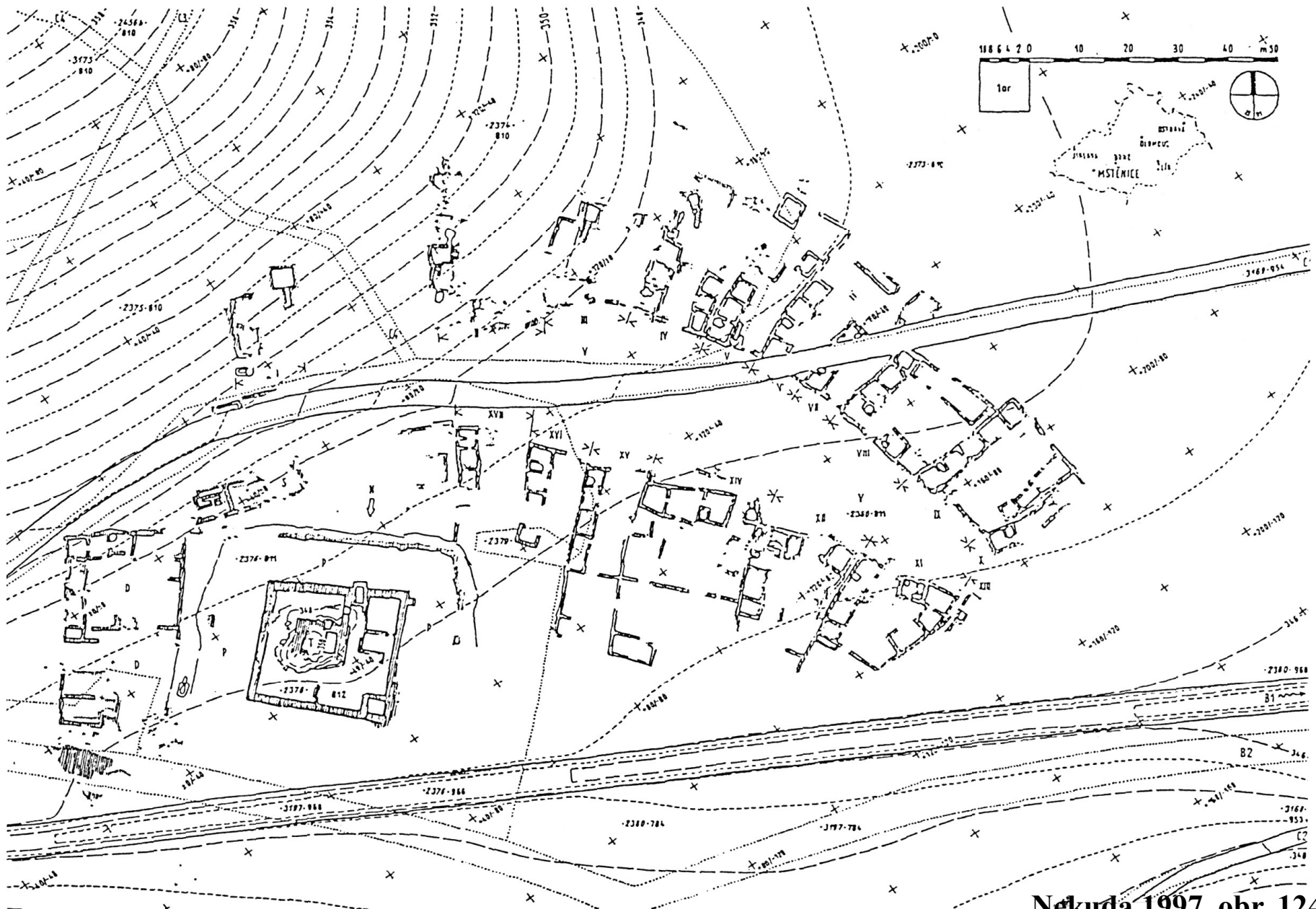
3

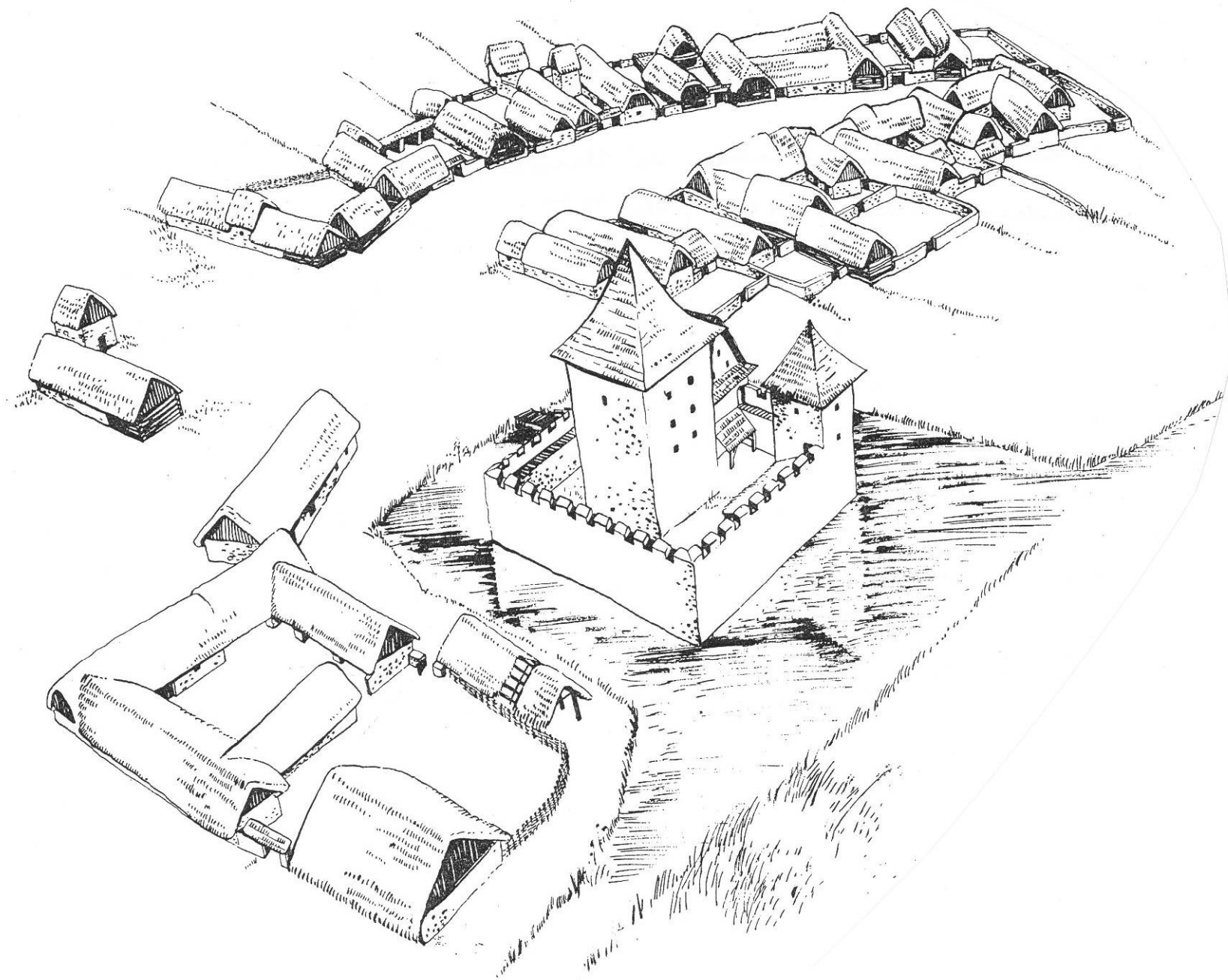
Mstěnice u Hrotovic

- od 13./14. stol. – dřevěné ... posléze kamenné, resp. smíšené stavby
- cca **17 usedlostí ve dvou řadách** – mírně **půlkruhovitá náves**
- **tvrz a panský dvůr**
- celkem cca 150 obyvatel – cca 100-120 poddaných (6-8 na 1 usedlost)
- **domy nejčastěji 3 prostorové** – síň, jizba, komora, či 2-patrový špýchar

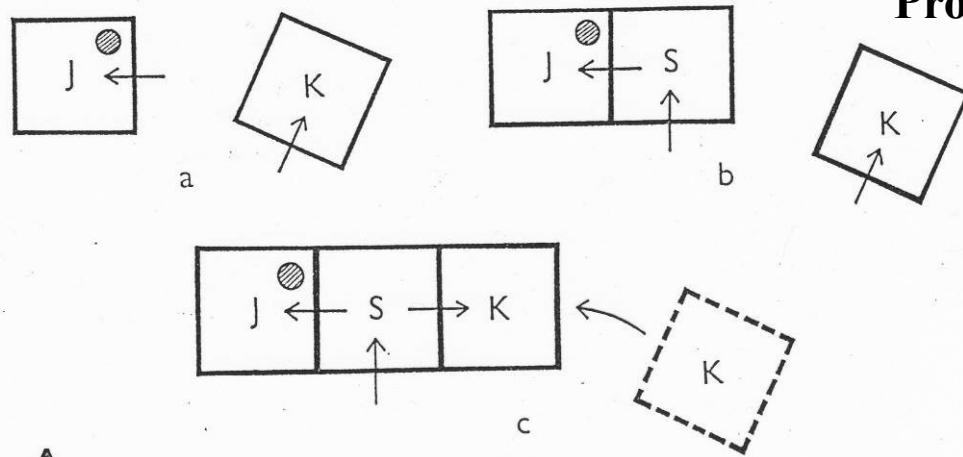
Mstěnice u Hrotovic

• fáze – 14. stol. – 15. stol.

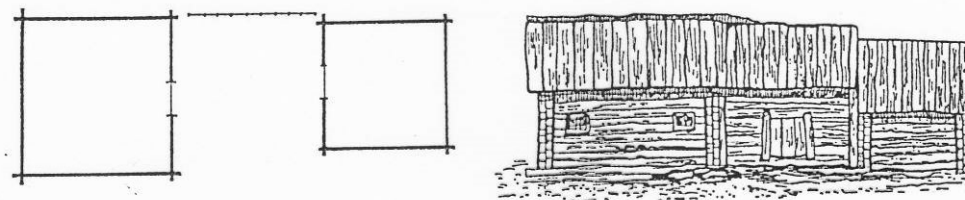

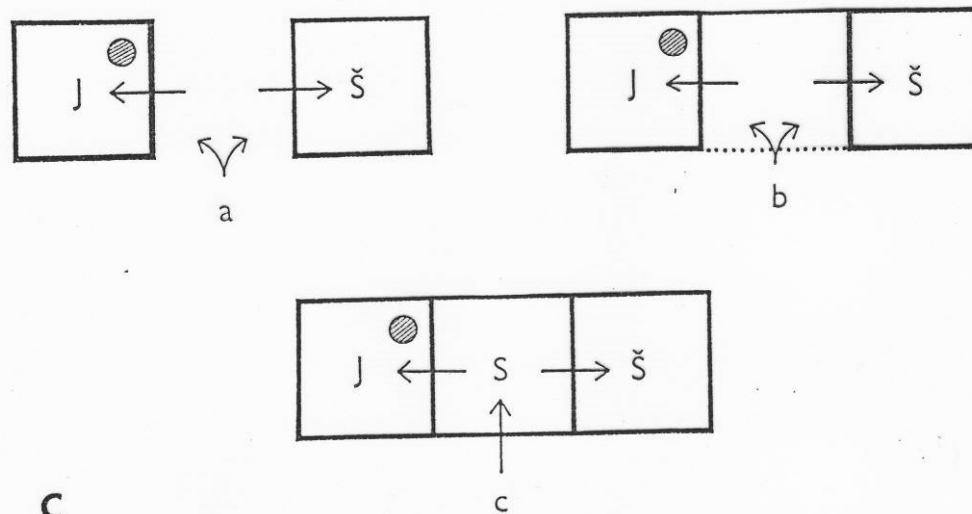
Proces vývoje vzniku 3-prostorového domu ?

A

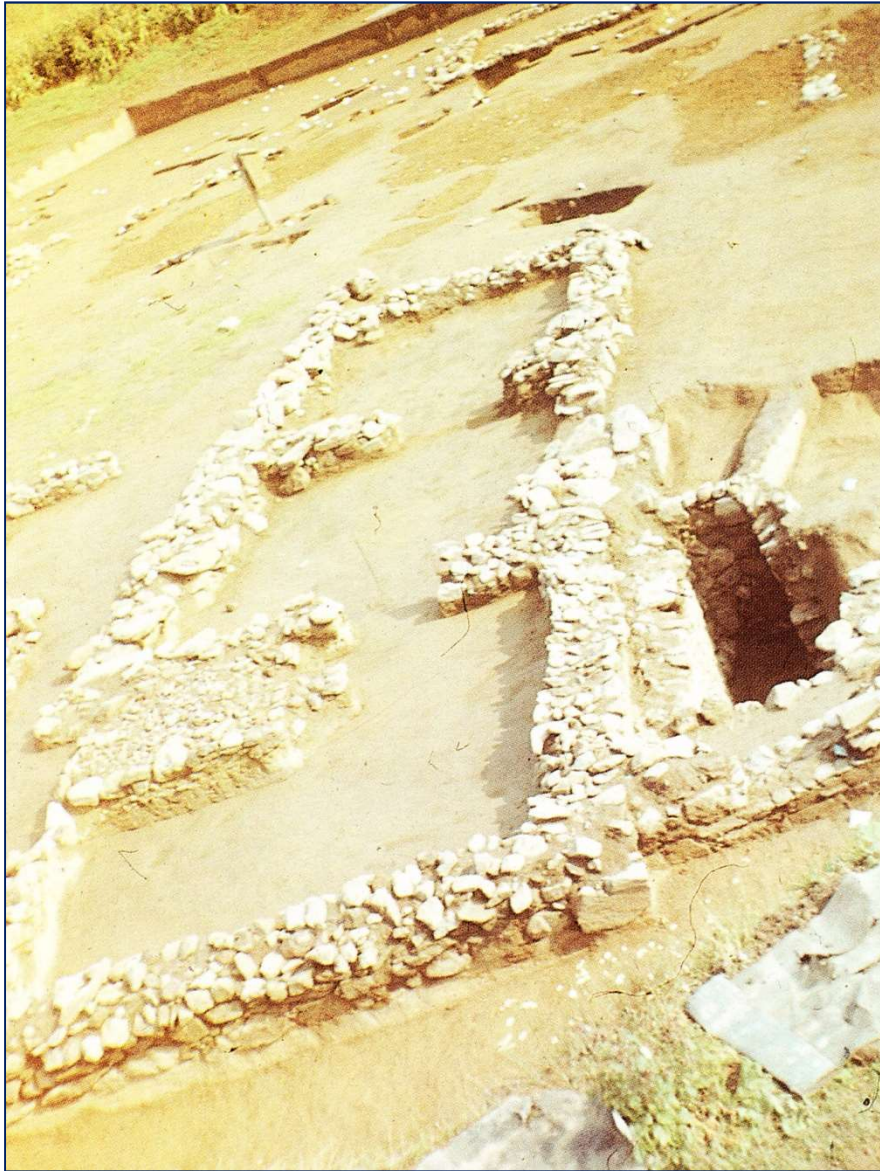

B

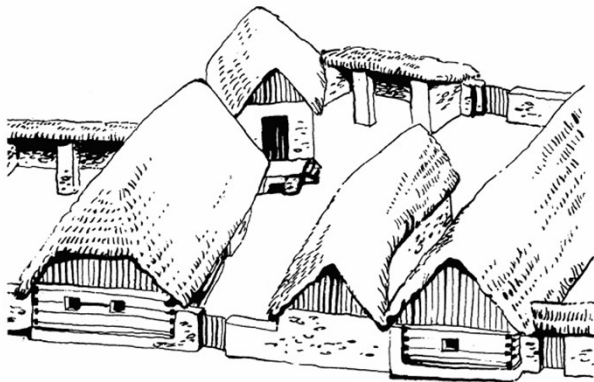
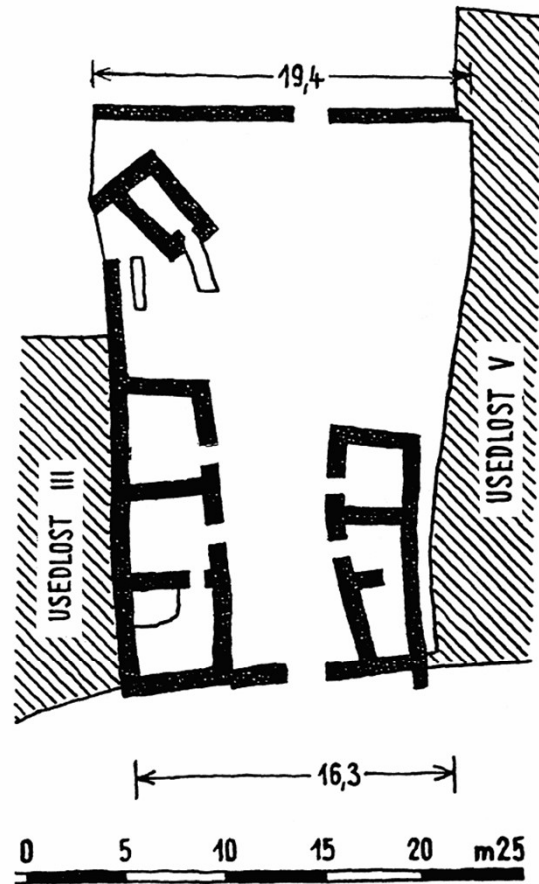

C

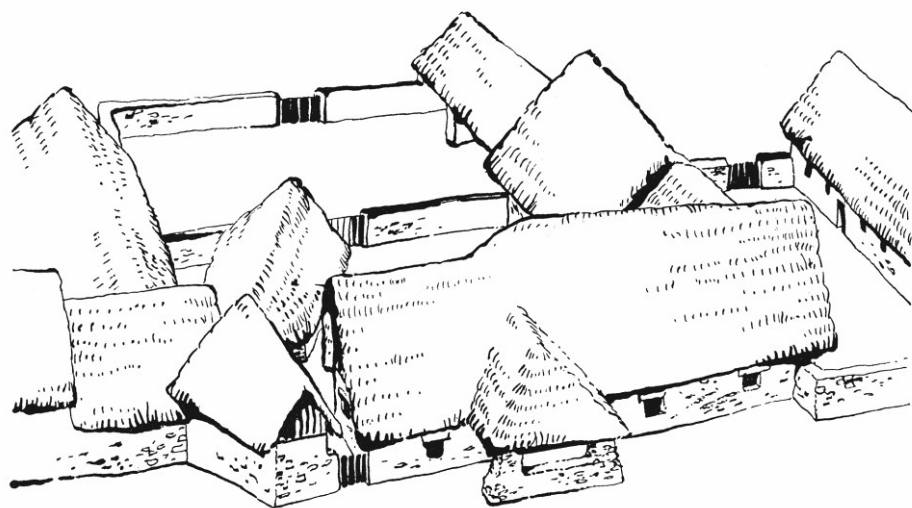
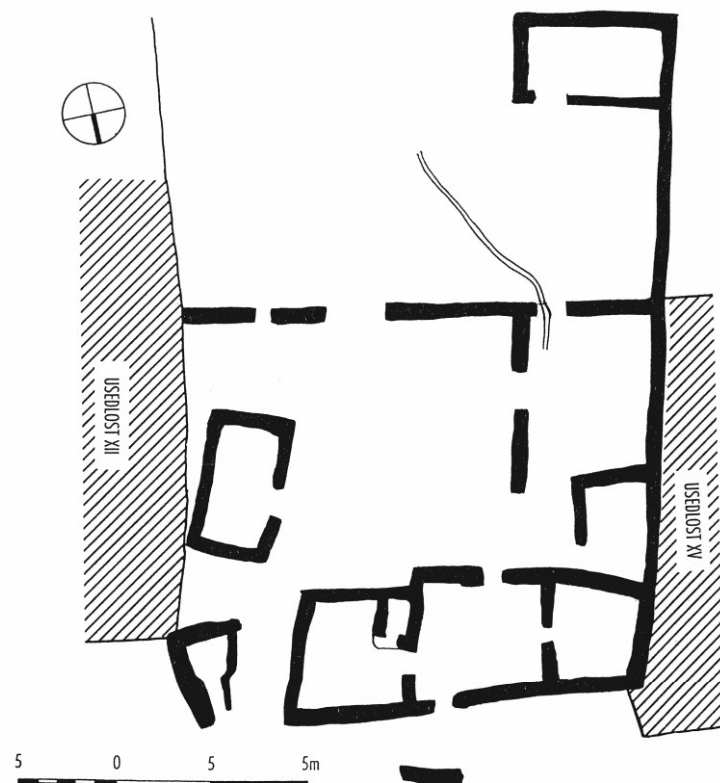
Půdorys 3-prostorového domu s otopným
zařízením v jizbě

Usedlost IV

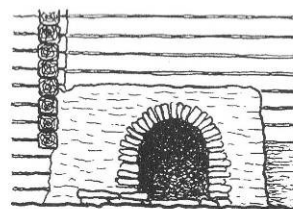
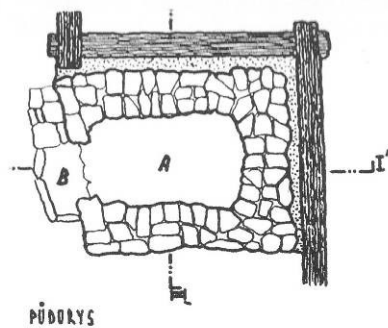
Usedlost XIV

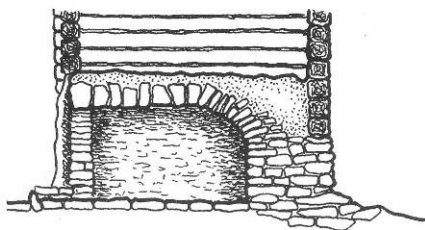
Otopné zařízení v rohu jizby

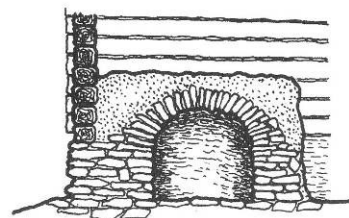
Otopná zařízení

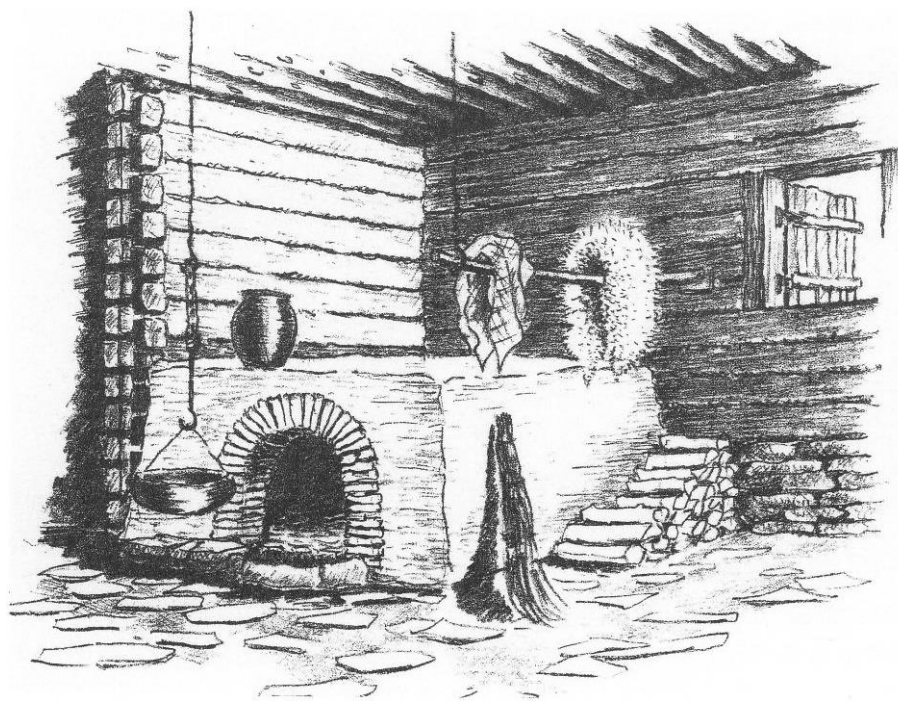
ČELNÍ POHLED

ŘEZ I-I'

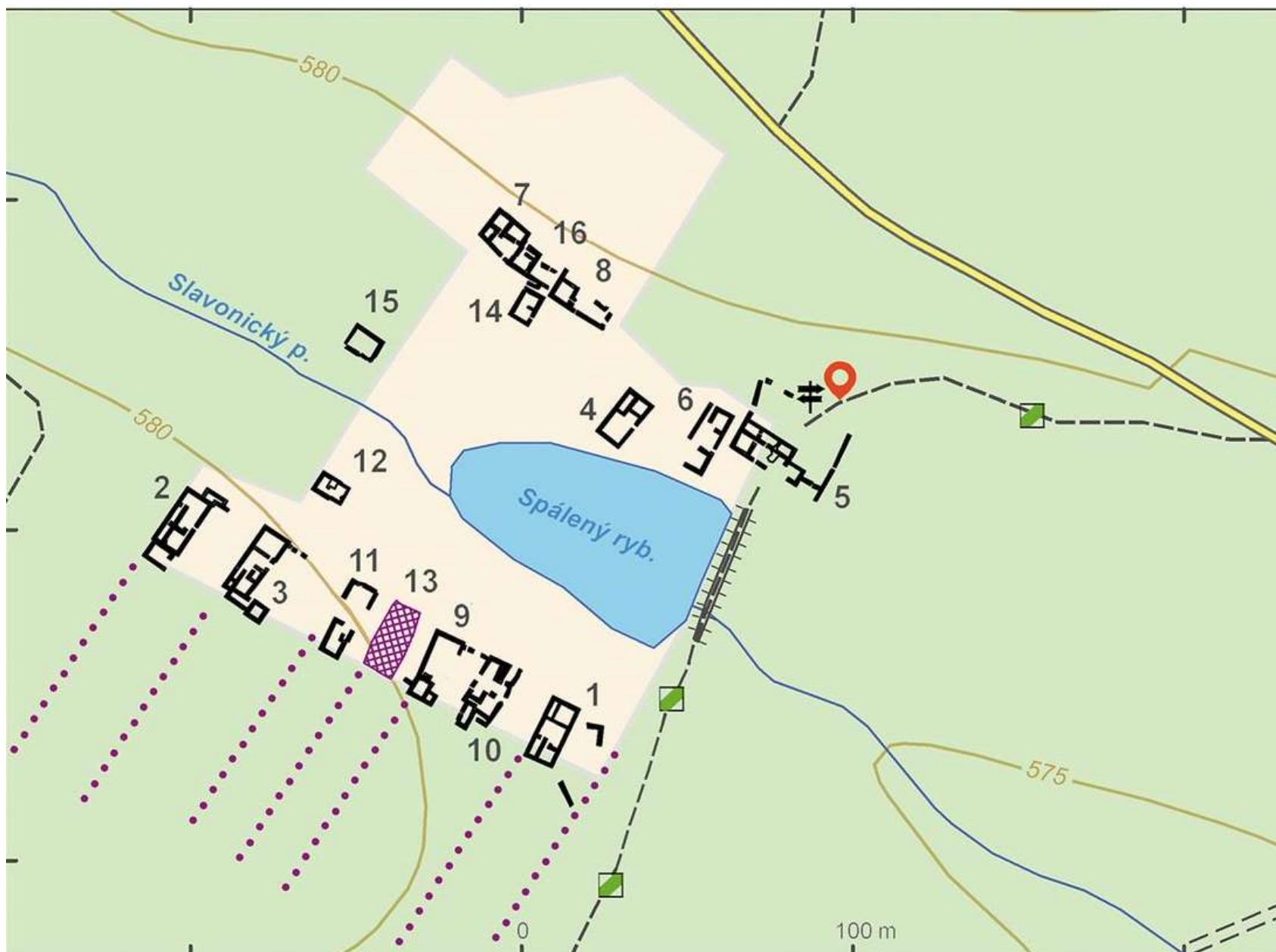
ŘEZ II-II'

Pfaffenschlag (Slavonice, okr. J. Hradec)

- výzkum (V. Nekuda, MZM)
- RS sídliště – 11.- 1 .pol. 12. stol. ... další vývoj
- **60—70. léta 13. stol. - lokace** slavonickým farářem (viz jméno)
- 15 usedlostí po obou stranách potoka (cca 100 obyv.) + rybník
- **domy 3 a 2 prostorové** – síň, jizba, komora/špýchar (někdy chybí)
 - hospodářská část - chlévy, sklepy, někdy „lochy“ (podzemní sklepy)
 - budova se žernovy – „mlýn“
- doložená **záhumenicová plužina**
- zánik v 1. pol. 15. stol. (husitské války)

Pfaffenschlag

https://www.archeologickyatlas.cz/cs/lokace/slavonice_jh_ves_pfaffenschlag; dle Nekuda 1975

Pfaffenschla

0 20 40 60 80 100 m

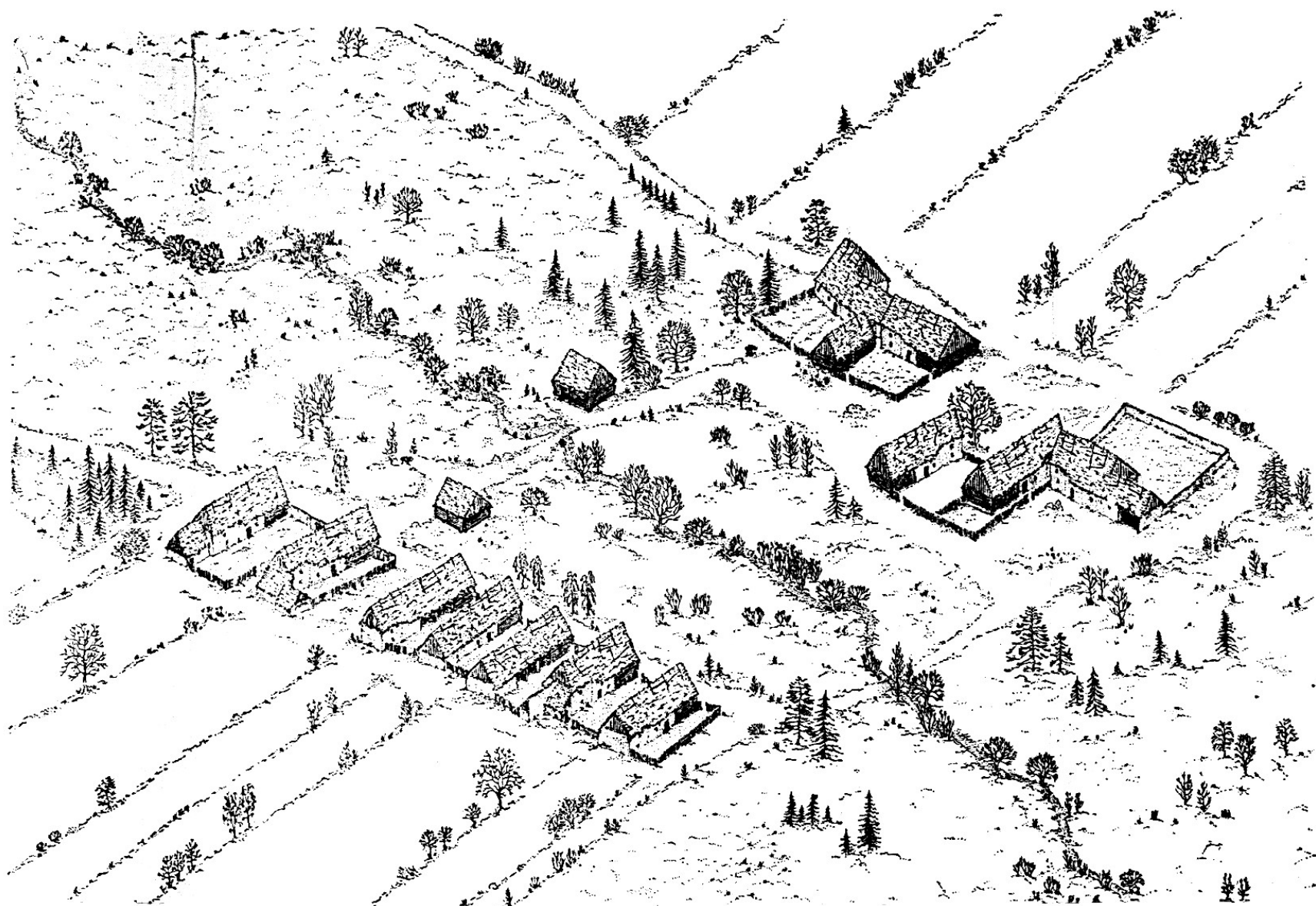
Nekuda 1975, obr. 154a

Pfaffenschlag

0 20 40 60 80 100 m

Nekuda 1975, obr. 154a

Pfaffenschlag na poč. 15. stol.

Pfaffenschlag – rekonstrukce katastru vesnice

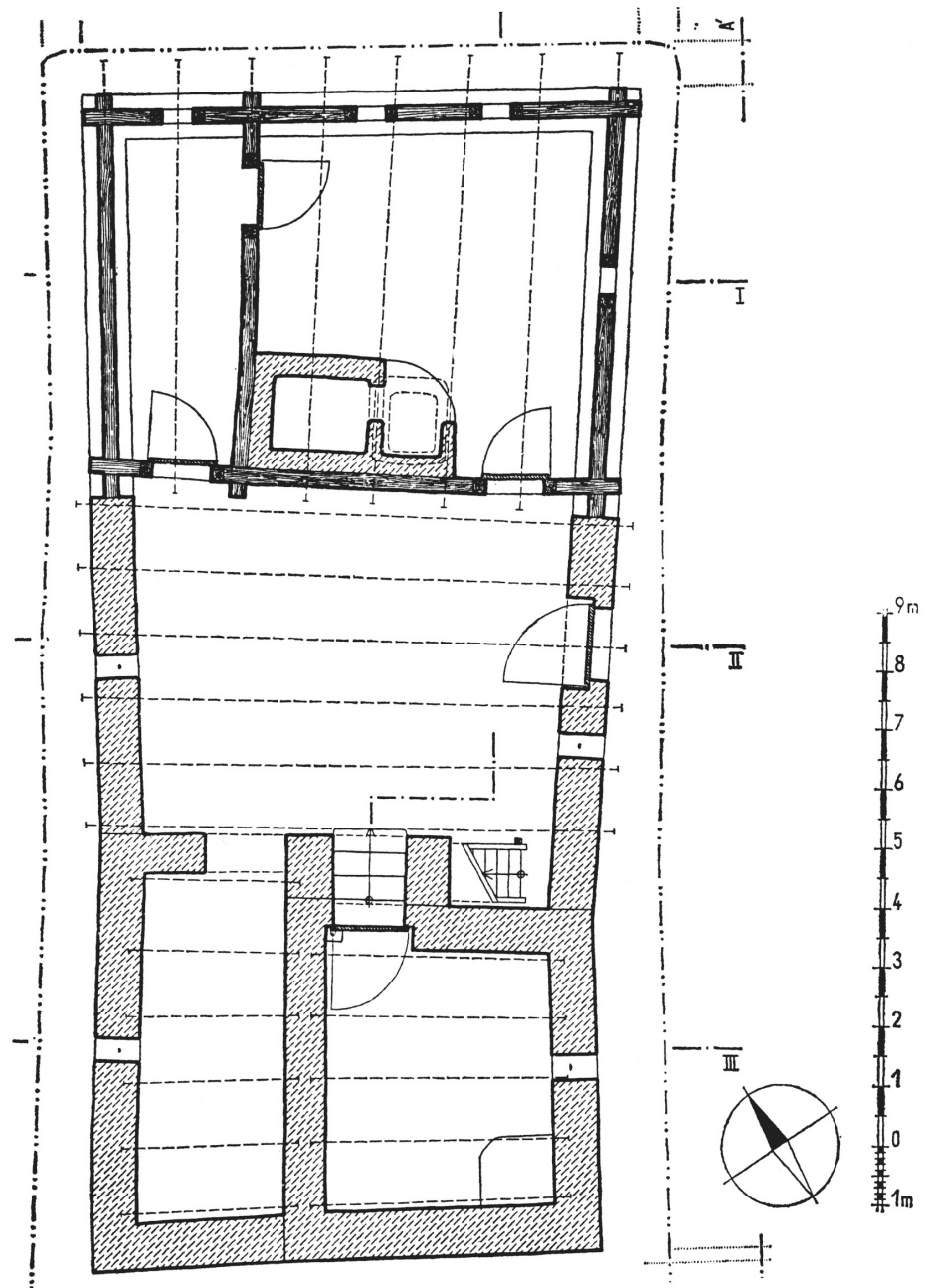
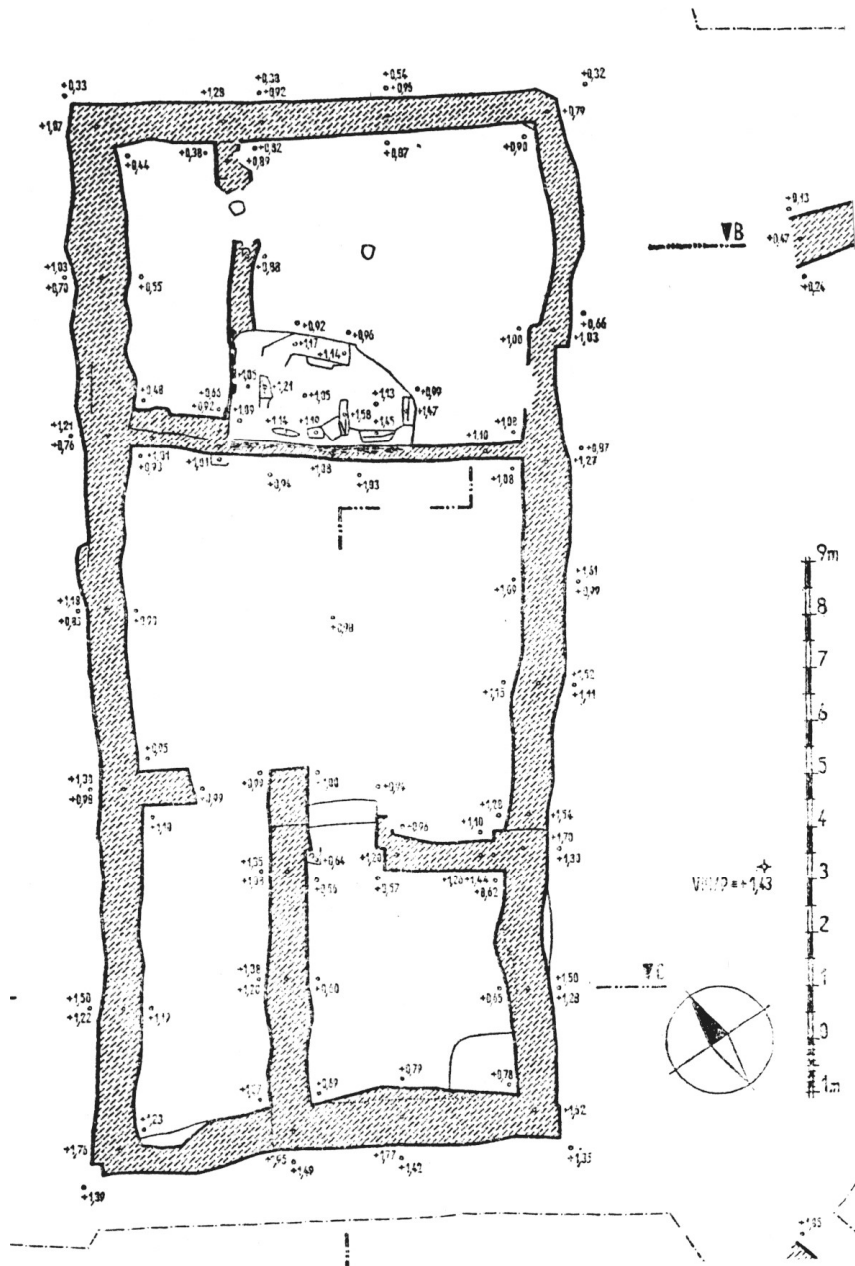

157. Rekonstrukce katastru zaniklé středověké osady Pfaffenschlag

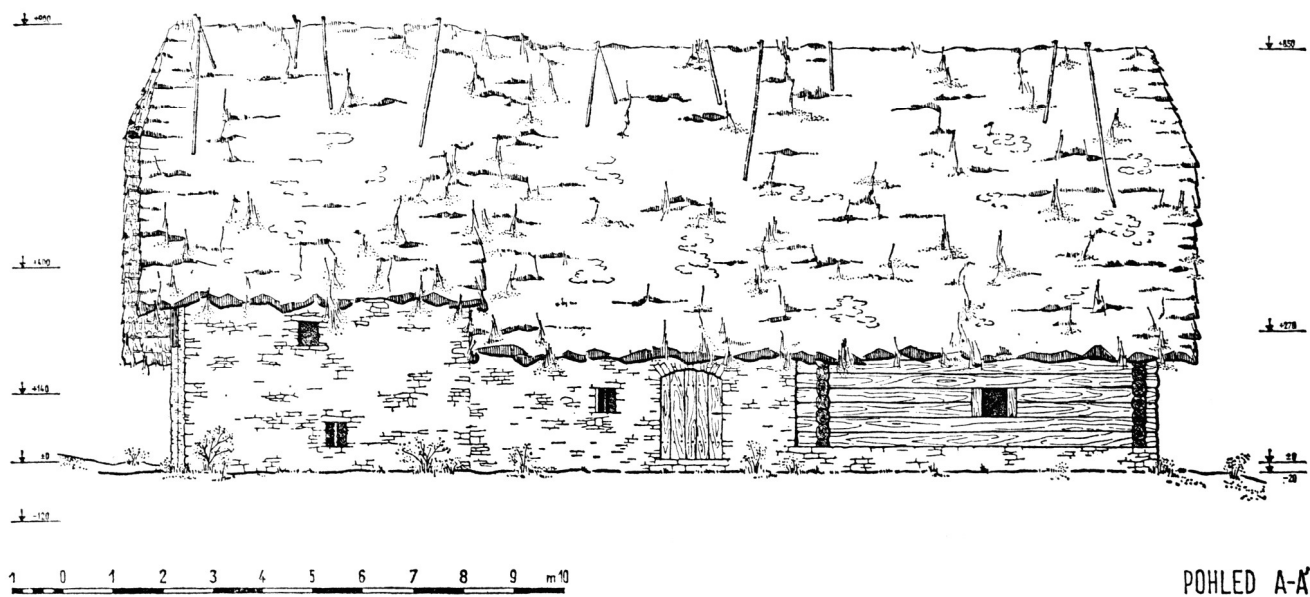
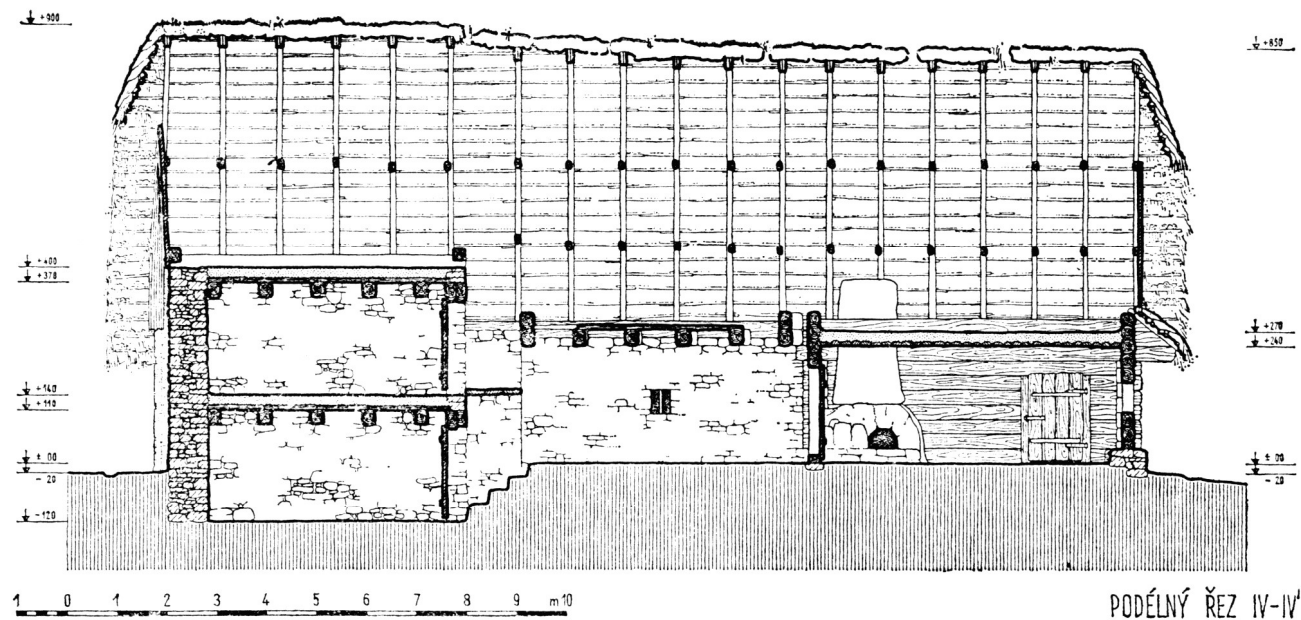
Pfaffenschlag – dům 4, v pozadí Spálený rybník

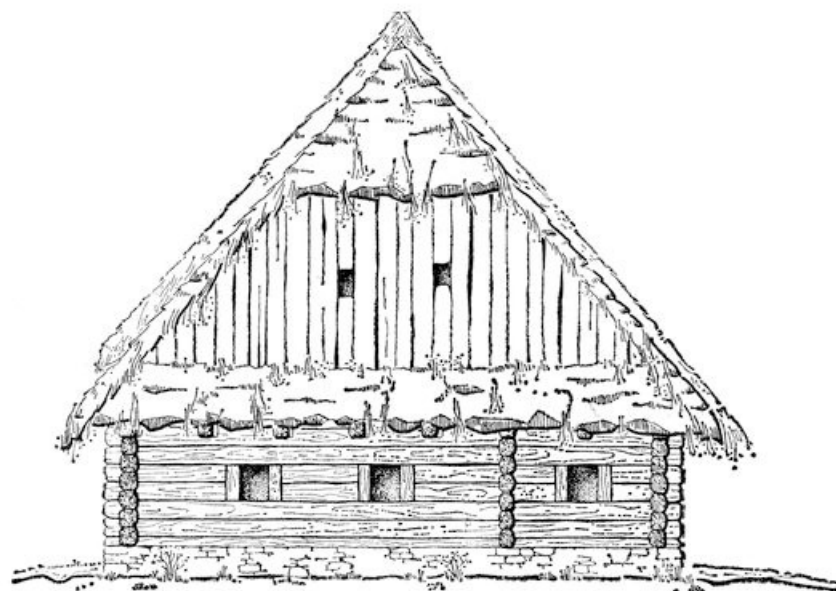
Pfaffenschlag – zachycený půdorys a půdorysní rekonstrukce domu I/60

Pfaffenschlag – rekonstrukce domu 1

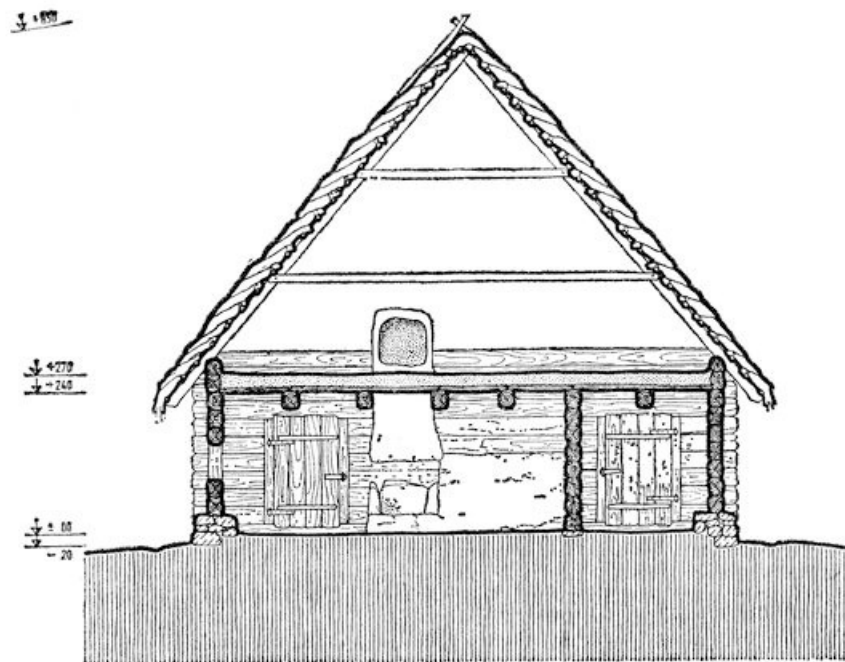
Pfaffenschlag – rekonstrukce domu I/60

1 0 1 2 3 4 5 m6

DŮM I/60 – POHLED B-B'

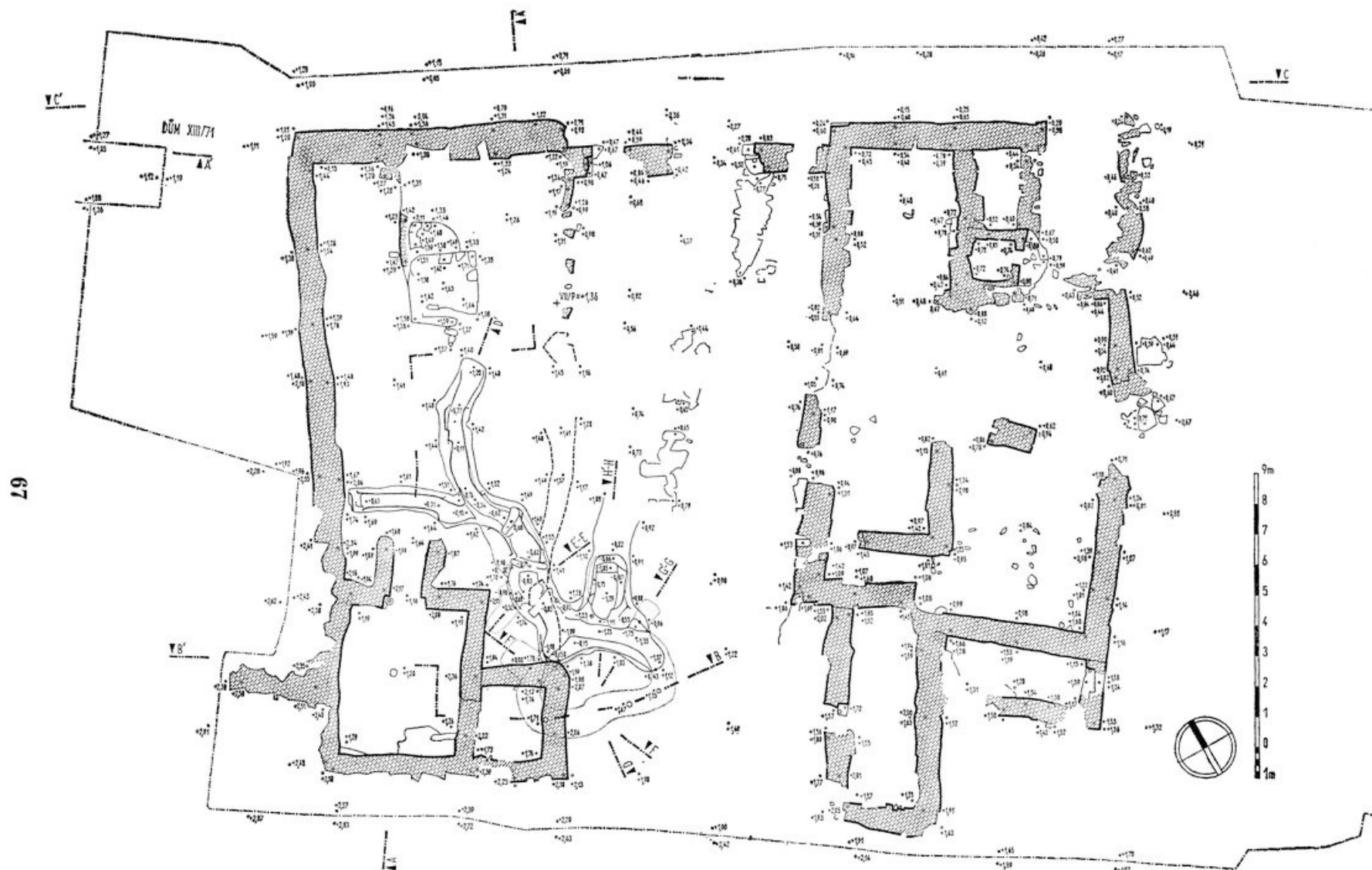
71c. Pfaffenschlag. Rekonstrukce domu I/60

1 0 1 2 3 4 5 m6

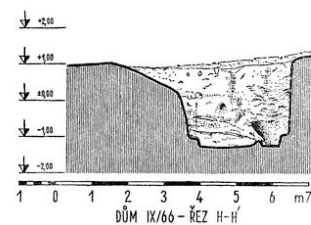
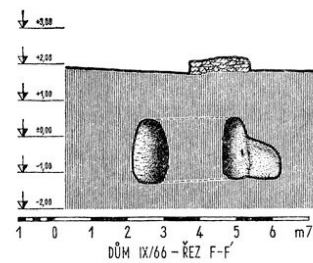
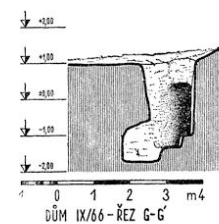
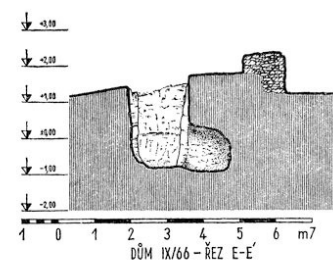
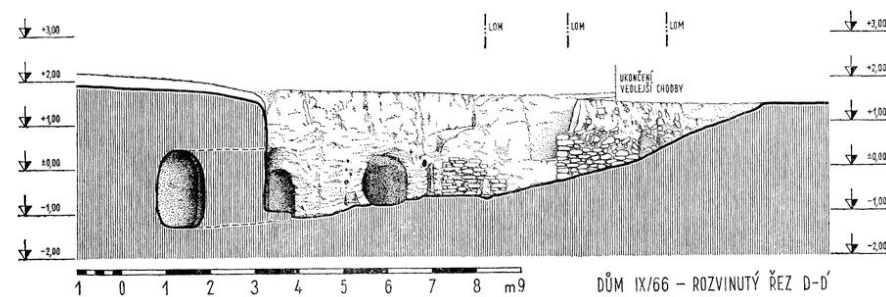
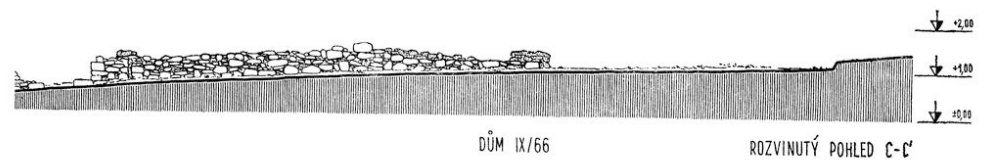
DŮM I/60 – PŘÍČNÝ ŘEZ I-I'

Půdorys domů 9 a 10 s tzv. „lochy“ – podzemní skladovací prostory.

62a. Pfaffenschlag. Půdorys domů IX a X

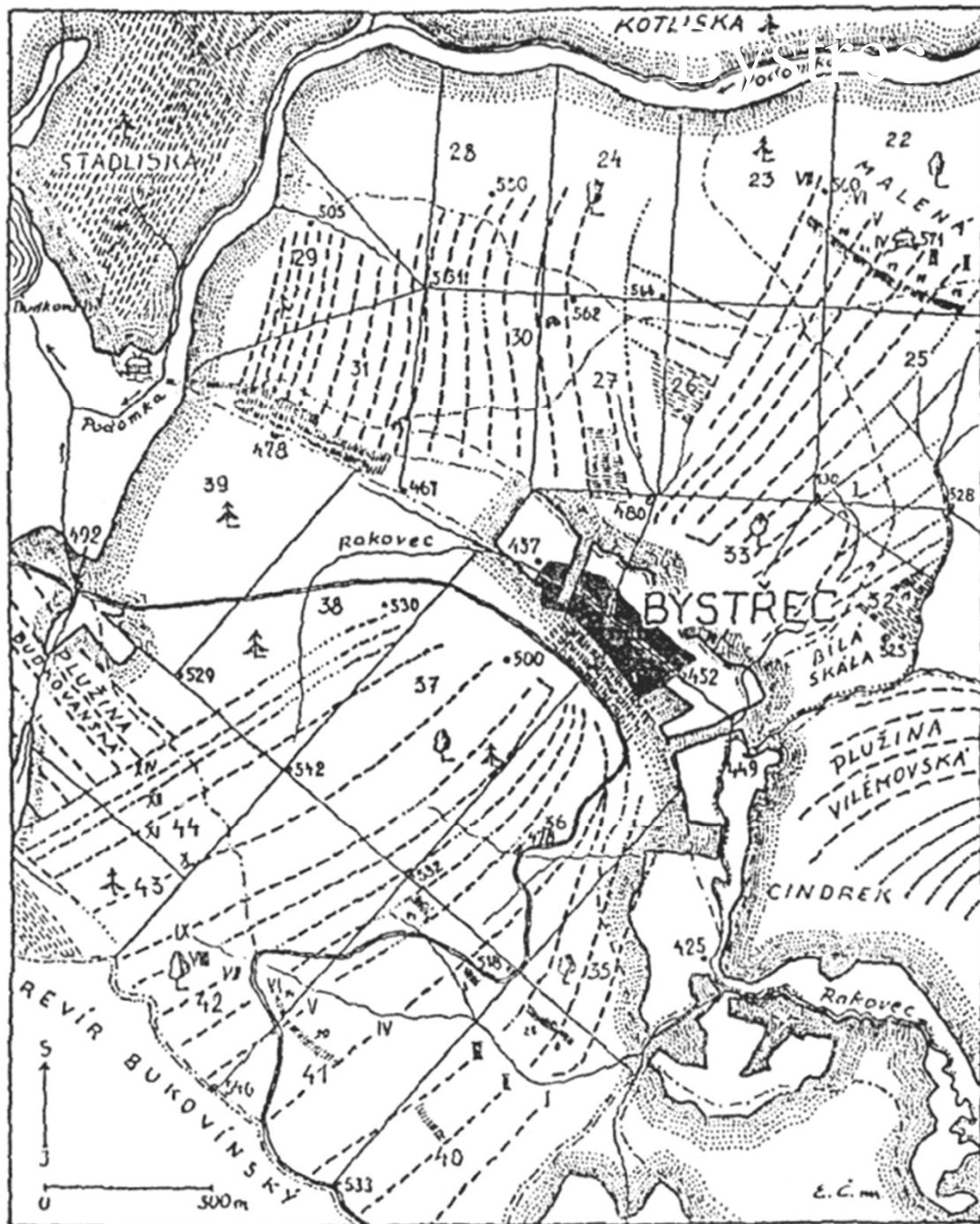
Lochy v domě 9.

64. Pfaffenschlag. Řezy lochem v domě IX/66

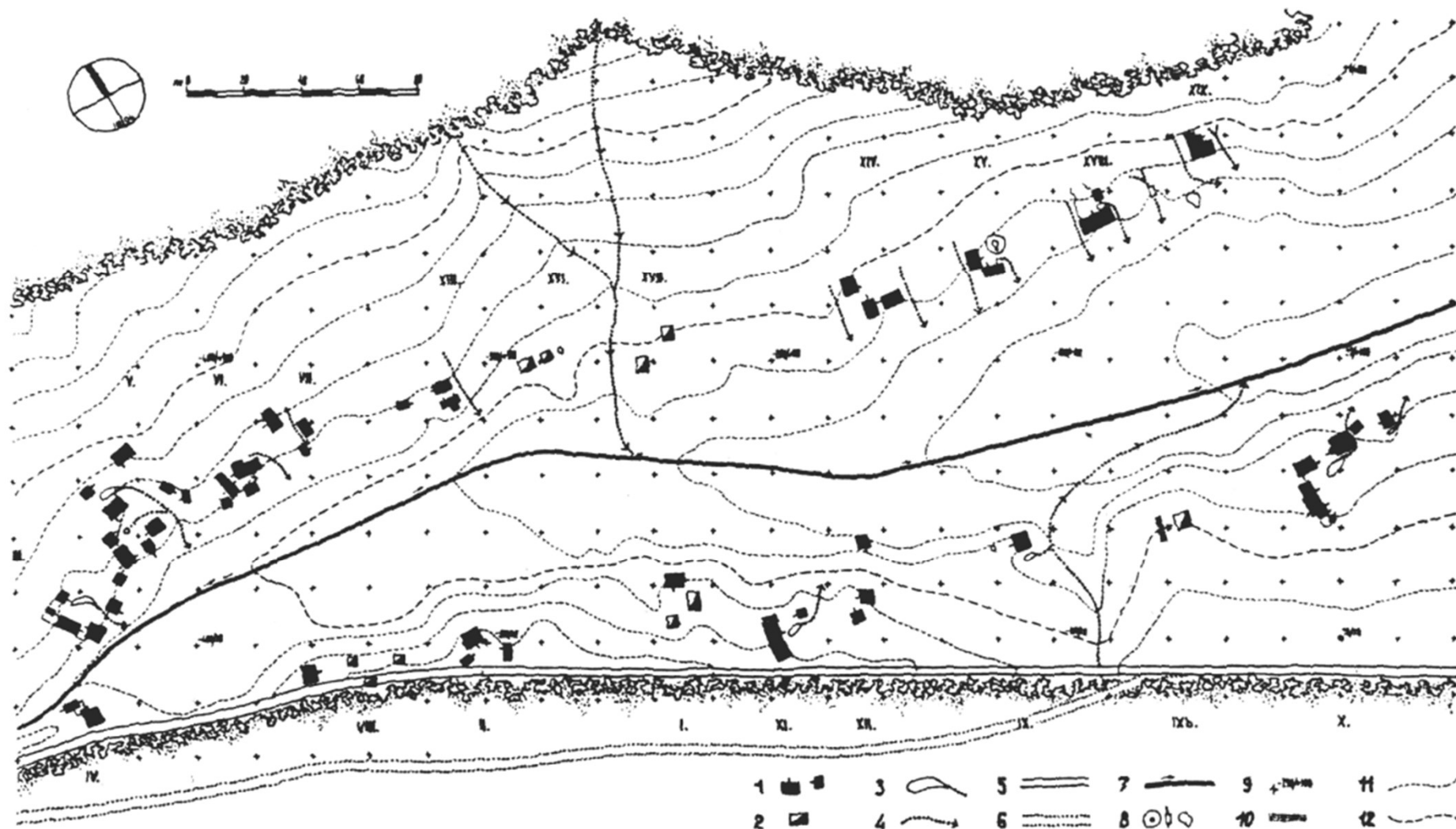
Bystřec („Merlinschlag“)

- výzkum od r. 1975 (L. Becredi, MZM)
- **pův. založena v pol. 13. stol.** kolonisty z D. Rakouska (cca 4 rodiny)
- historické zmínky 1349, 1371, 1385, 1437
- usedlost - parcela š – cca 70 m, pak navazující plužina – cca 1,5 km dlouhá
- kolem 13./14. stol. – přestavba (noví obyvatelé, povodně)
- 12-15 usedlostí (později 19)
- plužina celkem 393 ha, 1 usedlost - cca 26 ha = 1 lán
- domy – dřevohliněné, kamenné – 3 prostorové (S, J, K)
- poč. 15. stol. – násilný zánik

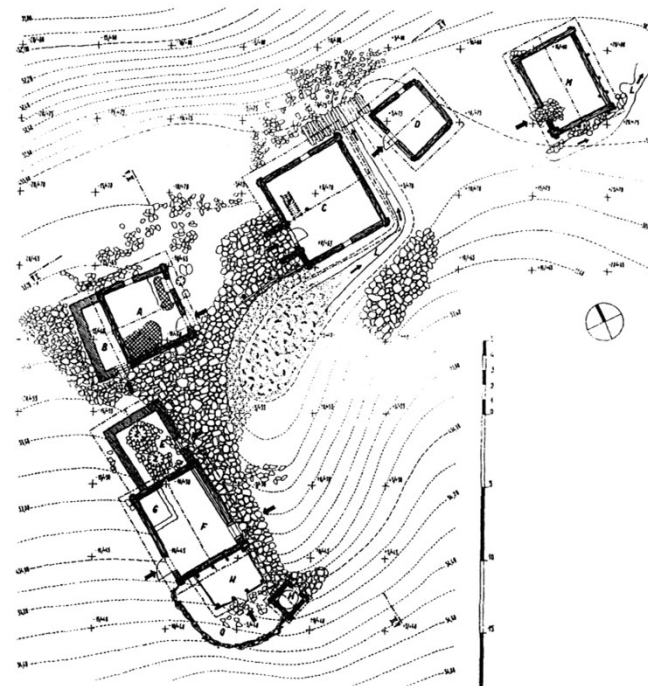
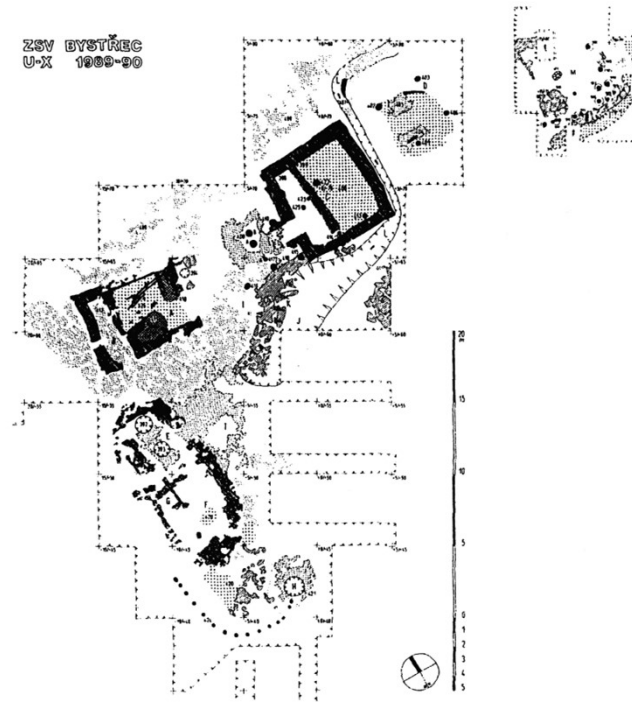

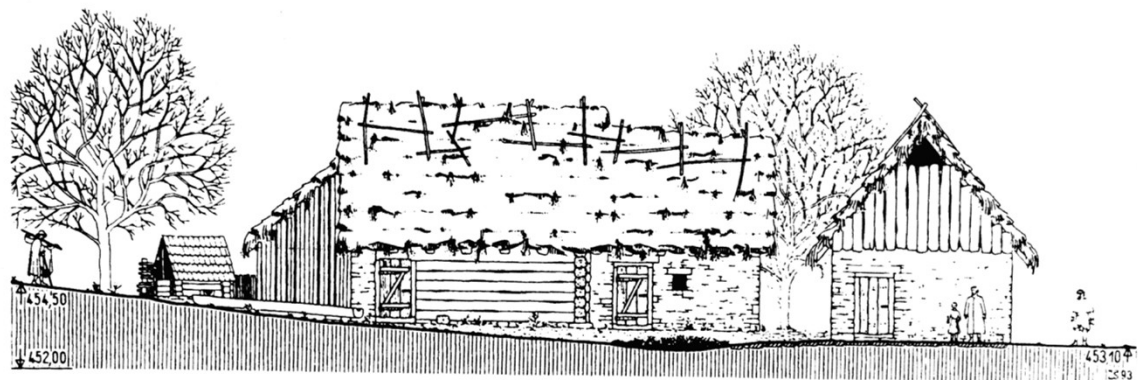
Bystřec – půdorys katastru
s plužinou

Bystřec – vesnice

ZSV BYSTRĚC
U-X 1982-88

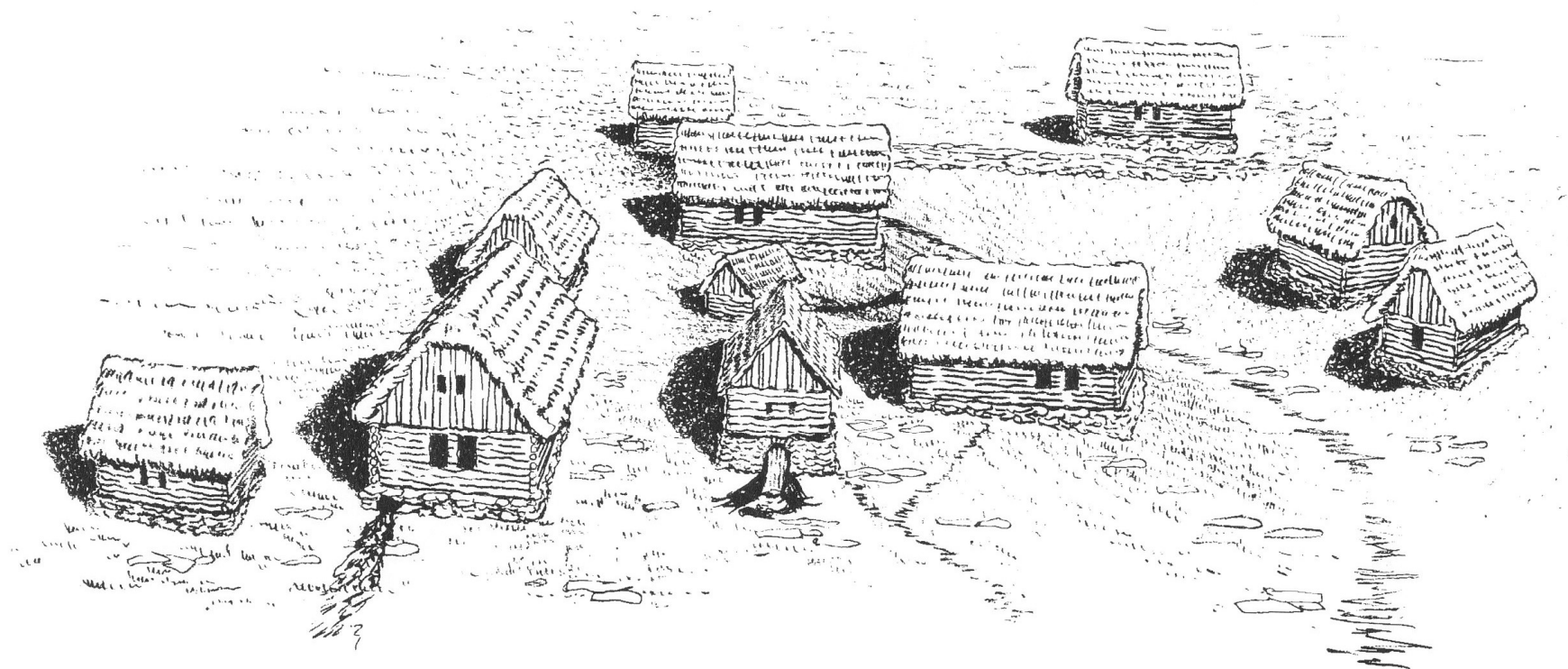

Usedlost V

Rok výzkumu 1985–1987.

Největší areál s 10 stavbami, patrně rychta.

Bystřec - Usedlost V (rychta ?)

